

POKOLENIE '80

NIEZALEŻNA TWÓRCZOŚĆ MŁODYCH W LATACH 1980-89

Muzeum Narodowe w Krakowie, grudzień 2010 – styczeń 2011

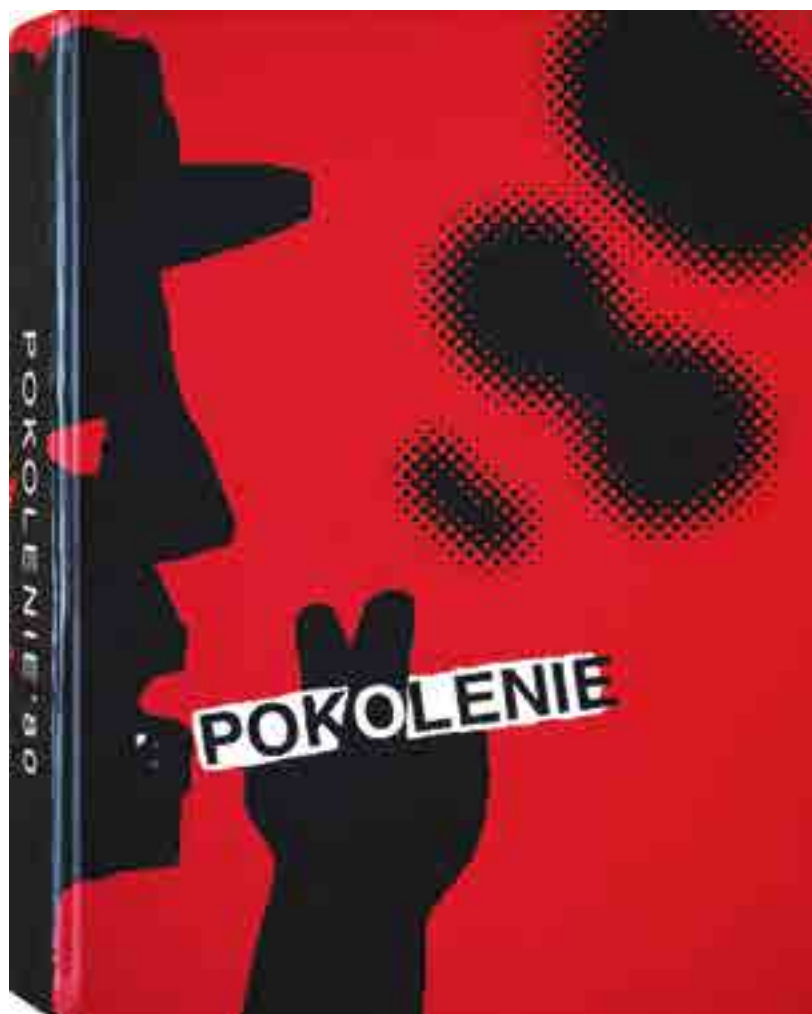
Organizatorzy: Muzeum Narodowe w Krakowie, Oddział Instytutu Pamięci Narodowej w Krakowie, Stowarzyszenie NZS'80, Narodowe Centrum Kultury

Autor scenariusza, aranżacji wystawy i tekstu: Tadeusz Boruta

Autorzy prac prezentowanych na wystawie: Zbigniew Bajek, Grzegorz Bednarski, Tadeusz Boruta, Zbigniew M. Dowgiałło, Monika Handke, Grzegorz Klaman, Piotr Młodożeniec, Aldona Mickiewicz, Eugeniusz Minciel, Andrzej Kapusta, Jarosław Kawiorski, Stanisław Koba, Łukasz Skąpski, Eugeniusz Skorwider, Stanisław Sobolewski, Mikołaj Smoczyński, Jacek Sroka, Andrzej Zwierzchowski, Jacek Ziemiński, a także artystów związanych z grupami artystycznymi: Gruppa (Paweł Kowalewski, Jarosław Modzelewski, Włodzimierz Pawlak, Marek Sobczyk, Ryszard Woźniak), Luxus (Ewa Ciepiewska, Bożena Grzyb-Jarodzka, Paweł Jarodzki), NAO Sternenhoch (Barbara Konopka, Anna Mirosava Nowak, Zbigniew Libera, Jacek Rydecki, Jerzy Truszkowski), Koło Klipsa (Leszek Knaflowski, Mariusz Kruk, Piotr Kurka), Neue Bieremiennost (Miroslaw Bałka, Marek Kijewski) czy Pomarańczowa Alternatywa, której happeningi uliczne pokazane zostały poprzez fotografie agencji „Dementi”. Na wystawie są również zdjęcia reporterskie – młodych wtedy – fotografów, ukazujące tragizm i patos ówczesnego czasu: Macieja Goliszewskiego, Bogusława Dąbrowy-Kostki, Tomasza Padzika, Andrzeja Stawiarskiego.

Pokolenie '80 – samodefiniująca się niezależność

W 2010 r. mija 30 lat od powstania NSZZ „Solidarność” i Niezależnego Zrzeszenia Studentów (NZS). Wydarzenia te zmieniły historię Polski i niewątpliwie były emulgatorem przemian we współczesnym świecie. „Przeorały” świadomość społeczną tak głęboko, że nawet wprowadzenie w grudniu 1981 r. stanu wojennego nie powstrzymało dążeń wolnościowych, które szczególnie mocno manifestowały się w kulturze.

Sytuacja w polskiej kulturze lat 80. była wyjątkowa. Przede wszystkim niezależny ruch artystów miał charakter masowy. Twórcy bojkotowali instytucje państwowe, oficjalne media i całą politykę kulturalną komunistycznych władz. Jednocześnie współdziałali i współdialogowali ze społeczeństwem zorganizowanym w niezależnych strukturach związku zawodowego „Solidarność”, konfraterniach robotniczych czy w duszpasterstwach. Ruch ten, bez względu na konfesję artystów, szybko znalazł swe miejsce i oparcie w Kościele, który rozpostarł nad nim coś w rodzaju ochronnego parasola. To zbliżenie niewątpliwie odcisnęło piętno zarówno na twórczości poszczególnych artystów, jak i charakterze całego ruchu kultury niezależnej; zaowocowało olbrzymią liczbą niezależnych wystaw, w których

uczestniczyło blisko 2 tys. twórców, powstaniem kilkudziesięciu galerii przykościelnych, drukowaniem różnorodnych, towarzyszących wydarzeniom artystycznym, publikacji (katalogów i pism krytycznych), organizowaniem licznych sesji naukowych.

Samorganizujący się niezależny obieg kultury

Pierwsze wystawy plastyczne miały charakter protestu wobec komunistycznej rzeczywistości. Wymienię tu zorganizowaną w rocznicę Sierpnia '80 wystawę „Plastycy – stoczniovcóm”, w Gdańsku (1984 r.), w bazylice pw. św. Mikołaja, czy będącą spontaniczną reakcją na zabójstwo ks. Jerzego Popiełuszki ekspozycję z 1984 r.; „Przeciw złu, przeciw przemocy” w kościele pw. Św. Maksymiliana M. Kolbego (Kraków-Mistrzejowice), a także upamiętniające narodowe rocznice ekspozycje: „Czas smutku, czas nadziei” (1985 r.) i „Polska Pieta” (1986 r.), obie w kościele pw. Matki Boskiej Bolesnej w Poznaniu.

Spora liczba wystaw miała charakter *stricte* artystyczny, dający możliwość zorientowania się, co aktualnie jest tworzone, jakie formy ekspresji są dominujące. Takie prezentacje, jak: „Wokół grafiki” w kościele pw. Św. Maksymiliana Marii Kolbego (Kraków-Mistrzejowice, 1984 r.), Krajowa Wystawa Malarstwa Młodych „Droga i Prawda” w kościele pw. Św. Krzyża (Wrocław, 1985, 1987 r.) czy cykliczne, zbiorowe pokazy pt. „Obecność” w kościele pw. Miłosierdzia Bożego w Warszawie przy ul. Żytniej pozwalały zamaniestować masowe poparcie różnych środowisk dla kultury niezależnej i postawy bojkotu wobec władz. Dawały też poczucie wspólnoty artystów i udręczonego narodu.

Najgłośniejsze jednak były wystawy problemowe, których scenariusz wynikał z myślenia o kulturze w powiązaniu z egzystencjalną, filozoficzną i teologiczną refleksją chrześcijańską: „Znak krzyża” w kościele pw. Miłosierdzia Bożego (Warszawa, 1983 r.), „Apokalipsa, światło w ciemności”, w kościele pw. Św. Krzyża (Warszawa, 1984 r.), „Niebo nowe, ziemia nowa?” w kościele pw. Miłosierdzia Bożego (Warszawa, 1985 r.), „W stronę Osoby” (1985 r.) i „Wszystkie nasze codzienne sprawy” (1987 r.) w klasztorze oo. dominikanów w Krakowie, a także włączone w liturgię Wielkiego Tygodnia „Misterium Męki, Śmierci i Zmartwychwstania Jezusa Chrystusa” w krypcie kościoła oo. pijarów (Kraków, 1986 r.). Przy czym te najgłośniejsze ekspozycje cechowała niezwykle otwarta formuła zarówno w sensie artystycznym, jak i ideowym: ekumeniczny charakter wystaw Janusza Boguckiego i Marka Rostworowskiego czy antropologiczny Tadeusza Boruty.

Tworząc i wystawiając w ramach ruchu kultury niezależnej, artysta po raz pierwszy wziął swoją karierę we własne ręce. Nie oglądał się na instytucje, związki twórcze, prasę, media, politykę kulturalną władz, stypendia, plenery czy zakupy. A pokus było wiele. Władza miała atrakcyjne propozycje. Deklarując się po stronie komunistycznego reżimu, można było z łatwością zrobić wystawę w renomowanym miejscu, wystąpić w telewizji czy wydać książkę w znanym wydawnictwie. Na pokusy wystawieni byli zwłaszcza młodzi artyści, którzy jeszcze nie zaistnieli publicznie. Podjęta przez nich, po wprowadzeniu stanu wojennego, decyzja solidarnościowego bojkotu oficjalnych instytucji kultury skazywała ich na perspektywę zupełnego nieistnienia w przestrzeni publicznej, ryzyko braku środków do życia i kąta do pracy. Ale właśnie w tym pokoleniu – paradoksalnie – wybór był oczywisty i naturalny. To młodzi pierwsi organizowali niezależne miejsca wystawiennicze – galerie w mieszkaniach, pracowniach, przy kościołach – wydawali podziemną literaturę i liczne periodyki.

Stan wojenny zastał młodych twórców w okresie formowania się ich osobowości. O ile można mówić, że w wyniku wydarzeń politycz-

nych, świadomość religijna czy polityczno-społeczna tego pokolenia była już jakoś ukształtowana, to artystycznie raczkowali, i na początek lat 80. przypada okres ich przyspieszonego dojrzewania, szukania własnej drogi twórczej.

Przemiany świadomości

W tej części tekstu mój wywód przybierze charakter osobistego wyznania i tym samym obarczony będzie skazą subiektywizmu. Trudno byłoby mi pisać inaczej, gdyż w latach 80. byłem aktywnym twórcą i jednym z animatorów wielu wydarzeń w ruchu kultury niezależnej. Organizując wystawy przykościelne, konferencje czy angażując się w ruch wydawniczy, miałem głębokie poczucie pokoleniowego współmyślenia, którego fundamentem był, mimo ewidentnych różnic w postawie artystycznej, wspólny obszar doświadczeń, inspiracji i potrzeb. Ubogość duchowa kultury PRL-u, limitowanie niezależnej twórczości i myślenia sprawiały, że każdy młody człowiek pragnący więcej sięgał po te same książki, czytał „Tygodnik Powszechny” i „Znak”, słuchał tych samych płyt, oglądał te same spektakle i filmy. Nic więc dziwnego, że bez względu na zindywidualizowaną formę artystycznej ekspresji, np. w plastyce, obserwujemy wspólny dla tego pokolenia masowy powrót do malarstwa figuratywnego, stosowanie narracji egzystencjalno-społecznej, ujętej w symboliczno-znakowe formy i swobodne sięganie po ikonografię chrześcijańską.

Dla mojego pokolenia cała dekada lat 80. to okres intensywnego przeformułowywania własnej tożsamości w tempie znacznie przekraczającym naturalny proces dojrzewania. Wychowani w okresie gierkowskiego realnego socjalizmu doświadczyliśmy przemiany świadomości wraz z wyborem Karola Wojtyły na papieża. Jego wizyty i nauka otworzyły nas na doświadczenie wspólnoty Kościoła, jakiego nie znaleźliśmy z salek katechetycznych. Wypełniły się duszpasterstwa

- Rzeźba G. Klamana i obraz Z. M. Dowgiałły
- Na stronie obok:
- Katalog wystawy wg. projektu P. Młodożeńca
 - Obrazy G. Bednarskiego i A. Kapusty

akademickie, gdzie przy okazji można się było zetknąć z powstającą wówczas opozycją. „Karnawał Solidarności” dał poczucie siły i nadzieję na głębsze przemiany społeczno-polityczne. Poczuliśmy smak wolności, którego nie zabiły w nas represje stanu wojennego.

Po 13 grudnia 1981 r. zmienił się jednak charakter wspólnoty, która stała się wspólnotą w bólu. Odmowa współdziałania z władzą i manifestowanie niezależności, zwłaszcza w kulturze, były głównymi wyznacznikami naszej nowej tożsamości. W połowie lat 80. władza pozwoliła na coraz swobodniejsze wyjazdy na Zachód. Prostując plecy po zbieraniu truskawek, można było doświadczyć zupełnie innego poziomu cywilizacji i zobaczyć sztukę europejską znaną dotychczas – co najwyżej – z kiepskich reprodukcji. Był to niewątpliwie mocny impuls kulturowy otwierający perspektywę nowej rzeczywistości, która w pełni stała się naszym udziałem po transformacji ustrojowej. W 1986 r. wstrząsem dla naszej, jakoś zamkniętej świadomości, była prezentacja w TVP głośnego filmu *Shoah* Claude’a Lanzmanna, a następnie publikacja znakomitego artykułu Jana Błońskiego *Biedni Polacy patrzą na getto* („Tygodnik Powszechny” nr 2/1987). Problemu wielowiekowych relacji polsko-żydowskich i Holocaustu nie można było już zbyć fascynacją kulturą żydowską, lecz należało o wiele głębiej „przemeblować” tożsamość.

W okresie kształtowania się osobowości młodego człowieka najmocniej oddziałuje bezpośredni kontakt z kimś, kogo możemy nazwać mistrzem. Nie brakowało ich chyba w żadnym środowisku, gdyż wielu w tym trudnym czasie wykazało się wspaniałą postawą i odwagą niezależnego myślenia. W Krakowie wśród starszych artystów taki autorytet mieli członkowie grupy Wprost i Stanisław Rodziński – mój profesor. Mocny, kształtujący wpływ na moje pokolenie miał duszpasterz akademicki o. Jan Andrzej Kłoczowski, ale chyba najgłębiej oddziaływał na mnie ks. prof. Józef Tischner, którego miałem szczęście być studentem. Pamiętam moich zawiedzionych rówieśników jego wznowionymi po wprowadzeniu stanu wojennego wykładami wokół filozofii Hegla. Oczekiwali od swego mistrza refleksji wprost dotyczącej sytuacji społeczno-politycznej, dającej wyraz emocjom, które w nas wrzały. Tischner tymczasem w usystematyzowany sposób ukazywał przemianę niewolnika w perspektywie rozumienia wolności. Uczył, jak uchronić się przed doświadczeniem radykalnej negatywności. Bo siłą wolności jest możliwość zanegowania wszystkiego, każdej prawdy, każdej wartości. „Zaczyna dokonywać się coś takiego, co można nazwać duchowym zabijaniem siebie. Świat, który stał się bez wartości, odsłonił mi, że na tym świecie ja także nie mam żadnej wartości. I wtedy zaczyna się ta świadomość nieszczęśliwa. (...) Bo czymże jest ta świadomość nieszczęśliwa? Jest to świadomość, która ze swojego nieszczęścia

czierpie racje swego istnienia, która widzi, że racją jej istnienia jest doświadczane nieszczęście, jest zanikanie. Ona potrzebuje zanikać, bo musi krzyczeć, że zanika, ale nie może zaniknąć zupełnie, bo gdyby zaniknęła zupełnie, to ona by wtedy nie mogła krzyczeć. Jest to coś niezwykłego, jest tutaj obraz człowieka przywiązanego do swojego bólu, który z tego bólu czyni sobie rację swojego istnienia”¹.

W mrokach stanu wojennego ks. prof. Tischner uczył nas myślenia według wartości. Jak w „czasie marnym” uchronić się od radykalnej rozpacz i negacji i przejść na poziom rozumności? Bo tak manifestująca się wolność jest siłą, która odmienia nas i naszą rzeczywistość. Bowiem „rzeczywistość nie jest niczym innym jak zwierciadłem mojego rozumu”².

Paradoksalnie, okres stanu wojennego sprzyjał myśleniu w kategoriach wartości osoby ludzkiej. Na kryzys człowieka i relacji społecznych, na doświadczenie życia w rzeczywistości odmówionej, na poczyniony na narodzie i jego kulturze gwałt przez komunistyczne struktury totalitarnego państwa, można było zareagować całkowitą apatią, kapitulacją, konformizmem, ucieczką w tzw. małą stabilizację albo przewartościowaniem. Większość artystów wybrała jednak drogę poszukiwania głębszych, fundamentalnych sensów ludzkiej egzystencji, dokopywania się źródeł naszej godności, tworzenia alternatywnych wobec instytucji państwa więzi grupowych, w tym także niezależnego ruchu kultury. „Charakterystycznym znakiem czasu stał się masowy powrót na łono Kościoła (i częste nawrócenia na katolicyzm). Chodziło nie tylko o mecenat czy możliwość urządzenia wystawy w «autonomicznej» przestrzeni kościoła, choć miało to oczywiście swoje znaczenie. W tych trudnych czasach chrześcijańskie prawdy uniwersalne stały się – przy załamaniu ideologii świeckiej – czynnikami silnej więzi nieformalnej”³.

Dla wielu z nas, z pokolenia ’80, Kościół był jednak miejscem jak najbardziej naturalnym. Wywodziliśmy się z kręgów duszpasterstwa akademickiego, tam kształtowała się, od końca lat 70., nasza świadomość religijna i polityczna. Po Sierpniu ’80 zakładaliśmy NZS i tworzyliśmy samorządy studenckie. Robienie wystaw przy kościołach nie było wyrazem chwilowej koniunktury, reakcją na lęk czy poszukiwaniem schronienia. Dla wielu była to od dawna naturalna przestrzeń samorealizacji. Ja już w 1980 r. podpisałem umowę z ówczesnym przeorem krakowskiego klasztoru oo. dominikanów na udostępnienie jednego z klasztornych pomieszczeń na galerię studentów ASP. Ten

• Obrazy A. Zwierzchowskiego i J. Zielińskiego

Na stronie obok:

• Obraz J. Truszkowskiego i wspólne prace Z. Libery, A. M. Nowak, J. Rydeckiego, J. Truszkowskiego i B. Konopki

okres uczył nas – wówczas młodych – działania pozainstytucjonalnego, samodzielnego i brania za nie indywidualnej odpowiedzialności.

Wybór nie był dla nas trudny, gdyż mieliśmy szczęście uniknięcia tzw. normalnego artystycznego życia. Mając dwadzieścia parę lat, paradoksalnie łatwo rezygnować z potencjalnej kariery. Nie ryzykuje się utraty pozycji, mieszkania, pracowni, gdyż ich się nie posiada. Twierdzę, że moje pokolenie jest pierwszym pokoleniem postkomunistycznym między innymi dlatego, że nigdy nie widzieliśmy siebie w trybach instytucji i narzędzi propagandy oficjalnej władzy. W naszej ówczesnej świadomości olbrzymie możliwości komunistycznych mediów (telewizja, prasa, oficjalne galerie) były tylko narzędziem propagandy, a nie źródłem kreacji prawdziwych wartości kulturowo-artystycznych.

Wprawdzie większość organizowanych w ruchu niezależnym wystaw nie miała charakteru pokoleniowego, gdyż bojkot komunistycznego reżymu manifestował się w postawach twórców różnych generacji, to jednak było kilka ekspozycji ukazujących twórczość artystów debiutujących w okresie stanu wojennego. W dużym stopniu do tej młodej grupy adresowane były, prowadzone na przełomie lat 1983/1984, rekonesanse znanych krytyków po pracowniach, zwane „pielgrzymkami”, mające na celu rozpoznanie nigdzie wówczas niepokazywanej sztuki. To w trakcie tych wędrówek ukazała się tryskająca siłą i rozmachem ekspresyjna twórczość młodego pokolenia. Ukazała się nowa, związana z chrześcijaństwem, ikonografia pokazana poprzez nowe formy wyrazu. Nastąpiło wiele przewartościowań w obrazie sztuki polskiej i zaczęła kiełkować idea pokazania tej nowej sztuki szerszej publiczności.

Możliwość większych prezentacji dawał Kościół, który już wcześniej udostępnił swoje obiekty na niezależne wystawy, spektakle i koncerty towarzyszące pielgrzymce papieża Jana Pawła II w czerwcu 1983 r. Jednak w tym festiwalu sztuki, pod nazwą „Znak krzyża” przy ul. Żytniej w Warszawie, nie uczestniczyli młodzi artyści. Może nie byli wówczas jeszcze rozpoznani? Ale już pod koniec roku znaleźli miejsce w propozycjach Duszpasterstwa Środowisk Twórczych w Warszawie, prowadzonego przez ks. Wiesława Niewęglowskiego. Tu też w kościele pw. Nawiedzenia NMP, w ramach Tygodnia Kultury Chrześcijańskiej, zaprezentowana została wysta-

wa autorstwa Joanny i Pawła Sosnowskich pt. „Chaos, człowiek, absolut”, w której uczestniczyli tylko młodzi malarze. Z artystów dziś znanych, w tej pierwszej pokoleniowej, przykościelnej prezentacji wzięli udział członkowie warszawskiej Grupy, Stanisław Sobolewski, Jacek Sroka, Leon Tarasewicz, Jacek Ziemiński i Andrzej Zwierzchowski (wymieniam tych, którzy prezentowani są na wystawie „Pokolenie '80”). Charakter ich sztuki znakomicie oddaje tekst organizatorów, którzy pisali: „...Młode malarstwo, wyrosłe jakby wbrew wszelkim przeszkodom, zaprzecza swoim istnieniem teorii o kryzysie w kulturze. Patrząc nań, łatwo można zrozumieć, iż dla sztuki ważniejszy był rok 1980 z całym swoim optymizmem, wolnością i ostrością widzenia, niż katastrofa 1981 roku. Nie tylko nie zdołała ona tego wszystkiego pogrzebać, ale wyraźnie pokazała, czym jest chaos, dramat, fałsz, jakie jest miejsce człowieka i gdzie szukać tego, co nieograniczone, niezmiennie, prawdziwe”⁴.

Prezentowani na tej wystawie artyści z mego pokolenia, określane przez krytykę jako „dzicy”, wzięli szeroki malarski rozmach; zasypywali wystawy pracami pełnymi politycznych znaków, gestów i aluzji. Robili to najczęściej z właściwym sobie, szczególnym poczuciem humoru. Ich obrazy z tego czasu można w pełni nazwać sztuką interwencyjną. Forma prac była szorstka, jakby niechlujna, skupiona tylko na polityczno-społecznym grepsie.

Jeszcze szerszą prezentacją pokolenia '80 były dwie odsłony Krajowego Biennale Młodych „Droga i prawda” we wrocławskim kościele pw. Św. Krzyża, w 1985 i następnie w 1987 r. Mimo że odbyły się w tzw. drugim obiegu, to były największymi od 1945 r. manifestacjami malarstwa młodych twórców w Polsce. Zgromadziły kilkaset prac plastycznych malarzy, grafików i rzeźbiarzy z całego kraju, którzy nie przekroczyli 35. roku życia. Dawały pełny obraz twórczości artystów debiutujących po 1980 r. Prezentowały wszystkie nurty artystyczne, dając wiele odpowiedzi na temat kondycji duchowej tego pokolenia. Od tego czasu rozpoznana twórczość młodych stała się dominującym komponentem panoramy niezależnej sztuki polskiej.

Nic zatem dziwnego, że wrocławska wystawa „Droga i prawda” stanie się niejako osnową dalszych moich rozważań nad fenomenem sztuki niezależnej. Bez przesady można stwierdzić, że owa pokoleniowa prezentacja sprzed ćwierć wieku jak w soczewce kumuluje wszystkie

istotne cechy niezależnego ruchu wystawienniczego. Ujawnia uwarunkowania polityczno-społeczne, w jakich działali twórcy, odsłania podstawowe cechy i wartości sztuki polskiej pierwszej połowy lat 80., funkcjonującej poza ingerencją komunistycznych władz. Dokładne przyjrzenie się prezentowanym tam dziełom pozwala zburzyć często powtarzany stereotyp, jakoby twórczość ta była bogoojczyźniana, pełna politycznych treści, symboli i dewocyjnej ikonografii.

Artyści w Kościele

Wystawa „Droga i prawda” zorganizowana została w olbrzymim gotyckim kościele przez Duszpasterstwo Środowisk Twórczych (DŚT) i aktywnych w nim byłych działaczy rozwiązanego przez władze Związku Polskich Artystów Plastyków (ZPAP). To bardzo typowy schemat działania twórców przy Kościele. Działające prawie w każdej diecezji DŚT istniały oficjalnie, co pozwalało na organizowanie na poły legalnych spotkań, wystaw, koncertów, spektakli, sesji itp. Świątynie były przestrzeniami publicznymi, praktycznie otwartymi przez większość dnia dla każdego, a wydarzenia artystyczne, które odbywały się w ich wnętrzach, nie miały charakteru konspiracyjnego. Każdy mógł przyjść z ulicy, obejrzeć ekspozycję plastyczną czy uczestniczyć w spektaklu, wieczorze poetyckim lub wykładzie. O na poły konspiracyjnym charakterze możemy mówić w przypadku licznych w owym czasie wystaw w prywatnych mieszkaniach i pracowniach, gdyż liczba widzów była limitowana znajomością z organizatorem i informacją, ale takiego charakteru nie miały wydarzenia kulturalne organizowane przy kościołach. Ta specyfika wnętrza kościelnego – otwartej dla wszystkich, niezależnej od komunistycznej władzy przestrzeni publicznej – w dużym stopniu stanowiła o atrakcyjności tego miejsca. Sprzyjała masowej recepcji odbywających się tam wydarzeń artystycznych, jednocześnie budząc niepokój aparatu partyjnego i służb bezpieczeństwa. Na imprezy kulturalne organizowane w świątyniach przychodziły tłumy. Nic więc dziwnego, że władza wszelkimi sposobami starała się uzyskać

przyzwolenie ordynariuszy diecezji na oficjalną kontrolę cenzorską.

Przy okazji wystawy „Droga i prawda” Okręgowy Urząd Kontroli Publikacji i Widowisk we Wrocławiu, powołując się na przepisy prawa, domagał się od wrocławskiej kurii zgłoszenia do nich tej imprezy, a tym samym poddania się cenzurze. W odpowiedzi ks. Mirosław Drzewiecki, duszpasterz środowisk twórczych, znakomicie i kategorycznie bronił autonomii Kościoła: „Wystawa «Droga i prawda» nie podlega wstępnemu ocenzurowaniu na mocy ustawy o kontroli publikacji i widowisk z dnia 31.07.1981 r. wraz ze zmianami z 1983 r. Art. 4, ust. 1, pkt 10 wyraźnie wyłącza tę wystawę od obowiązku kontroli wstępnej: «Nie podlegają kontroli wstępnej (...) zaaprobowane przez Kościół Katolicki (...) pisma, obrazy, i nagrania o charakterze przekazu wiary (...), zawiadomienia i informatory, imprezy kulturalno-religijne organizowane na terenie kościelnym» (...). Wystawa «Droga i Prawda», której hasło jest na wskroś ewangeliczne, wyjęte ze słów, jakie powiedział Jezus Chrystus (por. J 14,6) – jest z całą pewnością wielkim wydarzeniem tak kulturalnym, jak i religijnym, organizowanym na terenie kościelnym, bo przecież we wnętrzu świątyni pw. Św. Krzyża. Przytoczone przez Pana cytaty z ustawy o kontroli publikacji i widowisk nie mają zastosowania w odniesieniu do tej wystawy. (...) Pragnę także poinformować Pana, że Ksiądz Kardynał Henryk Gulbinowicz – w świetle obowiązującego prawa w Polsce – nie wyraża zgody na przeprowadzenie kontroli wstępnej wystawy w kościele Św. Krzyża ani żadnego innego wydarzenia kulturalno-religijnego organizowanego w którymkolwiek kościele na terenie Archidiecezji Wrocławskiej”⁵.

Ten list, jak i zachowane notatki służbowe funkcjonariuszy z rozmów z kardynałem znakomicie ukazują, jak solidny był tzw. parasol Kościoła, rozpostarty nad kulturą niezależną. Rozmowy kurii z władzami odbywały się na bazie istniejącego prawa, którego znajomość i logiczna interpretacja skutecznie blokowały zapędy służb bezpie-

czeństwa. Obydwóm zależało na zachowaniu pozorów legalności swoich działań i zacieraniu wrażeń, jakoby istniał jakiś konflikt, który mógłby wzburzyć tłumy wiernych. Nikt nie chciał prowokować społeczeństwa i wyprowadzać ludzi na ulice. Jednocześnie decydenci partyjni starali się uzyskać jak największą kontrolę nad Kościołem, stopniowo marginalizując jego rolę w społeczeństwie. Ponieważ działania te nie przynosiły rezultatu, władze nierzadko posuwały się do zastraszania kleru, a kilka razy nawet do zabójstw najbardziej niewygodnych księży, do czego dochodziło także u schyłku lat 80. Kościół tymczasem, zgodnie ze swoją misją, starał się zachować gwarantowaną przez prawo autonomię, poszerzając przy tym swe oddziaływanie na różne środowiska. Nie można przy tym zapominać, że przed wojną, a także w pierwszych dekadach istnienia PRL-u elity intelektualne i artystyczne, w zdecydowanej większości, szerokim łukiem omijały „kruchę”, a księży z prymasem Stefanem Wyszyńskim na czele w stosunku do inteligencji wyrażali nieufność. Widoczny przełom w złych stosunkach nastąpił po wyborze kardynała Karola Wojtyły na papieża. Nowa jakość posługi Ojca Świętego i dialogowanie z innymi, także z niewierzącymi, doprowadziły do tego, że po wprowadzeniu stanu wojennego artyści i elity intelektualne masowo wypełnili katolickie świątynie.

Związek twórców kultury niezależnej lat 80. z Kościołem polegał nie tylko na wykorzystaniu tej instytucji, posiadającej olbrzymią niezależność od państwa, bazę materialną i potencjał poparcia społecznego, lecz na dialogu mocno formującym twórczość artystyczną i osobowość. Zarówno w całokształcie niezależnego życia artystycznego, jak i w konkretnych dziełach sztuki widać było mocny wpływ religii katolickiej, myśli teologicznej, a zwłaszcza personalizmu chrześcijańskiego. Wystarczy przywołać tytuły najgłośniejszych wystaw organizowanych przy kościołach czy tematykę powstałych wówczas dzieł, by zauważyć ewolucję postaw, wynikłą z tworzenia w dialogu z Kościołem. Wystawy te ukazywały ścieżki myśli, którymi podążali artyści tego czasu i świadczyły o tym, że ówczesna

sztuka niezależna była nurtem autentycznie zwróconym w stronę osobowego rozumienia człowieka i podejmującym próbę znalezienia w sztukach plastycznych formy wyrażającej jego niezwykłą wartość. Oczywiście, w kontekście przytoczonego listu ks. Mirosława Drzewieckiego ktoś mógłby zarzucić, że powszechne używanie ewangelicznych cytatów w nazwach niezależnych imprez przykościelnych było tylko zasłoną dymną i usprawiedliwieniem wobec władz obecności dzieł, które z religią nie mają nic wspólnego. Nic bardziej mylnego. Mimo że różnie potoczyły się dalsze drogi twórców aktywnych w drugim obiegu, nierzadko coraz dalej odchodzących od Kościoła, to w owym czasie chrześcijaństwo stanowiło dla większości, także dla artystów niewierzących, istotną inspirację.

Przykładem niech będzie krakowska wystawa „W stronę osoby – treści podmiotowe we współczesnych figuracjach krakowskich”. Już sam tytuł ekspozycji lokował prezentowaną twórczość w nurcie chrześcijańskiej myśli personalistycznej. W omówieniu wystawy, które poczyniłem pod pseudonimem Jan Bolesta, pisałem: „Ekspozowane prace, choć często odnoszące się do archetypów i ikonografii chrześcijańskiej, nie są dziełami religijnymi. Głównym ich tematem jest człowiek. Nie jest to jednak homocentryzm renesansu opiewający potęgę i piękno natury ludzkiej, jej olbrzymie możliwości. Człowiek ukazany przez krakowskich twórców jawi się w swojej kruchości i małości, naznaczony śladami przemijania, cierpienia, nadziei i zwątpień. Głównym brzemieniem, z którym się zmagają jest on sam – jako Indywiduum, jako Osoba. To brzemień stanowi o jego wartości, ale jednocześnie budzić może obawy, że w prezentowanych pracach warstwa obrazowania przesłania warstwę wyrazu, że obrazy opowiadają zamiast wyrażać. Tutaj zasada się podjęte przez artystów ryzyko. Mówiąc o kondycji człowieka i jego uwikłaniach, nie uciekając od realności sceny i czasu, w którym przyszło nam żyć, ryzykują, że ich wypowiedź będzie opowiadaniem lub alegorią. Mówią ze «śmiertelną» powagą zamiast chować się za «wielce znaczącą» maską groteski i aluzji. (...) Twórcy prezentowanych prac mimo istotnych różnic formalnych, a także znacznych różnic pokoleniowych, z dużym wysiłkiem i uwagą «przekopują się» przez wszystkie warstwy artystycznego rzemiosła i języka, by wyrazić człowieka w całej złożoności podmiotowych treści”⁶.

- Obrazy P. Kowalewskiego
- Na stronie obok:
- Obrazy W. Pawlaka

Represje

Zachowane dokumenty WUSW dotyczące wrocławskiej wystawy „Droga i prawda” ukazują także, jakiej inwigilacji i represjom poddawane było środowisko plastyków. Komisarzem tej wystawy był artysta Konrad Jarodzki, który w lutym 1985 r., decyzją Ministra Kultury i Sztuki, został zwolniony z funkcji prodziekana Wydziału Malarstwa, Grafiki i Rzeźby wrocławskiej PWSSP, po – jak to określił funkcjonariusz SB – „tendencyjnej politycznie wystawie dyplomowej jego studenta”. Fakt ten ukazuje, jakiego typu represjom podlegali twórcy zaangażowani w ruch kultury niezależnej. Mało znany przypadków internowania, okresowych zatrzymań czy pobic artystów. Zazwyczaj powodem takich radykalnych działań aparatu bezpieczeństwa wobec tych osób była ich działalność opozycyjna, a w niewielkim stopniu artystyczna. W tym względzie znacznie bardziej narażeni na aresztowania byli ludzie związani z drukiem i kolportażem wydawnictw w drugim obiegu niż organizatorzy wystaw. Służba Bezpieczeństwa inwigilowała niezależny ruch wystawienniczy przede wszystkim ze względu na jego związki z Kościołem, a co się z tym wiąże, możliwości oddziaływania na przychodzące do świątyń tłumy wiernych. Dla komunistów twórczość artystyczna była bowiem istotnym narzędziem ideologizacji, wpływania na masy, inżynierią dusz. W środowisku artystów władza działała raczej subtelnie. Starła się delikatnie perswadować przy jednoczesnym deprecjonowaniu osiągnięć „kościelnej kruchty”. Oferowano przy tym „marchewkę”: przerywając bojkot, można było liczyć na zakup prac, ministerialne stypendia, pracownię, atrakcyjny plener lub wystawę. Nierzadko jednak zdarzały się próby zastraszania i restrykcji, takie jak: informowanie artysty o znajdowaniu się na tak zwanej czarnej liście twórców, których prac muzea nie mogą kupować, odmawianie przydziału pracowni, zabieranie stypendiów, wstrzymywanie przewodów naukowych na uczelniach czy jak to miało miejsce w przypadku Konrada Jarodzkiego – pozabawienie pełnionej funkcji.

Przy wystawie „Droga i prawda” komunistyczne władze także zaangażowały duże siły, by nie dopuścić do imprezy lub przynajmniej

ją zmarginalizować. Zachowana obfita dokumentacja podjętych działań organów państwa pozwala prześledzić zasięg i charakter operacji, a jednocześnie ukazuje ich bezsilność wobec tego zjawiska. Przy tej operacji współpracowały ze sobą Wydziały III i IV Służby Bezpieczeństwa, Okręgowy Urząd Kontroli Publikacji i Widowisk, Wydział ds. Wyznań i Wydział Kultury i Sztuki Urzędu Wojewódzkiego we Wrocławiu. Po zdobyciu listy osób zgłoszonych na wystawę rozesłano do regionalnych naczelników Wydziału III WUSW w całej Polsce informacje o tym, którzy artyści z danego terenu mają zamiar uczestniczyć w tej imprezie, i dyspozycje, jakie działania należy podjąć. W rozsyłanym szyfrogramie wyczytać możemy: „...że w w/w wystawie wezmą udział, przede wszystkim, młodzi plastycy mający powiązania z klerem i korzystający z kościelnego mecenatu. Niektórzy z nich mogą mieć także powiązania z działalnością opozycyjną. (...) W związku z powyższym uprzejmie proszę o dokonanie operacyjnego rozpoznania w/w oraz podjęcie takich działań, które spowodują rezygnację z uczestniczenia w wystawie. Jednocześnie proszę o poinformowanie nas o osobach, które zdecydowane będą uczestniczyć w tej wystawie oraz o ewentualnym usytuowaniu wśród nich źródeł osobowych”⁷⁷.

Poza paroma przypadkami wynik tych działań był niewielki. Na kilkudziesięciu uczestników wystawy tylko paru uległo presji i zrezygnowało z udziału. Co ciekawe, z dokumentów wynika, że w większości przypadków funkcjonariusze SB nie mogli skutecznie wypełnić poleceń, gdyż jak czytamy w ich relacjach „...nie posiadamy do nich [uczestników wystawy – T.B.] operacyjnego dotarcia, wśród wymienionych przez was osób nie ma osobowych źródeł informacji”⁷⁸. Te esbeckie trudności z wnikiem w środowisko plastyków znakomicie świadczą o postawie młodych artystów.

Jeszcze większą bezsilnością wykazały się służby bezpieczeństwa przy próbie zatrzymania Jacka Fedorowicza, chcąc nie dopuścić do jego wykładu przy okazji wystawy „Droga i prawda”. Mimo monitorowania od dłuższego czasu jego przyjazdu do Wrocławia i zaangażowaniu w akcję wielu funkcjonariuszy, operacja zakończyła się porażką. Z odręcznie pisanej notatki służbowej z dnia 19 maja 1985 r.

możemy wyczytać: „godz. 13.15 figurant przyszedł do kościoła, lecz nie został w porę rozpoznany przez pracowników wydz. III oraz przez nas. Nie wychodził z kościoła aż do zakończenia swojego wystąpienia. Następnie o godz. 18.40 wyszedł rozmawiać z Karolem Modzelewskim i w towarzystwie trzech kobiet udał się w stronę ul. Wieczorka, idąc z prawej strony Katedry. W pewnym momencie oddał swoje rzeczy jednej z kobiet i wbiegł do Szpitala Szkół Wyższych. Po penetracji terenu szpitala okazało się, że go tam nie ma”⁹. Z innego szyfrogramu WUSW dowiadujemy się, że „Jacek Fedorowicz obawiając się zatrzymania używał charakteryzacji (okulary, zarost, odzież wierzchnia). Na czas wygłaszania prelekcji wrócił do swojego znanego wyglądu”¹⁰.

Polityczność sztuki niezależnej i jej poziom

Artyści często i chętnie angażowali się w działalność drugiego obiegu, projektowali znaczki, plakaty, transparenty, ilustrowali niezależne wydawnictwa, lecz ten sztafaż rzadko był przenoszony w sferę twórczości. Powyższe „usługi”, a także udział w manifestacjach, pozwalały wielu z nas rozładowywać stresy i zaspokajać potrzebę walki z komuną. Sfera twórczości była natomiast wypowiedzią zbyt osobistą, niemal świętą, by ją traktować jako oręż. Jeśli od kilku lat malowało się plakaty i transparenty polityczne, nie miało się ochoty powtarzać tych samych gestów na obrazie. Polityczne zaangażowanie większości z nas jako artystów dałoby się opisać jednym słowem – odmowa.

Malowaliśmy obrazy nie po to, żeby nimi walczyć, lecz dla nich samych. Sztuka z jej odwiecznymi problemami relacji form, koloru, materii, kompozycji dawała dystans wobec „ulicy” i pozwalała na zupełnie inną autorefleksję. Najistotniejsze wystawy w ruchu niezależnym nie miały charakteru politycznego (poza samym faktem powstawania ich poza polityką kulturalną władz), ich przekaz akcentował treści egzystencjalne, antropologiczne, teologiczne i artystyczne. Prace o charakterze interwencyjnym stanowiły margines.

Niemniej jednak już w latach 80. niechętna niezależnemu ruchowi wystawienniczemu krytyka nadała sztuce tego czasu „gębę” sztuki martyrologiczno-politycznej czy dewocyjno-narodowej. Czyli artystycznie słabej. Wydając takie deprecjonujące sądy, nie należy za-

pominać, że w przykościelnych wystawach uczestniczyło ze swymi pracami około 1700 artystów. Tak masowy charakter niezależnego ruchu wystawienniczego nie pozwalał przy każdej prezentacji utrzymywać wysokiego poziomu. Poza kilkudziesięcioma wystawami problemowymi, w których kurator wybierał konkretne prace, większość ekspozycji miała charakter otwarty, co niewątpliwie obniżało ich poziom, bowiem nigdy w żadnym kraju w tak krótkim okresie nie tworzą tysiące geniuszy. O wielkości sztuki danego czasu świadczy twórczość kilku, co najwyżej kilkunastu osób. Problem jakości artystycznej był od początku stawiany w ruchu kultury niezależnej jako najistotniejszy. Inicjowano wokół tego tematu poważne dyskusje, że wspomnę tylko głośną debatę na łamach „Znaku” w 1986 r., wywołaną artykułem Krystyny Czerni *Kryzys sztuki zaangażowanej*. A ileż w tym czasie odbyło się niezależnych sympozjów i spotkań! Bynajmniej nie zastanawiano się podczas nich, „jak obrazem przywalić komunie”, lecz sprzeczano się o sztukę, jej istotę i rolę nie tyle w społeczeństwie, ile w indywidualnym życiu. Wspólną cechą tych spotkań było wychodzenie z artystycznego getta. Pamiętam, licznie odwiedzane, interdyscyplinarne konwersatoria w krakowskiej Papieskiej Akademii Teologicznej, organizowane w latach 1983-1984 przez malarza Mariana Warzechę, podczas których toczono niekończące się spory filozoficzno-artystyczne.

Niewątpliwie, mając masowego odbiorcę, a na wystawy przykościelne przychodziły wówczas tłumy, łatwo było popaść w rodzaj uzależnienia od oczekiwań uciemionego społeczeństwa. Tworzyć sztukę polityczno-społeczną, przyoblekającą w formę plastyczną doświadczenie oporu wobec komunistycznego reżimu. Mimo że wielu artystów tej pokusie uległo, to jednak byliśmy świadomi niebezpieczeństwa płynącego z poczucia posiadania szerokiego rezonansu, jaki dawało komentowanie politycznej rzeczywistości. Przytoczę tu wypowiedź jednego z głównych inicjatorów ruchu plastyki niezależnej, prof. Aleksandra Wojciechowskiego: „Kultura niezależna ma to do siebie, iż z góry, niejako na kredyt zyskuje naszą sympatię. Należy jednak pamiętać, iż mimo aprobaty i przychylności dla postaw moralnych, chodzi tu przede wszystkim o kulturę. Nobilitujący ją przymiotnik nie powinien wpływać na zawężenie krytycznych ocen”¹¹.

Trudno mi jednak zgodzić się z innym, niemniej zasłużonym dla kultury niezależnej, krytykiem Andrzejem Osęką, gdy w tekście *Obietnica lat 80.* pisze, że wybór niezależności „nie oznaczał, rzecz jasna, że się odtąd będzie tworzyło arcydzieła, ale też nie o to chodziło”¹². Dla wielu z nas właśnie chęć stworzenia arcydzieła była

• Obrazy A. Mickiewicz i Z. Sałaja

Na stronie obok:

• Prace Grupy Luxus (E. Ciepielewska, B. Grzyb-Jarodzka, P. Jarodzki)

rzządzający je funkcjonariusze WUSW byli ekspertami w wyłapywaniu wszystkich politycznych akcentów. Z dokładnie opisanego całą wrocławską imprezę szyfrogramu z 18 maja 1985 r., sporządzonego przez funkcjonariusza SB, możemy wyczytać: „Z przeprowadzonej lustracji wystawy wynika, że niekorzystną wymową polityczną i symboliką zwracają na siebie dwa obrazy:

- Eugeniusza Minciela z Wrocławia pt. „Mord”, przedstawiający worek, z którego wylania się bezkształtna twarz omotana pętami układającym się w litery MO;
- Alicji Greckiej-Bożestowej z Grudziądza pt. „Tryptyk”, przedstawiający pusty plac więzienny oraz sędziego siedzącego nad aktami, na których widnieją cytaty kazań ks. J. Popiełuszki”¹⁴.

Ciekawa jest też notatka służbowa esbeka z dnia 1987.05.23 opisująca kolejne II Krajowe Biennale Młodych „Droga i prawda”: „Ekspozowane prace plastyczne nie zawierały w mojej ocenie ostrych, tendencyjnych politycznych akcentów. Było sporo prac o wymowie aluzyjnej politycznie, ale artystyczne metody deformacji tematu powodowały, że ich wymowa była dużo łagodniejsza niż prace prezentowane na podobnej wystawie w maju 1985 roku”¹⁵. Opierając się na tych raportach, możemy stwierdzić, że na pierwszej wystawie „Droga i prawda” były dwie prace o ostrej wymowie politycznej, a na drugiej – kontekst społeczno-polityczny obecny w pewnej liczbie dzieł został przez twórców tak artystycznie przetworzony, że mocno złagodzona została jego dosadność i czytelność. Te przytoczone powyżej uwagi cenzorskie potwierdzają tezę, że sztuka komentująca wprost rzeczywistość PRL-u stanowiła margines, a motorem kształtu ówczesnej twórczości młodych była przede wszystkim artystyczna ekspresja – dopracowywanie jakości i indywidualności formy plastycznej.

Fenomen polskiej sztuki niezależnej lat 80. był niewątpliwie doświadczeniem bezprecedensowym w dziejach kultury, także w jej związku z Kościołem i personalizmem chrześcijańskim. Czy jednak rysujący się wówczas sens twórczości artystycznej jest w stanie także dzisiaj, w sytuacji radykalnie innej, przyświecać nowym pokoleniom artystów? Może tylko tragizm czasu odsłania w sztuce potencjał, który na co dzień pozostaje ukryty i przesłonięty formami sprawiającymi przede wszystkim przyjemność, będącymi zmysłową i znaczeniową grą, zabawą? Pochylając się w swej twórczości nad człowiekiem, artyści lat 80. najmniej zainteresowani byli okazjonalnym reagowaniem na ówczesną sytuację polityczno-społeczną, choć często ich prace nabierały aktualnego wydźwięku. Wierzyli natomiast, że stawiając w centrum osobę ludzką, dotykają odwiecznego sensu sztuki. Na pewno też ich celem nie było wpisanie się w jakiś konkretny nurt artystyczny, teologiczny czy filozoficzny. Pragnęli w swej twórczości jedynie rozpoznać rzeczywistość, w której przyszło im żyć, poznać samego siebie i bliźniego.

Pokolenie '80 – założenia ideowe projektu

Patrząc z perspektywy czasu na rzeczywistość kultury niezależnej lat 1980-1989, należy podkreślić, że była ona zjawiskiem różnorakim i wielowątkowym, niemającym na tak szeroką skalę precedensu w historii zarówno u nas, jak i w innych krajach. W ramach tego alternatywnego wobec komunistycznych władz ruchu kultury powstawały niezliczone dzieła plastyczne, literackie, teatralne, muzyczne i inne fakty artystyczne, których twórcy manifestacyjnie odcięli się w owych latach od oficjalnej polityki kulturalnej państwa i instytucji ją realizujących.

Celem projektu „Pokolenie '80” jest ukazanie twórczości artystów rozpoczynających swą samodzielną, artystyczną drogę w latach 1980-1989 w ramach ruchu kultury niezależnej. Chcemy zaprezentować szerokiej publiczności prace plastyczne, utwory literackie i muzyczne powstałe w owym szczególnym czasie i zastanowić się nad specyfiką

jedynym powodem malowania. Podczas manifestacji czy w trakcie mszy za ojczyznę można było sycić się poczuciem więzi, solidarności, wspólnoty, ale w pracowni artysta stawał samotny z poczuciem niespełnienia i nienasyceń.

Tworzyliśmy, próbując sprostać wielkości czasu w całej swej ułomności i w lęku, w wierności przemianom, które się w nas dokonywały. Gdy podejmuje się ryzyko przemiany wewnętrznej, wtedy język, w którym ona się wyraża, wyostri się, nie znosi kompromisów, ale też często graniczy z bełkotem. Ryzyko jest radykalne i prawie zawsze prowadzi do porażki.

Pisał Jacek Sempoliński: „Koniecznością (...) staje się odrzucenie tego wszystkiego, co było (...) «dodatkiem», asekuracją, kompromisem z zasadami przyjętymi. Koniecznością staje się pójście za najgłębszym przeświadczeniem, nawet kosztem niezrozumiałości (chwilowej), nawet kosztem utraty równowagi. Decyzje takie to rzecz ważna – bywają prawdziwym wehikułem wizji: oczywiście może to być wizja szaleńcza, ale nawet, jeśli taką będzie, postawi mnie przed pytaniem, w którym zawarta jest odpowiedź – po co maluję? Po co poświęcam temu życie?”¹³.

Proporcje sztuki politycznie zaangażowanej, wprost komentującej rzeczywistość PRL-u, najlepiej ilustrują esbeckie dokumenty z „operacyjnego zabezpieczenia” wystawy „Droga i prawda” – wszak spo-

- Prace Z. Bajka
- Na stronie obok:
- Obrazy J. Modzelewskiego

artystycznej formy, języka i poruszanej tematyki w dziełach młodego wówczas pokolenia.

Mimo że okres lat 80. był artystycznie niezwykle płodny, a wielu debiutujących wtedy twórców stanowi dzisiaj o sile i jakości polskiej kultury, to dotąd nie został on należycie rozpoznany. Dotychczasowa perspektywa badań tego zjawiska była ograniczona do wąskiego spojrzenia, sprowadzonego do jednej dziedziny sztuki lub jakiejś grupy artystycznej. Projekt „Pokolenie '80” ma za zadanie rozszerzyć tę perspektywę i zarysować wielowątkową i wielobarwną panoramę całego ruchu kultury niezależnej. Jednocześnie pokoleniowy charakter prezentacji pozwala syntetycznie, jak w soczewce, ująć problemy artystyczno-egzystencjalne, z którymi zmagał się funkcjonujący w drugim obiegu twórca.

Pokolenie '80 – próba definicji

Przygotowując projekt pod nazwą „Pokolenie '80”, chciałem opracować i zaprezentować twórczość artystów, którzy debiutowali w szeroko rozumianym ruchu kultury niezależnej w okresie od sierpniowych strajków w 1980 r. do zaprzysiężenia rządu Tadeusza Mazowieckiego w 1989 r. Z pozoru zadanie to wydawało się proste. Od tamtych czasów nie minęło więcej niż 30 lat. Zachowała się olbrzymia liczba oryginalnych dzieł, dokumentów, zdjęć, nagrań, a przede wszystkim żyje i tworzy większość twórców aktywnych w drugim obiegu. Już na starcie natrafiłem jednak na fundamentalne pytania, na które odpowiadając, zakreślałem różną perspektywę badawczą. Należało przyjąć kryteria pozwalające możliwie jednoznacznie określić, których twórców można zaliczyć do pokolenia '80, a także - co jest aktywnością niezależną? Próby odpowiedzi szybko uświadomiły mi, że niemożliwe jest przyjęcie jednakowych kryteriów, które pasowałyby do poszczególnych dziedzin sztuki, jak i różnych okresów czasowych tej burzliwej dekady.

W projekcie „Pokolenie '80” chciałem uchwycić pewien wspólny dla młodych twórców etos, ale uważne zapoznanie się z twórczością całej dekady szybko zweryfikowało to zamierzenie. Mimo że okres ten obejmuje zaledwie dziesięciolecie, to okazał się niejednorodny. Inaczej manifestowali swoją obecność w kulturze młodzi twórcy debiutujący przed stanem wojennym, a inaczej, gdy radykalnie zmieniła się sytuacja po 13 grudnia 1981 r. czy u schyłku lat 80., kiedy do głosu doszli artyści, którzy doświadczenie „Solidarności” przeżyli, będąc jeszcze przed maturą.

Z racji własnej biografii miałem olbrzymią pokusę sprowadzenia po-

kolenia '80 do pokolenia NZS-u, zwłaszcza dlatego, że idea tej wystawy powstała w gronie byłych działaczy Niezależnego Zrzeszenia Studentów. Pierwotnie miała to być stosunkowo niewielka ekspozycja zorganizowana dla uczczenia 30-lecia naszego Stowarzyszenia. Rozmachu tej inicjatywie nadało entuzjastyczne poparcie (połączone z gwarancjami finansowania) prezesa IPN Janusza Kurtyki, który potem pilotował projekt, dosłownie do ostatniego dnia przed swą tragiczną śmiercią. Prezes Kurtyka chciał tą wystawą zamknąć ogłoszony przez IPN projekt pod nazwą „Rok Kultury Niezależnej”.

Wielu twórców z pokolenia '80 należało w trakcie studiów do NZS-u oraz uczestniczyło w studenckich strajkach. Pamiętam, że tuż przed wprowadzeniem stanu wojennego na krakowskiej ASP blisko 80 proc. studentów było członkami NZS. Masowy charakter Zrzeszenia dawał nam poczucie siły wspólnoty i pozwalał na stawianie komunistycznemu państwu żądań, np. reformy kształcenia czy otwarcia się na kulturę emigracyjną. Była to znakomita szkoła niezależności, samoorganizacji i odpowiedzialności. Trudno też przecenić kulturotwórczą rolę NZS-u. Wymienię tu choćby zakładanie na niemal każdej uczelni nieoficjalnej biblioteki literatury drugoobiegowej, połączonej z siecią dystrybucji. Nakręcało to podziemne inicjatywy wydawnicze. Pleż w owym czasie powstało pism studenckich, galerii, imprez teatralnych czy muzycznych! Niewątpliwie twórcy, którzy w trakcie studiów współtworzyli uczelnianą samorządność i już po wprowadzeniu stanu wojennego zadebiutowali w drugim obiegu, niosą w sobie pewien wspólny rys – etos będący podstawą do snucia analogii i badań. Chociaż w projekcie „Rok Kultury Niezależnej” artyści pokolenia NZS-u dominują, uważam, że dla pełnego obrazu zjawiska konieczne było przyjęcie szerszej formuły. Zawężenie niesłoby bowiem zbyt wiele uproszczeń i zubożyłoby rzeczywistość kultury niezależnej.

Chcąc więc zakreślić granice pokolenia dla całej dekady lat 80., z pozoru najłatwiej byłoby zapoznać się z biografiami najbardziej znanych w owym czasie twórców i wyselekcjonować tych, którzy urodzili się np. pomiędzy 1955 a 1964 r., a do tego debiutowali w latach 80., w ruchu kultury niezależnej. W rzeczywistości przyjęcie takiego, stosunkowo prostego, „sita” pozostawiało poza pokoleniem '80 wielu istotnych dla kultury niezależnej twórców, nie wszyscy bowiem jednakowo dojrzewają do samodzielnych, debiutanckich wystąpień. Na przykład u Jacka Kaczmarskiego, niewątpliwego barda tego pokolenia, mamy wczesny debiut. Kaczmarski urodził się w 1957 r. i ukończył studia w 1980 r., ale już cztery lata wcześniej, mając zaledwie 18 lat, zadebiutował publicznie, niemal od razu stając się ikoną polskiego *protest songu*.

Częściej mamy jednak do czynienia ze „spóźnionym” debiutem. Składa się na to wiele indywidualnych przyczyn: wieloletnie i różnorodne studiowanie, tzw. ładowanie akumulatorów, dłuższe dojrzewanie do wydania samodzielnego, oryginalnego głosu. Wiele takich przypadków mamy wśród pisarzy, reżyserów, kompozytorów.

Badając środowisko głośnego z końcem lat 80. pisma „brulion” powstałego w 1986 r., szybko zorientowałem się, że najbardziej znani z jego kręgu twórcy debiutowali po 1989 r.: Marcin Baran (ur. 1963 – debiut 1990), Manuela Gretkowska (ur. 1964 – debiut 1991), Krzysztof Koehler (ur. 1963 – debiut 1990), Cezary Michalski (ur. 1963 – debiut 1993), Marcin Świetlicki (ur. 1961 – debiut 1992). Podobnie niezwiązany z „brulionem” Andrzej Stasiuk (ur. 1960 – debiut 1992). Analogiczna sytuacja jest w grupie poetów i pisarzy starszych o dekadę, którzy zważywszy na wcześniejszą datę urodzenia, nie powinni już być zaliczani do pokolenia '80, ale właściwy ich debiut przypadł właśnie na lata 80. To Bronisław Maj (ur. 1953 – debiut 1980), Jan Polkowski (ur. 1953 – debiut 1980), Jerzy Pilch (ur. 1952 – debiut 1988), Bronisław Wildstein (ur. 1952 – debiut 1989).

Paradoksalnie, w kraju szczącym się świetnymi poetami i pisarzami, trudno znaleźć twórców pokolenia '80, którzy w każdym wymiarze spełnialiby kryteria debiutu w owych latach. Z wybitnych pisarzy może to być jedynie Paweł Huelle: urodzony w 1957 r. debiutował w 1987 r. głośną powieścią *Weiser Dawidek*, w trakcie studiów był też jednym z założycieli NZZ-u w Gdańsku, a w latach 80. zaangażował się w konspiracyjną prasę. Czyżby pokolenie '80 nie wypowiadało się poprzez poezję czy prozę lub nie miało odwagi zaprezentować własnych utworów? Wówczas przecież w dużym stopniu właśnie literatura stanowiła o sile i atrakcyjności kultury niezależnej. Czyżby geniusz Herberta i Miłosza, a także poetów średniego pokolenia onieśmiała i paraliżowała młodzież, która ich poezją się karmiła? Tysiące tytułów książek i czasopism wydanych w drugim obiegu świadczy o olbrzymim głodzie nieocenzurowanego słowa pisanego. Ten głód przejawiali najczęściej ludzie młodzi i do nich właściwie adresowane były owe książki i pisma. Oni też często byli wydawcami, redaktorami i kolporterami podziemnych publikacji. Wszyscy wymienieni pisarze i poeci – zarówno ci młodzi, jak i starsi – byli aktywni w ruchu kultury niezależnej, redagując pisma w drugim obiegu, animując imprezy artystyczne, a niektórzy z nich wprost angażowali się w działalność opozycyjną. Kryterium debiutu różnie jednak ich lokuje, debiutem bowiem nie jest napisany do szuflady utwór czy namalowany obraz, którego nikt nie widział. Nie jest nim artykuł, szkic, obronienie dyplomu czy studencka etuda filmowa. Debiut artystyczny to pierwsze wystąpienie z dziełem

w przestrzeni publicznej, zmanifestowanie swej indywidualności, powiedzenie na zewnątrz: jestem gotowy, dojrzały, to mój styl, moja forma wyrazu, ten utwór mnie określa. Jest tu jeszcze jedna istotna implikacja. Zaistniawszy w szerszej lub węższej przestrzeni międzyludzkiej, dzieło oddziałuje na innych, wchodzi z nimi w dialog, stając się tworem kultury. Podejmując projekt „Pokolenie '80”, starałem się wyodrębnić tych młodych wówczas twórców, którzy swymi dziełami tworzyli w latach 80. kulturę niezależną.

O wiele prostsze okazało się przymierzenie kryterium debiutu w latach 80. do malarzy, rzeźbiarzy czy grafików. W tym czasie młodzi artyści, urodzeni pomiędzy 1955 a 1964 r., tłumnie startowali w samodzielne życie artystyczne w drugim obiegu, sami inicjując wiele wydarzeń. Stworzyli prace plastyczne, które zindywidualizowaną formą i tematyką w wyrazisty sposób odcinały się od ekspresji artystów z pokolenia wcześniejszego. Syndrom późnego debiutu jest problemem tylko w paru przypadkach i dotyczy raczej środowisk kontrkulturowych (to np. Mariusz Kruk, Waldemar „Major” Fydrych czy artyści z grupy Łódź Kaliska). Rysuje się tutaj ciekawe rozwarstwienie, gdyż zdecydowana większość artystów urodzonych pomiędzy 1955 a 1964 r. realizowała się w malarstwie, zazwyczaj figuratywnym, narracyjnym, często wielkoformatowym, a tymczasem nieco starsi preferowali działania alternatywne, kontrkulturowe, kontestujące.

Dokonując charakterystyki i z konieczności uogólniając, muszę zastrzec, że fenomenem twórców pokolenia '80 jest różnorodność działań. „Uprawiali każdy gatunek aktywności twórczej: robili akcje i uliczne happeningi, malowali, rzeźbili, kręcili filmy, pisali manifesty, wiersze, eseje o sztuce i nie tylko. Wystawiali sztuki, drukowali ulotki, szablony, plakaty, wydawali własne pisma artystyczne i informacyjne, organizowali festiwale i plenery, ale także wiecje i manifestacje. Otwierali i prowadzili galerie i pracownie, słowem: żyli pełnią życia, jakby na przekór mrocznej, a niekiedy i groźnej rzeczywistości stanu wojennego, a potem dekadentkiej beznadziei końcowej fazy komunizmu”¹⁶.

W pracy nad projektem „Pokolenie '80” sporą trudność sprawiło precyzyjne określenie kryterium: jakie cechy powinno spełniać dane zjawisko artystyczne, by móc je zaliczyć do kultury niezależnej? Najprościej byłoby zastosować definicję Andrzeja Osęki, wygłoszoną na I Krajowym Biennale Młodych „Droga i prawda” we Wrocławiu w 1985 r.: „Sztuka niezależna: twórczość poza zasięgiem decyzji władz i cenzury”¹⁷. Tak też rozumieliśmy w owym czasie kulturę niezależną. Nie określała ona treści dzieł, lecz ich obieg. Do tegoż drugiego obiegu władza nie miała dostępu, chyba że wkroczyła siłą

i gwałtem. Nie chcieliśmy, wzorem poprzednich lat funkcjonowania PRL-u, grać z cenzurą, mówić dwuznacznym kodem, robić oka do społeczeństwa. Bojkotując politykę kulturalną komunistycznych władz, zupełnie ją zignorowaliśmy. Stworzyliśmy mniej lub bardziej spektakularne przestrzenie wolności, które w pierwszych latach po wprowadzeniu stanu wojennego znalazły swe miejsce w prywatnych pracowniach i mieszkaniach, a następnie w świątyniach i pomieszczeniach przykościelnych.

Już w drugiej połowie lat 80. coraz częściej jednak dało się słyszeć głosy dobiegające szczególnie ze środowisk kontrkulturowych i neoawangardowych, że „czerwoną” cenzurę zamieniliśmy na „czarną”. W środowisku twórców zarysowała się linia podziału, która, mając u podstaw tło ideologiczno-artystyczne, trwa do dzisiaj. Obserwujemy próby zawłaszczenia pojęcia „sztuka niezależna”, gdzie nobilitujący przymiotnik jest wyznacznikiem autentyczności postawy kontestującej wszystko i wszystkich. Niezależność implikuje pojęcie wolności. Należy zastanowić się, czy pojęcie wolności jest ku czemuś czy od czegoś, czy jest wyborem, czy ucieczką? Czy w horyzoncie naszych działań rysuje się jakaś wartość, czy też jest to radykalna negacja?

W projekcie „Pokolenie '80” próbuję pogodzić te – z czasem antagonizujące się względem siebie – nurty. Pamiętając, że pojęcie kultury implikuje jakąś rzeczywistość społeczną, sięgam do doświadczeń, kiedy to publicznie manifestował się pewien rodzaj wspólnotowej więzi artystów i uciemiężonego społeczeństwa. Są to lata 1980-1987, od sierpniowych strajków do II Biennale Młodych „Droga i prawda”. W niezależnych imprezach kulturalnych organizowanych w tym czasie (po 13 grudnia 1981 r.) przy kościołach wystawiali obok siebie twórcy o bardzo różnych postawach artystycznych i światopoglądowych. Każdy z uczestników owego pierwszego, heroicznego okresu nie miał wątpliwości, że uczestniczy w ruchu niezależnym i nie odmawiał drugiemu miejsca w tej przestrzeni wolności. Świadomość przynależności do wspólnoty połączonej doświadczeniem odmowy współdziałania z władzą jednoznacznie określała, kim są „oni”. „Kraj, a więc i środowisko artystyczne, przecięła ostra linia podziału, która – niewidoczna, ale odczuwalna na każdym kroku – była w stanie wojennym linią frontu walki o utrzymanie wartości uzyskanych po Sierpniu '80, a z biegiem czasu stała się okopem wojny pozycyjnej o zasady. Ta powszechna schizofrenia objęła także sfery życia artystycznego: z jednej strony znalazła się sztuka oficjalna, w pełni legalna i popierana za pośrednictwem wszystkich środków upowszechniania objętych państwowym monopolem, z drugiej – sztuka nieoficjalna, funkcjonująca na pograniczu życia publicznego: w kościołach, miejscach prywatnych oraz nielicznych galeriach, które nie poddały się naciskom politycznym i ocaliły swą reputację”¹⁸.

Dlatego też w projekcie „Pokolenie '80” sięgnąłem po twórców, którzy debiutowali w tym pierwszym okresie, kiedy mocne było poczucie wspólnoty, doświadczenie bycia po jednej stronie ze społeczeństwem. Po 1987 r. sytuacja zmieniała się stopniowo, zaznaczała się inna, bardziej otwarta polityka władz, która, będąc izolowana, chcąc wyjść z impasu, szukała formy porozumienia się z opozycją. Zmieniło się też wystawiennicze otoczenie artystów. Już w 1986 r. pojawiły się nowe, niezależne od państwa i Kościoła, prywatne inicjatywy kulturotwórcze, takie jak: Fundacja Egita prowadzona przez Andrzeja Rottenberga czy działalność wystawiennicza Andrzeja Bonarskiego, które dołączyły do sporej już wówczas liczby prywatnych galerii. Zdecydowana większość ich propozycji kierowana była do młodych twórców, oferując przy tym profesjonalną obsługę i niezamykającą się w polskich realiach perspektywę rozwoju. Komunistyczne władze także włączyły się do walki o młodych artystów, i to z pomysłem, dając „zielone światło” i duże pieniądze na wystawy prezentujące pełną ekspresję sztukę młodego pokolenia. Kulminacją działań aparatu partyjnego, mających na celu rozbicie niezależnego ruchu

wystawienniczego, była nagłośniona w mediach olbrzymia wystawa młodej plastyki pt. „Arsenał” w warszawskiej Hali Gwardii. Tylko kilkunastu artystów, i to tych najbardziej znanych, zbojkotowało tę imprezę; większość środowiska była już bowiem zmęczona wystawianiem w drugim obiegu i chciała normalności życia kulturalnego.

Przymierzając kryterium niezależności, nie można uciec od pytania, kto finansuje konkretne imprezy kulturalne i miejsca ich realizacji? Najbardziej radykalni opozycjoniści uważali, że korzystając z pieniędzy państwa, stajemy się automatycznie elementem polityki kulturalnej władz i jako ją legitymizujemy. Na przeciwnym biegunie byli ci, którzy twierdzili, że komuniści tylko dystrybuują pieniądze publiczne i należy z tych środków korzystać. Dla nich gwarantem niezależności miejsca stawał się znany ze swojej prawej postawy krytyk prowadzący daną instytucję publiczną. Po zniesieniu stanu wojennego generalnie nie bojkotowało się galerii uczelnianych, a także kilku galerii BWA ze względu na ich kierowników.

Osobnego wyjaśnienia wymaga sprawą finansowania przez Kościół imprez ruchu kultury niezależnej. Niewątpliwie dostawaliśmy nieodpłatnie pomieszczenia na wystawy, spektakle czy koncerty. Muzea diecezjalne miały niekiedy bardzo bogaty program imprez niezależnych. Bez wątpienia był to duży wkład finansowy Kościoła, dający możliwość działania. Jednak w większości koszty gotówkowe wystaw przykościelnych były pokrywane z dobrowolnych ofiar przychodzących widzów (taca) lub z funduszy podziemnej „Solidarności” i opozycji. Organizując kilkanaście wystaw niezależnych, ani razu nie dostałem pieniędzy od Kościoła na ich realizację, a w kilku przypadkach z zebranych do tacy ofiar opłacone było nawet ogrzewanie czy światło. Sami organizowaliśmy transport, oświetlenie, druk powielaczowego katalogu, montaż wystawy itp. Należy także zwrócić uwagę, że do kultury niezależnej ani wówczas, ani też teraz nie zaliczono dzieł powstałych do celów kultu: obrazów czy rzeźb ołtarzowych, polichromii, utworów muzycznych tworzonych na zlecenie Kościoła.

O ile środowisko plastyków mogło sobie pozwolić na postawę rady-

- Rzeźby M. Bałki i M. Kijewskiego oraz obraz S. Koby
- Na stronie obok:
- Prace Ł. Skąpskiego

kalną: niekorzystania ze środków państwowych, o tyle w niektórych dziedzinach kultury trudno było tworzyć bez wsparcia instytucjonalnego. Przymierzając się do prezentacji w projekcie „Pokolenie '80” prac niezależnych młodych reżyserów, zdawałem sobie sprawę, że w tamtym ustroju, poza ośrodkami państwowymi, nikt nie dałby dwudziestoparolatce profesjonalnej kamery, pieniędzy i ludzi, by nakręcił autorski film. A i tutaj debiuty nie są wczesne. Szukając niezależnych filmów, co najwyżej mogłem liczyć na to, że wśród studenckich etiud z „łódzkiej filmówki” można znaleźć ślady manifestowania niezależności. Wprawdzie ich zasięg był niewielki, ale autorzy przemycali wiele polityczno-społecznych treści. Tak np. Bogusław Dąbrowa-Kostka w nagrodzonym w 1986 r. na Międzynarodowym Festiwalu Szkół Filmowych w Poczdamie filmie *Wigilia* w symbolicznej formie przemycił opowieść o Sybiraku, a także wystukane alfabetem Morse’a słowo: „solidarność”.

Jeszcze większy problem z zaliczeniem do kultury niezależnej miałem z muzyką rockową. Słynny Festiwal w Jarocinie, dla wielu oaza wolności, był niewątpliwie wliczonym w politykę władz i przez nią finansowanym „wentylem bezpieczeństwa”, stworzonym w celu rozładowania emocji młodego pokolenia. Organizowany przez komunistyczne ZSMP, młodzieżową przybudówkę PZPR, i władze lokalne, był promowany przez telewizyjne Studio 2, dawał jednak możliwość wykrzyknięcia treści (także politycznych) młodym kontestującym wszystko i wszystkich.

Jak widać z powyższych rozważań, trudno jest jednoznacznie określić podstawowe kryteria określające ramy projektu „Pokolenie '80 – niezależna twórczość młodych w latach 1980-1989”. Pojęcia: „pokolenie” i „niezależność” w różnych okresach tego czasu różnie manifestowały się w poszczególnych dyscyplinach sztuki. Dzieląc się swymi wątpliwościami, ale nie chcąc autorytarnie rozstrzygać poszczególnych racji, zdałem się na ekspertów specjalizujących się w wyodrębnionych dziedzinach twórczości, którzy w trakcie swoich badań mogli uwzględnić uwarunkowania stojące za wyborem przez artystę określonej postawy. Ich teksty umieszczone w niniejszej publikacji są wielogłosem pozwalającym nakreślić ramy późniejszych badań nad kulturą tego czasu. Pewnym sukcesem tych badań jest powstanie obszernego kalendarium wydarzeń (obejmującego około 2tys. imprez), które zespół naukowców kwalifikował, jako niezależne zjawiska artystyczne. Nie mam bowiem żadnych wątpliwości co do tego, że warto z uwagą pochylić się nad kulturą niezależną lat 80. Trudności zakreślenia granic zjawiska, jak i podstawowych kryteriów nie przekreślają faktu jego istnienia, a także odmienności postaw młodych twórców w owym czasie, w stosunku do dekad poprzednich. W różnych okresach lat 80. każdym nowo powstałym dziełem, wyborem miejsca manifestacji, postawą społeczną artyści sami zakreślali granice niezależności. Twórczość pokolenia '80 to samodefiniująca się niezależność, a powstałe wówczas kryteria wolności artystycznej znacznie przekraczają zarówno ramy neoawangardowej kontestacji, jak i politycznego oporu. Efektem tej autonomicznej postawy jest pozostała po tym okresie olbrzymia liczba dzieł sztuki i materiałów faktograficznych, które dokumentują kulturę okresu największych przemian polityczno-społecznych w dziejach Polski i całej Europy.

*

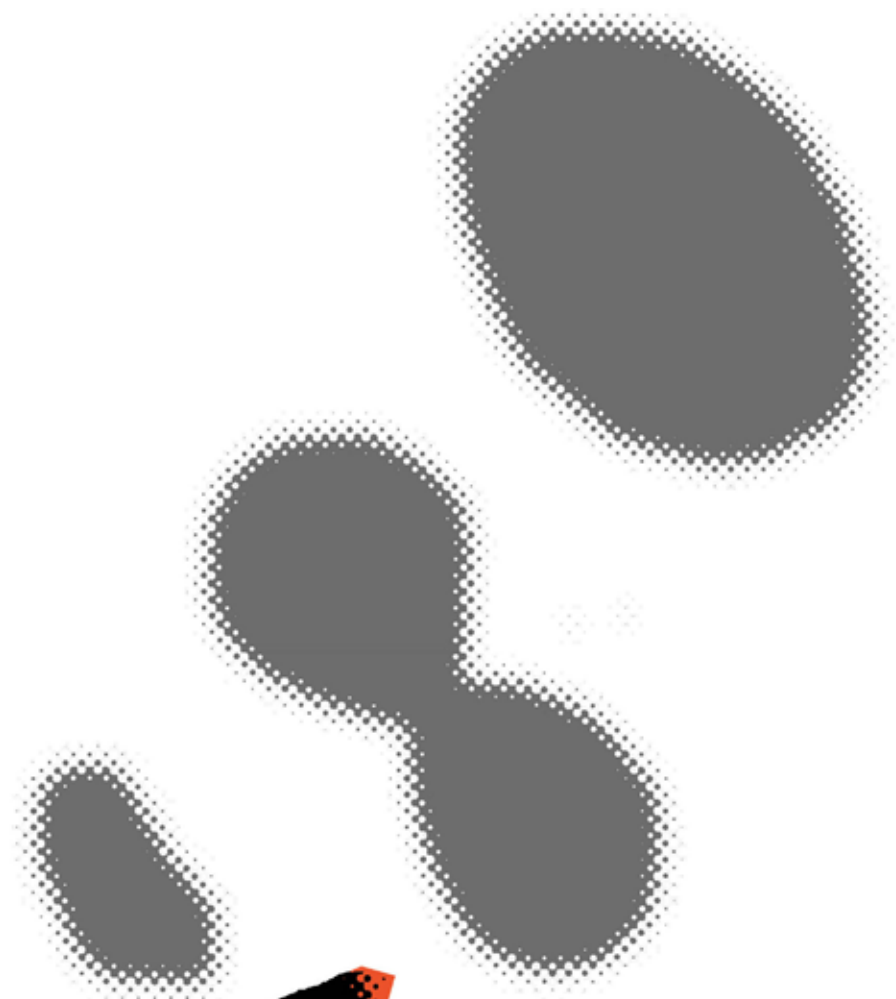
Przypisy:

- 1 Józef Tischner, *Etyka a historia (Wykład VI z 1982 r.)*, Instytut myśli Józefa Tischnera, Kraków 2008, (s. 66-67)
- 2 Józef Tischner, *Etyka a historia (Wykład VI z 1982 r.)*, Instytut myśli Józefa Tischnera, Kraków 2008 (s. 128)
- 3 Anda Rottenberg, *Pokolenie '80*, (1988) ze zbioru *Przeciąg* (s. 57)
- 4 Aleksander Wojciechowski, *Czas smutku, czas nadziei*, Wyd. Artystyczne i Filmowe, Warszawa 1992 (s. 146)
- 5 IPN WR 054/528 282/610 (s. 145)
- 6 Jan Bolesta (Tadeusz Boruta), *Refleksje przy okazji wystawy krakowskiej figuracji, „Wybór” nr 4* (1985)
- 7 IPN WR 054/528 282/610 (s. 103)
- 8 IPN WR 054/528 282/610 (s. 164)
- 9 IPN WR 054/528 282/610 (s. 151)
- 10 IPN WR 054/528 282/610 (s. 172)
- 11 Aleksander Wojciechowski, *Czas smutku, czas nadziei*, Wyd. Artystyczne i Filmowe, Warszawa 1992
- 12 Andrzej Oseka, *Obietnica lat 80*, „Tygodnik Powszechny” nr 43/95
- 13 Jacek Sempoliński, tekst z katalogu wystawy *Cóż po artyście w czasie marnym?*, (s. 30-31)
- 14 IPN WR 054/528 282/610 (s. 159)
- 15 IPN WR 054/528 282/610 (s. 188)
- 16 Jolanta Ciesielska, *Transgresje w sztuce polskiej lat 80-tych*, z katalogu wystawy „Republika Bananowa – ekspresja lat 80.”, 2008 (s. 3)
- 17 IPN WR 054/528 282/610 (s. 186)
- 18 Anda Rottenberg, *Pokolenie '80*, (1988) ze zbioru *Przeciąg* (s. 54)

- Obrazy Z. M. Dowgiałły i L. Tarasewicza
 - Wieczór poetycki „brulionowców” na wystawie, w tle obrazy R. Woźniaka
- Na stronie obok:
- Obrazy A. Kapusty

POKOJENIE

NIEZALEŻNA TWÓRCZOŚĆ MŁODYCH W LATACH 1980-89

WYSTAWA I KATALOG WEDŁUG KONCEPCJI TADEUSZA BORUTY

MNH
MUZEUM
NARODOWE
W KRAKOWIE

grudzień 2010 – styczeń 2011

WYSTAWA „POKOLENIE '80 – NIEZALEŻNA TWÓRCZOŚĆ MŁODYCH W LATACH 1980-89”

Autor scenariusza i aranżacji

Tadeusz Boruta

Koordynator ze strony Muzeum Narodowego w Krakowie

Bogusław Ruśnica

KATALOG

Copyright by

Stowarzyszenie NZS 1980

www.nzs1980.pl

Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu

www.ipn.gov.pl

Redakcja

Tadeusz Boruta

Współpraca

Łukasz Kamiński, Dorota Koczwańska-Kalita, Katarzyna Kalinowska, Adam Kalita, Sebastian Ligarski, Jacek Pawłowicz

Kalendarium

Bogusław Bek, Karolina Bittner, Tadeusz Boruta, Ewa Chabros, Renata Gieszczyńska, Leszek Gnoiński, Małgorzata Choma-Jusińska, Stanisław Flis, Jakub Izdebski, Bogusław Kierc, Małgorzata Kitowska-Łysiak, Cecylia Kuta, Mirosław Pęczak, Daniel Przastek, Tadeusz Ruzikowski (red.), Paweł Sasanka, Sławomir Stępień, Jarosław Tarasiński, Tomasz Toborek, Bogusław Tracz

Korekta

Agnieszka Jędrzejczak-Sprycha

Projekt graficzny okładki, plakatu, logotypu i znaków graficznych

Piotr Młodożeniec

Projekt graficzny, skład i łamanie

Tadeusz Boruta

Zdjęcia

str. 2: *Strajk studentów w krakowskiej ASP, listopad 1981, fot. Włodzimierz Syguła*

str. 5: *Maria Pinińska-Beresiowa, Odejście rózu, 1982, wł. Muzeum Narodowe w Krakowie*

Druk i oprawa

Drukarnia im. A. Połtawskiego

ISBN 978-83-7660-264-6

Kraków 2010

Wszelkie prawa zastrzeżone

PATRONAT HONOROWY:

**Ministerstwo
Kultury
i Dziedzictwa
Narodowego.**

PRZEWODNICZĄCY RADY MIASTA KRAKOWA

Organizatorzy:

Instytut Pamięci Narodowej
Oddział IPN w Krakowie

Muzeum Narodowe w Krakowie

Stowarzyszenie NZS 1980

Narodowe Centrum Kultury

serdecznie dziękują Artystom i innym Osobom prywatnym za wypożyczenie dzieł na wystawę oraz:

Centrum Rzeźby Polskiej w Orońsku
Centrum Sztuki Współczesnej Zamek Ujazdowski
Muzeum Archidiecezji Warszawskiej w Warszawie
Muzeum im. Jacka Malczewskiego w Radomiu
Muzeum Narodowemu w Warszawie
Muzeum Sztuki w Łodzi
Muzeum Śląskiemu w Katowicach
Zachęcie Narodowej Galerii Sztuki w Warszawie
Muzeum Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie
Muzeum Sztuki Współczesnej w Krakowie
Fundacji DOMINIK ART PROJECTS
Fundacji Egit
Galerii Appendix2
Galerii Potocka

Wystawa została zrealizowana w ramach projektu edukacyjnego Instytutu Pamięci Narodowej

Tadeusz Boruta

Pokolenie '80 – samodefiniująca się niezależność

W 2010 r. mija 30 lat od powstania NSZZ „Solidarność” i Niezależnego Zrzeszenia Studentów (NZS). Wydarzenia te zmieniły historię Polski i niewątpliwie były emulgatorem przemian we współczesnym świecie. „Przeorały” świadomość społeczną tak głęboko, że nawet wprowadzenie w grudniu 1981 r. stanu wojennego nie powstrzymało dążeń wolnościowych, które szczególnie mocno manifestowały się w kulturze.

Sytuacja w polskiej kulturze lat 80. była wyjątkowa. Przede wszystkim niezależny ruch artystów miał charakter masowy. Twórcy bojkotowali instytucje państwowe, oficjalne media i całą politykę kulturalną komunistycznych władz. Jednocześnie współdziałali i współdialogowali ze społeczeństwem zorganizowanym w niezależnych strukturach związku zawodowego „Solidarność”, konfraterniach robotniczych czy w duszpasterstwach. Ruch ten, bez względu na konfesję artystów, szybko znalazł swe miejsce i oparcie w Kościele, który rozpostarł nad nim coś w rodzaju ochronnego parasola. To zbliżenie niewątpliwie odcisnęło piętno zarówno na twórczości poszczególnych artystów, jak i charakterze całego ruchu kultury niezależnej; zaowocowało olbrzymią liczbą niezależnych wystaw, w których uczestniczyło blisko 2 tys. twórców, powstaniem kilkudziesięciu galerii przykościelnych, drukowaniem różnorakich, towarzyszących wydarzeniom artystycznym, publikacji (katalogów i pism krytycznych), organizowaniem licznych sesji naukowych.

Samoorganizujący się niezależny obieg kultury

Pierwsze wystawy plastyczne miały charakter protestu wobec komunistycznej rzeczywistości. Wymienię tu zorganizowaną w rocznicę Sierpnia '80 wystawę „Plastycy – stoczniovcóm”, w Gdańsku (1984 r.), w bazylice pw. św. Mikołaja, czy będącą spontaniczną reakcją na zabójstwo ks. Jerzego Popiełuszki ekspozycję z 1984 r.; „Przeciw złu, przeciw przemocy” w kościele pw. św. Maksymiliana M. Kolbego (Kraków-Mistrzejowice), a także upamiętniające narodowe rocznice ekspozycje: „Czas smutku, czas nadziei” (1985 r.) i „Polska Pieta” (1986 r.), obie w kościele pw. Matki Boskiej Bolesnej w Poznaniu.

Spora liczba wystaw miała charakter *stricte* artystyczny, dający możliwość zorientowania się, co aktualnie jest tworzone, jakie formy ekspresji są dominujące. Takie prezentacje, jak: „Wokół grafiki” w kościele pw. św. Maksymiliana M. Kolbego (Kraków-Mistrzejowice, 1984 r.), Biennale Malarstwa Młodych „Droga i prawda” w kościele pw. Św. Krzyża (Wrocław, 1985, 1987 r.) czy cykliczne, zbiorowe pokazy pt. „Obecność” w kościele pw. Miłosierdzia Bożego w Warszawie przy ul. Żytniej pozwalały zmanifestować masowe poparcie różnych środo-

- Wystawa „Wszystkie nasze codzienne sprawy” w klasztorze oo. dominikanów, Kraków 1987, (J. Bereś, T. Boruta). Fot. z archiwum T. Boruty

- Wystawa „Wszystkie nasze codzienne sprawy” w klasztorze oo. dominikanów, Kraków 1987, (W. Obrzydowski). Fot. z archiwum T. Boruty

wisk dla kultury niezależnej i postawy bojkotu wobec władz. Dawały też poczucie wspólnoty artystów i udrczonego narodu.

Najgłośniejsze jednak były wystawy problemowe, których scenariusz wynikał z myślenia o kulturze w powiązaniu z egzystencjalną, filozoficzną i teologiczną refleksją chrześcijańską: „Znak krzyża” w kościele pw. Miłosierdzia Bożego (Warszawa, 1983 r.), „Apokalipsa, światło w ciemności”, w kościele pw. Św. Krzyża (Warszawa, 1984 r.), „Niebo nowe, ziemia nowa?” w kościele pw. Miłosierdzia Bożego (Warszawa, 1985 r.), „W stronę Osoby” (1985 r.) i „Wszystkie nasze codzienne sprawy” (1987 r.) w klasztorze oo. dominikanów w Krakowie, a także włączone w liturgię Wielkiego Tygodnia „Misterium Męki, Śmierci i Zmartwychwstania Jezusa Chrystusa” w krypcie kościoła oo. pijarów (Kraków, 1986 r.). Przy czym te najgłośniejsze ekspozycje cechowała niezwykle otwarta formuła zarówno w sensie artystycznym, jak i ideowym: ekumeniczny charakter wystaw Janusza Boguckiego i Marka Rostworowskiego czy antropologiczny Tadeusza Boruty.

Tworząc i wystawiając w ramach ruchu kultury niezależnej, artysta po raz pierwszy wziął swoją karierę we własne ręce. Nie oglądał się na instytucje, związki twórcze, prasę, media, politykę kulturalną władz, stypendia, plenery czy zakupy. A pokus było wiele. Władza miała atrakcyjne propozycje. Deklarując się po stronie komunistycznego reżimu, można było z łatwością zrobić wystawę w renomowanym miejscu, wystąpić w telewizji czy wydać

książkę w znanym wydawnictwie. Na pokusy wystawieni byli zwłaszcza młodzi artyści, którzy jeszcze nie zaistnieli publicznie. Podjęta przez nich, po wprowadzeniu stanu wojennego, decyzja solidarnościowego bojkotu oficjalnych instytucji kultury skazywała ich na perspektywę zupełnego nieistnienia w przestrzeni publicznej, ryzyko braku środków do życia i kąta do pracy. Ale właśnie w tym pokoleniu – paradoksalnie – wybór był oczywisty i naturalny. To młodzi pierwsi organizowali niezależne miejsca wystawiennicze – galerie w mieszkaniach, pracowniach, przy kościołach – wydawali podziemną literaturę i liczne periodyki.

Stan wojenny zastał młodych twórców w okresie formowania się ich osobowości. O ile można mówić, że w wyniku wydarzeń politycznych, świadomość religijna czy polityczno-społeczna tego pokolenia była już jakoś ukształtowana, to artystycznie raczkowali, i na początek lat 80. przypada okres ich przyspieszonego dojrzwania, szukania własnej drogi twórczej.

Przemiany świadomości

W tej części tekstu mój wywód przybierze charakter osobistego wyznania i tym samym obarczony będzie skazą subiektywizmu. Trudno byłoby mi pisać inaczej, gdyż w latach 80. byłem aktywnym twórcą i jednym z animatorów wie-

lu wydarzeń w ruchu kultury niezależnej. Organizując wystawy przykościelne, konferencje czy angażując się w ruch wydawniczy, miałem głębokie poczucie pokoleniowego współmyślenia, którego fundamentem był, mimo ewidentnych różnic w postawie artystycznej, wspólny obszar doświadczeń, inspiracji i potrzeb. Ubogość duchowa kultury PRL-u, limitowanie niezależnej twórczości i myślenia sprawiały, że każdy młody człowiek pragnący więcej sięgał po te same książki, czytał „Tygodnik Powszechny” i „Znak”, słuchał tych samych płyt, oglądał te same spektakle i filmy. Nic więc dziwnego, że bez względu na zindywidualizowaną formę artystycznej ekspresji, np. w plastyce, obserwujemy wspólny dla tego pokolenia masowy powrót do malarstwa figuratywnego, stosowanie narracji egzystencjalno-społecznej, ujętej w symboliczno-znakowe formy i swobodne sięganie po ikonografię chrześcijańską.

Dla mojego pokolenia cała dekada lat 80. to okres intensywnego przeformułowywania własnej tożsamości w tempie znacznie przekraczającym naturalny proces dojrzewania. Wychowani w okresie gierkowskiego realnego socjalizmu doświadczyliśmy przemiany świadomości wraz z wyborem Karola Wojtyły na papieża. Jego wizyty i nauka otworzyły nas na doświadczenie wspólnoty Kościoła, jakiego nie znaliśmy z salek katechetycznych. Wypełniły się duszpasterstwa akademickie, gdzie przy okazji można się było zetknąć z powstającą wówczas opozycją. „Karnawał Solidarności” dał poczucie siły i nadzieję na głębsze przemiany społeczno-polityczne. Poczuliśmy smak wolności, którego nie zabiły w nas represje stanu wojennego.

Po 13 grudnia 1981 r. zmienił się jednak charakter wspólnoty, która stała się wspólnotą w bólu. Odmowa współdziałania z władzą i manifestowanie niezależności, zwłaszcza w kulturze, były głównymi wyznacznikami naszej nowej tożsamości. W połowie lat 80. władza pozwoliła na coraz swobodniejsze wyjazdy na Zachód. Prostując plecy po zbieraniu truskawek, można było doświadczyć zupełnie innego poziomu cywilizacji i zobaczyć sztukę europejską znaną dotychczas – co najwyżej – z kiepskich reprodukcji. Był to niewątpliwie mocny impuls kulturowy otwierający perspektywę nowej rzeczywistości, która w pełni stała się na-

- „Misterium Męki, Śmierci i Zmartwychwstania Jezusa Chrystusa” w Muzeum Archidiecezjalnym, Warszawa 1987, (J. Waltoś, W. Szamborski). Fot. z archiwum T. Boruty

szym udziałem po transformacji ustrojowej. W 1986 r. wstrząsem dla naszej, jakoś zamkniętej świadomości, była prezentacja w TVP głośnego filmu *Shoah* Claude'a Lanzmanna, a następnie publikacja znakomitego artykułu Jana Błońskiego *Biedni Polacy patrzą na getto* („Tygodnik Powszechny” nr 2/1987). Problemu wielowiekowych relacji polsko-żydowskich i Holocaustu nie można było już zbyć fascynacją kulturą żydowską, lecz należało o wiele głębiej „przemeblować” tożsamość.

W okresie kształtowania się osobowości młodego człowieka najmocniej oddziałuje bezpośredni kontakt z kimś, kogo możemy nazwać mistrzem. Nie brakowało ich chyba w żadnym środowisku, gdyż wielu w tym trudnym czasie wykazało się wspaniałą postawą i odwagą niezależnego myślenia. W Krakowie wśród starszych artystów taki autorytet mieli członkowie grupy Wprost i Stanisław Rodziński – mój profesor. Mocny, kształtujący wpływ na moje pokolenie miał duszpasterz akademicki o. Jan Andrzej Kłoczowski, ale chyba najgłębiej oddziaływał na mnie ks. prof. Józef Tischner, którego miałem szczęście być studentem. Pamiętam moich zawiedzionych rówieśników jego wznowionymi po wprowadzeniu stanu wojennego wykładami wokół filozofii Hegla. Oczekiwali od swego mistrza refleksji wprost dotyczącej sytuacji społeczno-politycznej, dającej wyraz emocjom, które w nas wrzały. Tischner tymczasem w usystematyzowany sposób ukazywał przemianę niewolnika w perspektywie rozumienia wolności. Uczył, jak

uchronić się przed doświadczeniem radykalnej negatywności. Bo siłą wolności jest możliwość zanegowania wszystkiego, każdej prawdy, każdej wartości. „Zaczyna dokonywać się coś takiego, co można nazwać duchowym zabijaniem siebie. Świat, który stał się bez wartości, odsłonił mi, że na tym świecie ja także nie mam żadnej wartości. I wtedy zaczyna się ta świadomość nieszczęśliwa. (...) Bo czymże jest ta świadomość nieszczęśliwa? Jest to świadomość, która ze swojego nieszczęścia czerpie rację swego istnienia, która widzi, że racją jej istnienia jest doświadczane nieszczęście, jest zanikanie. Ona potrzebuje zanikać, bo musi krzyczeć, że zanika, ale nie może zaniknąć zupełnie, bo gdyby zaniknęła zupełnie, to ona by wtedy nie mogła krzyczeć. Jest to coś niezwykłego, jest tutaj obraz człowieka przywiązanego do swojego bólu, który z tego bólu czyni sobie rację swojego istnienia”¹.

W mrokach stanu wojennego ks. prof. Tischner uczył nas myślenia według wartości. Jak w „czasie marnym” uchronić się od radykalnej rozpacz i negacji i przejść na poziom rozumności? Bo tak manifestująca się wolność jest siłą, która odmienia nas i naszą rzeczywistość. Bowiem „rzeczywistość nie jest niczym innym jak zwierciadłem mojego rozumu”².

Paradoksalnie, okres stanu wojennego sprzyjał myśleniu w kategoriach wartości osoby ludzkiej. Na kryzys człowieka i relacji społecznych, na doświadczenie życia w rzeczywistości odmówionej, na poczyniony na narodzie i jego kulturze gwałt przez komunistyczne struktury totalitarnego państwa, można było zareagować całkowitą apatią, kapitulacją, konformizmem, ucieczką w tzw. małą stabilizację albo przewartościowaniem. Większość artystów wybrała jednak drogę poszukiwania głębszych, fundamentalnych sensów ludzkiej egzystencji, dokopywania się źródeł naszej godności, tworzenia alternatywnych wobec instytucji państwa

- Ks. prof. Józef Tischner podczas wykładu towarzyszącego II Biennale Malarstwa Młodych „Droga i prawda”, kościół pw. św. Krzyża, Wrocław 1987. Foto ze zbiorów Zakładu Narodowego im. Ossolińskich.

¹ Józef Tischner, *Etyka a historia (Wykład VI z 1982 r.)*, Instytut myśli Józefa Tischnera, Kraków 2008, (s. 66-67)

² Józef Tischner, *Etyka a historia (Wykład VI z 1982 r.)*, Instytut myśli Józefa Tischnera, Kraków 2008 (s. 128)

więzi grupowych, w tym także niezależnego ruchu kultury. „Charakterystycznym znakiem czasu stał się masowy powrót na łono Kościoła (i częste nawrócenia na katolicyzm). Chodziło nie tylko o mecenat czy możliwość urządzenia wystawy w «autonomicznej» przestrzeni kościoła, choć miało to oczywiście swoje znaczenie. W tych trudnych czasach chrześcijańskie prawdy uniwersalne stały się – przy załamaniu ideologii świeckiej – czynnikami silnej więzi nieformalnej”³.

Dla wielu z nas, z pokolenia '80, Kościół był jednak miejscem jak najbardziej naturalnym. Wywodziliśmy się z kręgów duszpasterstwa akademickiego, tam kształtowała się, od końca lat 70., nasza świadomość religijna i polityczna. Po Sierpniu '80 zakładaliśmy NZS i tworzyliśmy samorządy studenckie. Robienie wystaw przy kościołach nie było wyrazem chwilowej koniunktury, reakcją na lęk czy poszukiwaniem schronienia. Dla wielu była to od dawna naturalna przestrzeń samorealizacji. Ja już w 1980 r. podpisałem umowę z ówczesnym przeorem krakowskiego klasztoru oo. dominikanów na udostępnienie jednego z klasztornych pomieszczeń na galerię studentów ASP. Ten okres uczył nas – wówczas młodych – działania pozainstytucjonalnego, samodzielnego i brania za nie indywidualnej odpowiedzialności.

Wybór nie był dla nas trudny, gdyż mieliśmy szczęście uniknięcia tzw. normalnego artystycznego życia. Mając dwadzieścia parę lat, paradoksalnie łatwo rezygnować z potencjalnej kariery. Nie ryzykuje się utraty pozycji, mieszkania, pracowni, gdyż ich się nie posiada. Twierdzę, że moje pokolenie jest pierwszym pokoleniem postkomunistycznym między innymi dlatego, że nigdy nie widzieliśmy siebie w trybach instytucji i narzędzi propagandy oficjalnej władzy. W naszej ówczesnej świadomości olbrzymie możliwości komunistycznych mediów (telewizja, prasa, oficjalne galerie) były tylko narzędziem propagandy, a nie źródłem kreacji prawdziwych wartości kulturowo-artystycznych.

Wprawdzie większość organizowanych w ruchu niezależnym wystaw nie miała charakteru pokoleniowego, gdyż bojkot komunistycznego reżymu manifestował się w postawach twórców różnych generacji, to jednak było kilka ekspozycji ukazujących twórczość artystów debiutujących w okresie stanu wojen-

- „Misterium Męki, Śmierci i Zmartwychwstania Jezusa Chrystusa” w Muzeum Archidiecezjalnym, Warszawa 1987, (Z. Grzywacz, M. Kępiński, A. Mickiewicz, M. Bieniasz). Fot. z archiwum T. Boruty

³ Anda Rottenberg, *Pokolenie '80*, (1988) ze zbioru *Przeciąg* (s. 57)

nego. W dużym stopniu do tej młodej grupy adresowane były, prowadzone na przełomie lat 1983/1984, rekonesanse znanych krytyków po pracowniach, zwane „pielgrzymkami”, mające na celu rozpoznanie nigdzie wówczas niepokazywanej sztuki. To w trakcie tych wędrówek ukazała się tryskająca siłą i rozmachem ekspresyjna twórczość młodego pokolenia. Ukazała się nowa, związana z chrześcijaństwem, ikonografia pokazana poprzez nowe formy wyrazu. Nastąpiło wiele przewartościowań w obrazie sztuki polskiej i zaczęła kiełkować idea pokazania tej nowej sztuki szerszej publiczności.

Możliwości większych prezentacji dawał Kościół, który już wcześniej udostępnił swoje obiekty na niezależne wystawy, spektakle i koncerty towarzyszące pielgrzymce papieża Jana Pawła II w czerwcu 1983 r. Jednak w tym festiwalu sztuki, pod nazwą „Znak krzyża” przy ul. Żytniej w Warszawie, nie uczestniczyli młodzi artyści. Może nie byli wówczas jeszcze rozpoznani? Ale już pod koniec roku znaleźli miejsce w propozycjach Duszpasterstwa Środowisk Twórczych w Warszawie, prowadzonego przez ks. Wiesława Niewęgłowskiego. Tu też w kościele pw. Nawiedzenia NMP, w ramach Tygodnia Kultury Chrześcijańskiej, zaprezentowana została wystawa autorstwa Joanny i Pawła Sosnowskich pt. „Chaos, człowiek, absolut”, w której uczestniczyli tylko młodzi malarze. Z artystów dziś znanych, w tej pierwszej pokoleniowej, przykościelnej prezentacji wzięli udział członkowie warszawskiej Grupy, Stanisław Sobolewski, Jacek Sroka, Leon Tarasewicz, Jacek Ziemiński i Andrzej Zwierzchowski (wymieniam tych, którzy prezentowani są na wystawie „Pokolenie '80”). Charakter ich sztuki znakomicie oddaje tekst organizatorów, którzy pisali: „...Młode malarstwo, wyrosłe jakby wbrew wszelkim przeszkodom, zaprzecza swoim istnieniem teorii o kryzysie w kulturze. Patrząc nań, łatwo można zrozumieć, iż dla sztuki ważniejszy był rok 1980 z całym swoim optymizmem, wolnością i ostrością widzenia, niż katastrofa

- Wystawa „W stronę Osoby” w klasztorze oo. dominikanów, Kraków 1985, (S. Rodziński). Fot. z archiwum T. Boruty

1981 roku. Nie tylko nie zdołała ona tego wszystkiego pogrzebać, ale wyraźnie pokazała, czym jest chaos, dramat, fałsz, jakie jest miejsce człowieka i gdzie szukać tego, co nieograniczone, niezmiennie, prawdziwe⁴.

Prezentowani na tej wystawie artyści z mego pokolenia, określanego przez krytykę jako „dzicy”, wzięli szeroki malarski rozmach; zasypywali wystawy pracami pełnymi politycznych znaków, gestów i aluzji. Robili to najczęściej z właściwym sobie, szczególnym poczuciem humoru. Ich obrazy z tego czasu można w pełni nazwać sztuką interwencyjną. Forma prac była szorstka, jakby niechlujna, skupiona tylko na polityczno-społecznym grepsie.

Jeszcze szerszą prezentacją pokolenia '80 były dwie odsłony Krajowego Biennale Młodych „Droga i prawda” we wrocławskim kościele pw. Św. Krzyża, w 1985 i następnie w 1987 r. Mimo że odbyły się w tzw. drugim obiegu, to były największymi od 1945 r. manifestacjami malarstwa młodych twórców w Polsce. Zgromadziły kilkaset prac plastycznych malarzy, grafików i rzeźbiarzy z całego kraju, którzy nie przekroczyli 35. roku życia. Dawały pełny obraz twórczości artystów debiutujących po 1980 r. Prezentowały wszystkie nurty artystyczne, dając wiele odpowiedzi na temat kondycji duchowej tego pokolenia. Od tego czasu rozpoznana twórczość młodych stała się dominującym komponentem panoramy niezależnej sztuki polskiej.

Nic zatem dziwnego, że wrocławska wystawa „Droga i prawda” stanie się niejako osnową dalszych moich rozważań nad fenomenem sztuki niezależnej. Bez przesady można stwierdzić, że owa pokoleniowa prezentacja sprzed ćwierć wieku jak w soczewce kumuluje wszystkie istotne cechy niezależnego ruchu wystawien-

- II Krajowe Biennale Młodych „Droga i Prawda”. Kościół św. Krzyża. Wrocław 1987. Fot. Erazm Ciołek

⁴ Aleksander Wojciechowski, *Czas smutku, czas nadziei*, Wyd. Artystyczne i Filmowe, Warszawa 1992 (s. 146)

...nie wad
...rad porwał mnie.
K 69, 2-3

- Wystawa „Misterium Męki, Śmierci i Zmartwychwstania Jezusa Chrystusa” w krypcie kościoła oo. pijarów, Kraków 1986. Fot. z archiwum T. Boruty

niczego. Ujawnia uwarunkowania polityczno-społeczne, w jakich działali twórcy, odsłania podstawowe cechy i wartości sztuki polskiej pierwszej połowy lat 80., funkcjonującej poza ingerencją komunistycznych władz. Dokładne przyjrzenie się prezentowanym tam dziełom pozwala zburzyć często powtarzany stereotyp, jakoby twórczość ta była bogoojczyźniana, pełna politycznych treści, symboli i dewocyjnej ikonografii.

Artyści w Kościele

Wystawa „Droga i prawda” zorganizowana została w olbrzymim gotyckim kościele przez Duszpasterstwo Środowisk Twórczych (DST) i aktywnych w nim byłych działaczy rozwiązanego przez władze Związku Polskich Artystów Plastyków (ZPAP). To bardzo typowy schemat działania twórców przy Kościele. Działające prawie w każdej diecezji DST istniały oficjalnie, co pozwalało na organizowanie na pół legalnych spotkań, wystaw, koncertów, spektakli, sesji itp. Świątynie były przestrzeniami publicznymi, praktycznie otwartymi przez większość dnia dla każdego, a wydarzenia artystyczne, które odbywały się w ich wnętrzach, nie miały charakteru konspiracyjnego. Każdy mógł przyjść z ulicy, obejrzeć ekspozycję plastyczną czy uczestniczyć w spektaklu, wieczorze poetyckim lub wykładzie. O na pół konspiracyjnym charakterze możemy mówić w przypadku licznych w owym czasie wystaw w prywatnych mieszkaniach i pracowniach, gdyż liczba widzów była limitowana znajomością z organizatorem i informacją, ale takiego charakteru nie miały wydarzenia kulturalne organizowane przy kościołach. Ta specyfika wnętrza kościelnego – otwartej dla wszystkich, niezależnej od komunistycznej władzy przestrzeni publicznej – w dużym stopniu stanowiła o atrakcyjności tego miejsca. Sprzyjała masowej recepcji odbywających się tam wydarzeń artystycz-

nych, jednocześnie budząc niepokój aparatu partyjnego i służb bezpieczeństwa. Na imprezy kulturalne organizowane w świątyniach przychodziły tłumy. Nic więc dziwnego, że władza wszelkimi sposobami starała się uzyskać przyzwolenie ordynariuszy diecezji na oficjalną kontrolę cenzorską.

Przy okazji wystawy „Droga i prawda” Okręgowy Urząd Kontroli Publikacji i Widowisk we Wrocławiu, powołując się na przepisy prawa, domagał się od wrocławskiej kurii zgłoszenia do nich tej imprezy, a tym samym poddania się cenzurze. W odpowiedzi ks. Mirosław Drzewiecki, duszpasterz środowisk twórczych, znakomicie i kategorycznie bronił autonomii Kościoła: „Wystawa «Droga i prawda» nie podlega wstępnemu ocenowaniu na mocy ustawy o kontroli publikacji i widowisk z dnia 31.07.1981 r. wraz ze zmianami z 1983 r.

Art. 4, ust. 1, pkt 10 wyraźnie wyłącza tę wystawę od obowiązku kontroli wstępnej: «Nie podlegają kontroli wstępnej (...) zaaprobowane przez Kościół Katolicki (...) pisma, obrazy, i nagrania o charakterze przekazu wiary (...), zawiadomienia i informatory, imprezy kulturalno-religijne organizowane na terenie kościelnym» (...). Wystawa «Droga i Prawda», której hasło jest na wskroś ewangeliczne, wyjęte ze słów, jakie powiedział Jezus Chrystus (por. J 14,6) – jest z całą pewnością wielkim wydarzeniem tak kulturalnym, jak i religijnym, organizowanym na terenie kościelnym, bo przecież we wnętrzu świątyni pw. Św. Krzyża. Przytoczone przez Pana cytaty z ustawy o kontroli publikacji i widowisk nie mają zastosowania w odniesieniu do tej wystawy. (...) Pragnę także poinformować Pana, że Ksiądz Kardynał Henryk Gulbinowicz – w świetle obowiązującego prawa w Polsce – nie wyraża zgody na przeprowadzenie kontroli wstępnej wystawy w kościele Św. Krzyża ani żadnego innego wydarzenia kulturalno-religijnego organizowanego w którymkolwiek kościele na terenie Archidiecezji Wrocławskiej»⁵.

Ten list, jak i zachowane notatki służbowe funkcjonariuszy z rozmów z kardynałem znakomicie ukazują, jak solidny był tzw. parasol Kościoła, rozpostarty nad kulturą niezależną. Rozmowy kurii z władzami odbywały się na bazie istniejącego prawa, którego znajomość i logiczna interpretacja skutecznie blokowały zapędy służb bezpieczeństwa. Obydwóm stronom zależało na zachowaniu pozorów legalności swoich działań i zacieraniu wrażeń, jakoby istniał jakiś konflikt, który mógłby wzburzyć tłumy wiernych. Nikt nie chciał prowokować społeczeństwa i wyprowadzać ludzi na ulice. Jednocześnie decydenci partyjni starali się uzyskać jak największą kontrolę nad Kościołem, stopniowo marginalizując jego rolę w społeczeństwie. Ponieważ działania te nie przynosiły rezultatu, władze nierzadko posuwały się do zastraszania kleru, a kilka razy nawet do zabójstw najbardziej niewygodnych księży, do czego dochodziło także u schyłku lat 80. Kościół tymczasem, zgodnie ze swoją

- II Biennale Malarstwa Młodych „Droga i prawda” w kościele pw. Św. Krzyża, Wrocław 1987. Fot. z archiwum T. Boruty

⁵ IPN WR 054/528 282/610 (s. 145)

misją, starał się zachować gwarantowaną przez prawo autonomię, poszerzając przy tym swe oddziaływanie na różne środowiska. Nie można przy tym zapominać, że przed wojną, a także w pierwszych dekadach istnienia PRL-u elity intelektualne i artystyczne, w zdecydowanej większości, szerokim łukiem omijały „kruchę”, a księży z prymasem Stefanem Wyszyńskim na czele w stosunku do inteligencji wyrażali nieufność. Widoczny przełom w złych stosunkach nastąpił po wyborze kardynała Karola Wojtyły na papieża. Nowa jakość posługi Ojca Świętego i dialogowanie z innymi, także z niewierzącymi, doprowadziły do tego, że po wprowadzeniu stanu wojennego artyści i elity intelektualne masowo wypełnili katolickie świątynie.

Związek twórców kultury niezależnej lat 80. z Kościołem polegał nie tylko na wykorzystaniu tej instytucji, posiadającej olbrzymią niezależność od państwa, bazę materialną i potencjał poparcia społecznego, lecz na dialogu mocno formującym twórczość artystyczną i osobowości. Zarówno w całokształcie niezależnego życia artystycznego, jak i w konkretnych dziełach sztuki widać było mocny wpływ religii katolickiej, myśli teologicznej, a zwłaszcza personalizmu chrześcijańskiego. Wystarczy przywołać tytuły najgłośniejszych wystaw organizowanych przy kościołach czy tematykę powstałych wówczas dzieł, by zauważyć ewolucję postaw, wynikłą z tworzenia w dialogu z Kościołem. Wystawy te ukazywały ścieżki myśli, którymi podążali artyści tego czasu i świadczyły o tym, że ówczesna sztuka niezależna była nurtem autentycznie zwróconym w stronę osobowego rozumienia człowieka i podejmującym próbę znalezienia w sztukach plastycznych formy wyrażającej jego niezbywalną wartość. Oczywiście, w kontekście przytoczonego listu ks. Mirosława Drzewieckiego ktoś mógłby zarzucić, że powszechne używanie ewangelicznych cytatów w nazwach niezależnych imprez przykościelnych było tylko zasłoną dymną i usprawiedliwieniem wobec władz obecności dzieł, które z religią nie mają nic wspólnego. Nic bardziej mylnego. Mimo że różnie potoczyły się dalsze drogi twórców aktywnych w drugim obiegu, nierzadko coraz

- Wystawa „W stronę Osoby” w klasztorze oo. dominikanów, Kraków 1985, (Z. Grzywacz). Fot. z archiwum T. Boruty

dalej odchodzących od Kościoła, to w owym czasie chrześcijaństwo stanowiło dla większości, także dla artystów niewierzących, istotną inspirację.

Przykładem niech będzie krakowska wystawa „W stronę osoby – treści podmiotowe we współczesnych figuracjach krakowskich”. Już sam tytuł ekspozycji lokował prezentowaną twórczość w nurcie chrześcijańskiej myśli personalistycznej. W omówieniu wystawy, które poczyniłem pod pseudonimem Jan Bolesta, pisałem: „Eksponowane prace, choć często odnoszące się do archetypów i ikonografii chrześcijańskiej, nie są dziełami religijnymi. Głównym ich tematem jest człowiek. Nie jest to jednak homocentryzm renesansu opiewający potęgę i piękno natury ludzkiej, jej olbrzymie możliwości. Człowiek ukazany przez krakowskich twórców jawi się w swojej kruchości i małości, naznaczony śladami przemijania, cierpienia, nadziei i wątpliwości. Głównym brzemieniem, z którym się zmagają jest on sam – jako Indywiduum, jako Osoba. To brzemień stanowi o jego wartości, ale jednocześnie budzić może obawy, że w prezentowanych pracach warstwa obrazowania przesłania warstwę wyrazu, że obrazy opowiadają zamiast wyrażać. Tutaj zasada się podjęta przez artystów ryzyko. Mówiąc o kondycji człowieka i jego uwikłaniach, nie uciekając od realności sceny i czasu, w którym przyszło nam żyć, ryzykują, że ich wypowiedź będzie opowiadaniem lub alegorią. Mówią ze «śmiertelną» powagą zamiast chować się za «wielce znaczącą» maską groteski i aluzji. (...) Twórcy prezentowanych prac mimo istotnych różnic formalnych, a także znacznych różnic pokoleniowych, z dużym wysiłkiem i uwagą «przekopują się» przez wszystkie warstwy artystycznego rzemiosła i języka, by wyrazić człowieka w całej złożoności podmiotowych treści”⁶.

Represje

Zachowane dokumenty WUSW dotyczące wrocławskiej wystawy „Droga i prawda” ukazują także, jakiej inwigilacji i represjom poddawane było środowisko plastyków. Komisarzem tej wystawy był artysta Konrad Jarodzki, który w lutym 1985 r., decyzją Ministra Kultury i Sztuki, został zwolniony z funkcji prodziekana Wydziału Malarstwa, Grafiki i Rzeźby wrocławskiej PWSSP, po – jak to określił funkcjonariusz SB – „tendencyjnej politycznie wystawie dyplomowej jego studenta”. Fakt ten ukazuje, jakiego typu represjom podlegali twórcy zaangażowani w ruch kultury niezależnej. Mało znany przypadków internowania, okresowych zatrzymań czy pobic artystów. Zazwyczaj powodem takich radykalnych działań aparatu bezpieczeństwa wobec tych osób była ich działalność opozycyjna, a w niewielkim stopniu artystyczna. W tym względzie znacznie bardziej narażeni na aresztowania byli ludzie związani z drukiem i kolportażem wydawnictw w drugim obiegu niż organizatorzy wystaw. Służba Bezpieczeństwa inwigilowała niezależny ruch wystawienniczy przede wszystkim ze względu na jego związki z Kościołem, a co się z tym wiąże, możliwości oddziaływania na przychodzące do świątyni tłumy wiernych. Dla komunistów twórczość artystyczna była bowiem istotnym narzędziem ideologizacji, wpływania na masy, inżynierią dusz. W środowisku artystów władza działała raczej subtelnie. Starła się delikatnie perswadować przy jednoczesnym deprecjonowaniu osiągnięć „kościelnej kruchy”. Oferowano przy tym „marchewkę”: przerywając bojkot, można było liczyć na zakup prac, ministerialne stypendia, pracownię, atrakcyjny plener lub wystawę. Nierzadko jednak zdarzały się próby zastraszania i restrykcji, takie jak: informowanie artysty o znajdowaniu się na tak zwanej czarnej liście twórców, których prac muzea nie mogą kupować, odmawianie przydziału pracowni, zabieranie stypendiów, wstrzymywanie przewodów naukowych na uczelniach czy jak to miało miejsce w przypadku Konrada Jarodzkiego – pozbawienie pełnionej funkcji.

⁶ Jan Bolesta (Tadeusz Boruta), *Refleksje przy okazji wystawy krakowskiej figuracji*, „Wybór” nr 4 (1985)

Przy wystawie „Droga i prawda” komunistyczne władze także zaangażowały duże siły, by nie dopuścić do imprezy lub przynajmniej ją zmarginalizować. Zachowana obfita dokumentacja podjętych działań organów państwa pozwala prześledzić zasięg i charakter operacji, a jednocześnie ukazuje ich bezsilność wobec tego zjawiska. Przy tej operacji współpracowały ze sobą Wydziały III i IV Służby Bezpieczeństwa, Okręgowy Urząd Kontroli Publikacji i Widowisk, Wydział ds. Wyznań i Wydział Kultury i Sztuki Urzędu Wojewódzkiego we Wrocławiu. Po

- Piotr Młodożeniec, *Jestem przekonany*, szablon 1984

zdobyciu listy osób zgłoszonych na wystawę rozślano do regionalnych naczelników Wydziału III WUSW w całej Polsce informacje o tym, którzy artyści z danego terenu mają zamiar uczestniczyć w tej imprezie, i dyspozycje, jakie działania należy podjąć. W rozsyłanym szyfrogramie wyczytać możemy: „...że w w/w wystawie wezmą udział, przede wszystkim, młodzi plastycy mający powiązania z klerem i korzystający z kościelnego mecenatu. Niektórzy z nich mogą mieć także powiązania z działalnością opozycyjną. (...) W związku z powyższym uprzejmie proszę o dokonanie operacyjnego rozpoznania w/w oraz podjęcie takich działań, które spowodują rezygnację z uczestniczenia w wystawie. Jednocześnie proszę o poinformowanie nas o osobach, które zdecydowane będą uczestniczyć w tej wystawie oraz o ewentualnym usytuowaniu wśród nich źródeł osobowych”⁷.

Poza paroma przypadkami wynik tych działań był niewielki. Na kilkudziesięciu uczestników wystawy tylko paru uległo presji i zrezygnowało z udziału. Co ciekawe, z dokumentów wynika, że w większości przypadków funkcjonariusze SB nie mogli skutecznie wypełnić poleceń, gdyż jak czytamy w ich relacjach „...nie posiadamy do nich [uczestników wystawy – T.B.] operacyjnego dotarcia, wśród wymienionych przez was osób nie ma osobowych źródeł informacji”⁸. Te esbeckie trudności z wnikiem w środowisko plastyków znakomicie świadczą o postawie młodych artystów.

Jeszcze większą bezsilnością wykazały się służby bezpieczeństwa przy próbie zatrzymania Jacka Fedorowicza, chcąc nie dopuścić do jego wykładu przy okazji wystawy „Droga i prawda”. Mimo monitorowania od dłuższego czasu jego

przyjazdu do Wrocławia i zaangażowaniu w akcję wielu funkcjonariuszy, operacja zakończyła się porażką. Z odręcznie pisanej notatki służbowej z dnia 19 maja 1985 r. możemy wyczytać: „godz. 13.15 figurant przyszedł do kościoła, lecz nie został w porę rozpoznany przez pracowników wydz. III oraz przez nas. Nie wychodził z kościoła aż do zakończenia swojego wystąpienia. Następnie o godz. 18.40 wyszedł rozmawiać z Karolem Modzelewskim i w towarzystwie trzech kobiet udał się w stronę ul. Wieczorka, idąc z prawej strony Katedry. W pewnym momencie oddał swoje rzeczy jednej z kobiet i wbiegł do Szpitala Szkół Wyższych. Po penetracji terenu szpitala okazało się, że go tam nie ma”⁹. Z innego szyfrogramu WUSW dowiadujemy się, że „Jacek Fedorowicz obawiając się zatrzymania

⁷ IPN WR 054/528 282/610 (s. 103)

⁸ IPN WR 054/528 282/610 (s. 164)

⁹ IPN WR 054/528 282/610 (s. 151)

używał charakteryzacji (okulary, zarost, odzież wierzchnia). Na czas wygłaszania prelekcji wrócił do swojego znanego wyglądu”¹⁰.

- Wystawa „Wszystkie nasze codzienne sprawy” w klasztorze oo. dominikanów, Kraków 1987 (L. Sobocki, W. Obrzydowski, Z. Bajek). Fot. z archiwum T. Boruty

Polityczność sztuki niezależnej i jej poziom

Artyści często i chętnie angażowali się w działalność drugiego obiegu, projektowali znaczki, plakaty, transparenty, ilustrowali niezależne wydawnictwa, lecz ten sztafaż rzadko był przenoszony w sferę twórczości. Powyższe „usługi”, a także udział w manifestacjach, pozwalały wielu z nas rozładowywać stresy i zaspokajać potrzebę walki z komuną. Sfera twórczości była natomiast wypowiedzią zbyt osobistą, niemal świętą, by ją traktować jako oręż. Jeśli od kilku lat malowało się plakaty i transparenty polityczne, nie miało się ochoty powtarzać tych samych gestów na obrazie. Polityczne zaangażowanie większości z nas jako artystów dałoby się opisać jednym słowem – odmowa.

Malowaliśmy obrazy nie po to, żeby nimi walczyć, lecz dla nich samych. Sztuka z jej odwiecznymi problemami relacji form, koloru, materii, kompozycji dawała dystans wobec „ulicy” i pozwalała na zupełnie inną autorefleksję. Najistotniejsze wystawy w ruchu niezależnym nie miały charakteru politycznego (poza samym faktem powstawania ich poza polityką kulturalną władz), ich przekaz akcentował treści egzystencjalne, antropologiczne, teologiczne i artystyczne. Prace o charakterze interwencyjnym stanowiły margines.

Niemniej jednak już w latach 80. niechętna niezależnemu ruchowi wystawienniczemu krytyka nadała sztuce tego czasu „gębę” sztuki martyrologiczno-politycznej czy dewocyjno-narodowej. Czyli artystycznie słabej. Wydając takie deprecjonujące sądy, nie należy zapominać, że w przykościelnych wystawach uczestniczyło ze swymi pracami około 1700 artystów. Tak masowy charakter nie-

¹⁰ IPN WR 054/528 282/610 (s. 172)

zależnego ruchu wystawienniczego nie pozwalał przy każdej prezentacji utrzymywać wysokiego poziomu. Poza kilkudziesięcioma wystawami problemowymi, w których kurator wybierał konkretne prace, większość ekspozycji miała charakter otwarty, co niewątpliwie obniżało ich poziom, bowiem nigdy w żadnym kraju w tak krótkim okresie nie tworzą tysiące geniuszy. O wielkości sztuki danego czasu świadczy twórczość kilku, co najwyżej kilkunastu osób. Problem jakości artystycznej był od początku stawiany w ruchu kultury niezależnej jako najistotniejszy. Inicjowano wokół tego tematu poważne dyskusje, że wspomnę tylko głośną debatę na łamach „Znaku” w 1986 r., wywołaną artykułem Krystyny Czerni *Kryzys sztuki zaangażowanej*. A ileż w tym czasie odbyło się niezależnych sympozjów i spotkań! Bynajmniej nie zastanawiano się podczas nich, „jak obrazem przywalić komunie”, lecz sprzeczano się o sztukę, jej istotę i rolę nie tyle w społeczeństwie, ile w indywidualnym życiu. Wspólną cechą tych spotkań było wychodzenie z artystycznego getta. Pamiętam, licznie odwiedzane, interdyscyplinarne konwersatoria w krakowskiej Papieskiej Akademii Teologicznej, organizowane przez malarza Mariana Warzechę w latach 1983-1984, podczas których toczono niekończące się spory filozoficzno-artystyczne.

Niewątpliwie, mając masowego odbiorcę, a na wystawy przykościelne przychodziły wówczas tłumy, łatwo było popaść w rodzaj uzależnienia od oczekiwań uciemionego społeczeństwa. Tworzyć sztukę polityczno-społeczną, przyoblekającą w formę plastyczną doświadczenie oporu wobec komunistycznego reżimu. Mimo że wielu artystów tej pokusie uległo, to jednak byliśmy świadomi niebezpieczeństwa płynącego z poczucia posiadania szerokiego rezonansu, jaki dawało komentowanie politycznej rzeczywistości. Przytoczę tu wypowiedź jednego z głównych inicjatorów ruchu plastyki niezależnej, prof. Aleksandra Wojciechowskiego: „Kultura niezależna ma to do siebie, iż z góry, niejako na kredyt zyskuje naszą sympatię. Należy jednak pamiętać, iż mimo aprobaty i przychylności dla postaw moralnych, chodzi tu przede wszystkim o kulturę. Nobilitujący ją przymiotnik nie powinien wpływać na zawężenie krytycznych ocen”¹¹.

Trudno mi jednak zgodzić się z innym, niemniej zasłużonym dla kultury niezależnej, krytykiem Andrzejem Oseką, gdy w tekście *Obietnica lat 80.* pisze, że wybór niezależności „nie oznaczał, rzecz jasna, że się odtąd będzie tworzyło arcydzieła, ale też nie o to chodziło”¹². Dla wielu z nas właśnie chęć stworzenia arcydzieła była jedynym powodem malowania. Podczas manifestacji czy w trakcie mszy za ojczyznę można było sycić się poczuciem więzi, solidarności, wspólnoty, ale w pracowni artysta stawał samotny z poczuciem niespełnienia i nienasyceń.

Tworzyliśmy, próbując sprostać wielkości czasu w całej swej ułomności i w lęku, w wierności przemianom, które się w nas dokonywały. Gdy podejmuje się ryzyko przemiany wewnętrznej, wtedy język, w którym ona się wyraża, wyostrza się, nie znosi kompromisów, ale też często graniczy z bełkotem. Ryzyko jest radykalne i prawie zawsze prowadzi do porażki.

Pisał Jacek Sempoliński: „Koniecznością (...) staje się odrzucenie tego wszystkiego, co było (...) «dodatkiem», asekuracją, kompromisem z zasadami przyjętymi. Koniecznością staje się pójście za najgłębszym przeświadczeniem, nawet kosztem niezrozumiałości (chwilowej), nawet kosztem utraty równowagi. Decyzje takie to rzecz ważna – bywają prawdziwym wehikułem wizji: oczywiście może to być wizja szaleńcza, ale nawet, jeśli taką będzie, postawi mnie przed pytaniem, w którym zawarta jest odpowiedź – po co maluję? Po co poświęcam temu życie?”¹³.

Proporcje sztuki politycznie zaangażowanej, wprost komentującej rzeczywistość PRL-u, najlepiej ilustrują esbeckie dokumenty z „operacyjnego zabezpieczenia” wystawy „Droga i prawda” – wszak sporządzający je funkcjonariusze WUSW byli ekspertami w wyłapywaniu wszystkich politycznych akcentów.

¹¹ Aleksander Wojciechowski, *Czas smutku, czas nadziei*, Wyd. Artystyczne i Filmowe, Warszawa 1992

¹² Andrzej Oseka, *Obietnica lat 80.*, „Tygodnik Powszechny” nr 43/95

¹³ Jacek Sempoliński, tekst z katalogu wystawy *Cóż po artyście w czasie marnym?*, (s. 30-31)

Z dokładnie opisującego całą wrocławską imprezę szyfrogramu z 18 maja 1985 r., sporządzonego przez funkcjonariusza SB, możemy wyczytać: „Z przeprowadzonej lustracji wystawy wynika, że niekorzystną wymową polityczną i symboliką zwracają na siebie dwa obrazy:

Eugeniusza Minciela z Wrocławia pt. „Mord”, przedstawiający worek, z którego wyłania się bezkształtna twarz omotana pętami układającym się w litery MO;

Alicji Greckiej-Bożestowej z Grudziądza pt. „Tryptyk”, przedstawiający pusty plac więzienny oraz sędziego siedzącego nad aktami, na których widnieją cytaty kazań ks. J. Popiełuszki”¹⁴.

Ciekawa jest też notatka służbowa esbeka z dnia 1987.05.23 opisująca kolejne II Krajowe Biennale Młodych „Droga i prawda”: „Eksponowane prace plastyczne nie zawierały w mojej ocenie ostrych, tendencyjnych politycznie akcentów. Było sporo prac o wymowie aluzyjnej politycznie, ale artystyczne metody deformacji tematu powodowały, że ich wymowa była dużo łagodniejsza niż prace prezentowane na podobnej wystawie w maju 1985 roku”¹⁵. Opierając się na tych raportach, możemy stwierdzić, że na pierwszej wystawie „Droga i prawda” były dwie prace o ostrej wymowie politycznej, a na drugiej – kontekst społeczno-polityczny obecny w pewnej liczbie dzieł został przez twórców tak artystycznie przetworzony, że mocno złagodzona została jego dosadność i czytelność. Te przytoczone powyżej uwagi cenzorskie potwierdzają tezę, że sztuka komentująca wprost rzeczywistość PRL-u stanowiła margines, a motorem kształtu ówczesnej twórczości młodych była przede wszystkim artystyczna ekspresja – dopracowywanie jakości i indywidualności formy plastycznej.

Fenomen polskiej sztuki niezależnej lat 80. był niewątpliwie doświadczeniem bezprecedensowym w dziejach kultury, także w jej związku z Kościołem i perso-

¹⁴ IPN WR 054/528 282/610 (s. 159)

¹⁵ IPN WR 054/528 282/610 (s. 188)

- Wystawa „Wszystkie nasze codzienne sprawy” w klasztorze oo. dominikanów, Kraków 1987, (E. Mucha). Fot. z archiwum T. Boruty

- Strajk studentów ASP. Msza Św. sprawowana przez o. J. A. Kłoczowskiego. Kraków listopad 1981. Fot. z archiwum T. Boruty

wą grą, zabawą? Pochylając się w swej twórczości nad człowiekiem, artyści lat 80. najmniej zainteresowani byli okazjonalnym reagowaniem na ówczesną sytuację polityczno-społeczną, choć często ich prace nabierały aktualnego wydźwięku. Wierzyli natomiast, że stawiając w centrum osobę ludzką, dotykają odwiecznego sensu sztuki. Na pewno też ich celem nie było wpisanie się w jakiś konkretny nurt artystyczny, teologiczny czy filozoficzny. Pragnęli w swej twórczości jedynie rozpoznać rzeczywistość, w której przyszło im żyć, poznać samego siebie i bliźniego.

Pokolenie '80 – założenia ideowe projektu

Patrząc z perspektywy czasu na rzeczywistość kultury niezależnej lat 1980-1989, należy podkreślić, że była ona zjawiskiem różnorodnym i wielowątkowym, niemającym na tak szeroką skalę precedensu w historii zarówno u nas, jak i w innych krajach. W ramach tego alternatywnego wobec komunistycznych władz ruchu kultury powstawały niezliczone dzieła plastyczne, literackie, teatralne, muzyczne i inne fakty artystyczne, których twórcy manifestacyjnie odcięli się w owych latach od oficjalnej polityki kulturalnej państwa i instytucji ją realizujących.

Celem projektu „Pokolenie '80” jest ukazanie twórczości artystów rozpoczynających swą samodzielną, artystyczną drogę w latach 1980-1989 w ramach ruchu kultury niezależnej. Chcemy zaprezentować szerokiej publiczności prace plastyczne, utwory literackie i muzyczne powstałe w owym szczególnym czasie i zastanowić się nad specyfiką artystycznej formy, języka i poruszanej tematyki w dziełach młodego wówczas pokolenia.

Mimo że okres lat 80. był artystycznie niezwykle płodny, a wielu debiutujących wtedy twórców stanowi dzisiaj o sile i jakości polskiej kultury, to dotąd nie został on należycie rozpoznany. Dotychczasowa perspektywa badań tego zjawiska była ograniczona do wąskiego spojrzenia, sprowadzonego do jednej dziedziny sztuki lub jakiejś grupy artystycznej. Projekt „Pokolenie '80” ma za zadanie rozszerzyć tę perspektywę i zarysować wielowątkową i wielobarwną panoramę całego ruchu kultury niezależnej. Jednocześnie pokoleniowy charakter prezentacji pozwala syntetycznie, jak w soczewce, ująć problemy artystyczno-egzystencjalne, z którymi zmagali się funkcjonujący w drugim obiegu twórcy.

Pokolenie '80 – próba definicji

Przygotowując projekt pod nazwą „Pokolenie '80”, chciałem opracować i zaprezentować twórczość artystów, którzy debiutowali w szeroko rozumianym ruchu

nalizmem chrześcijańskim. Czy jednak rysujący się wówczas sens twórczości artystycznej jest w stanie także dzisiaj, w sytuacji radykalnie innej, przyświecać nowym pokoleniom artystów? Może tylko tragizm czasu odsłania w sztuce potencjał, który na co dzień pozostaje ukryty i przesłonięty formami sprawiającymi przede wszystkim przyjemność, będącymi zmysłową i znaczenio-

kultury niezależnej w okresie od sierpniowych strajków w 1980 r. do zaprzysiężenia rządu Tadeusza Mazowieckiego w 1989 r. Z pozoru zadanie to wydawało się proste. Od tamtych czasów nie minęło więcej niż 30 lat. Zachowała się olbrzymia liczba oryginalnych dzieł, dokumentów, zdjęć, nagrań, a przede wszystkim żyje i tworzy większość twórców aktywnych w drugim obiegu. Już na starcie natrafiłem jednak na fundamentalne pytania, na które odpowiadając, zakreślałem różną perspektywę badawczą. Należało przyjąć kryteria pozwalające możliwie jednoznacznie określić, których twórców można zaliczyć do pokolenia '80, a także - co jest aktywnością niezależną? Próby odpowiedzi szybko uświadomiły mi, że niemożliwe jest przyjęcie jednakowych kryteriów, które pasowałyby do poszczególnych dziedzin sztuki, jak i różnych okresów czasowych tej burzliwej dekady.

W projekcie „Pokolenie '80” chciałem uchwycić pewien wspólny dla młodych twórców etos, ale uważne zapoznanie się z twórczością całej dekady szybko zweryfikowało to zamierzenie. Mimo że okres ten obejmuje zaledwie dziesięciolecie, to okazał się niejednorodny. Inaczej manifestowali swoją obecność w kulturze młodzi twórcy debiutujący przed stanem wojennym, a inaczej, gdy radykalnie zmieniła się sytuacja po 13 grudnia 1981 r. czy u schyłku lat 80., kiedy do głosu doszli artyści, którzy doświadczenie „Solidarności” przeżyli, będąc jeszcze przed maturą.

Z racji własnej biografii miałem olbrzymią pokusę sprowadzenia pokolenia '80 do pokolenia NZS-u, zwłaszcza dlatego, że idea tej wystawy powstała w gronie byłych działaczy Niezależnego Zrzeszenia Studentów. Pierwotnie miała to być stosunkowo niewielka ekspozycja zorganizowana dla uczczenia 30-lecia naszego Stowarzyszenia. Rozmachu tej inicjatywie nadało entuzjastyczne poparcie (połączone z gwarancjami finansowania) prezesa IPN Janusza Kurtyki, który potem

- Wystawa „W stronę Osoby” w klasztorze oo. dominikanów, Kraków 1985, (J. Kawiorski). Fot. z archiwum T. Boruty

- R. Grzyb i W. Pawlak na strajku studentów ASP. Warszawa, listopad 1981. Fot. z archiwum R. Grzyba

pilotował projekt, dosłownie do ostatniego dnia przed swą tragiczną śmiercią. Prezes Kurtyka chciał tą wystawą zamknąć ogłoszony przez IPN projekt pod nazwą „Rok Kultury Niezależnej”.

Wielu twórców z pokolenia '80 należało w trakcie studiów do NZS-u i uczestniczyło w studenckich strajkach. Pamiętam, że tuż przed wprowadzeniem stanu wojennego na krakowskiej ASP blisko 80 proc. studentów było członkami NZS. Masowy charakter Zrzeszenia dawał nam poczucie siły wspólnoty i pozwalał na stawianie komunistycznemu państwu żądań, np. reformy kształcenia czy otwarcia się na kulturę emigracyj-

ną. Była to znakomita szkoła niezależności, samoorganizacji i odpowiedzialności. Trudno też przecenić kulturotwórczą rolę NZS-u. Wymienię tu choćby zakładanie na niemal każdej uczelni nieoficjalnej biblioteki literatury drugoobiegowej, połączonej z siecią dystrybucji. Nakręcało to podziemne inicjatywy wydawnicze. Ileż w owym czasie powstało pism studenckich, galerii, imprez teatralnych czy muzycznych! Niewątpliwie twórcy, którzy w trakcie studiów współtworzyli uczelnianą samorządność i już po wprowadzeniu stanu wojennego zadebiutowali w drugim obiegu, niosą w sobie pewien wspólny rys – etos będący podstawą do snucia analogii i badań. Chociaż w projekcie „Rok Kultury Niezależnej” artyści pokolenia NZS-u dominują, uważam, że dla pełnego obrazu zjawiska konieczne było przyjęcie szerszej formuły. Zawężenie niesłoby bowiem zbyt wiele uproszczeń i zubożyłoby rzeczywistość kultury niezależnej.

Chcąc więc określić granice pokolenia dla całej dekady lat 80., z pozoru najłatwiej byłoby zapoznać się z biografiami najbardziej znanych w owym czasie twórców i wyselekcjonować tych, którzy urodzili się np. pomiędzy 1955 a 1964 r., a do tego debiutowali w latach 80., w ruchu kultury niezależnej. W rzeczywistości przyjęcie takiego, stosunkowo prostego, „sita” pozostawiało poza pokoleniem '80 wielu istotnych dla kultury niezależnej twórców, nie wszyscy bowiem jednakowo dojrzewają do samodzielnych, debiutanckich wystąpień. Na przykład u Jacka Kaczmarskiego, niewątpliwego barda tego pokolenia, mamy wczesny debiut. Kaczmarski urodził się w 1957 r. i ukończył studia w 1980 r., ale już cztery lata wcześniej, mając zaledwie 18 lat, zadebiutował publicznie, niemal od razu stając się ikoną polskiego *protest songu*.

Częściej mamy jednak do czynienia ze „spóźnionym” debiutem. Składa się na to wiele indywidualnych przyczyn: wieloletnie i różnorakie studiowanie, tzw. ładowanie akumulatorów, dłuższe dojrzewanie do wydania samodzielnego, oryginalnego głosu. Wiele takich przypadków mamy wśród pisarzy, reżyserów, kompozytorów.

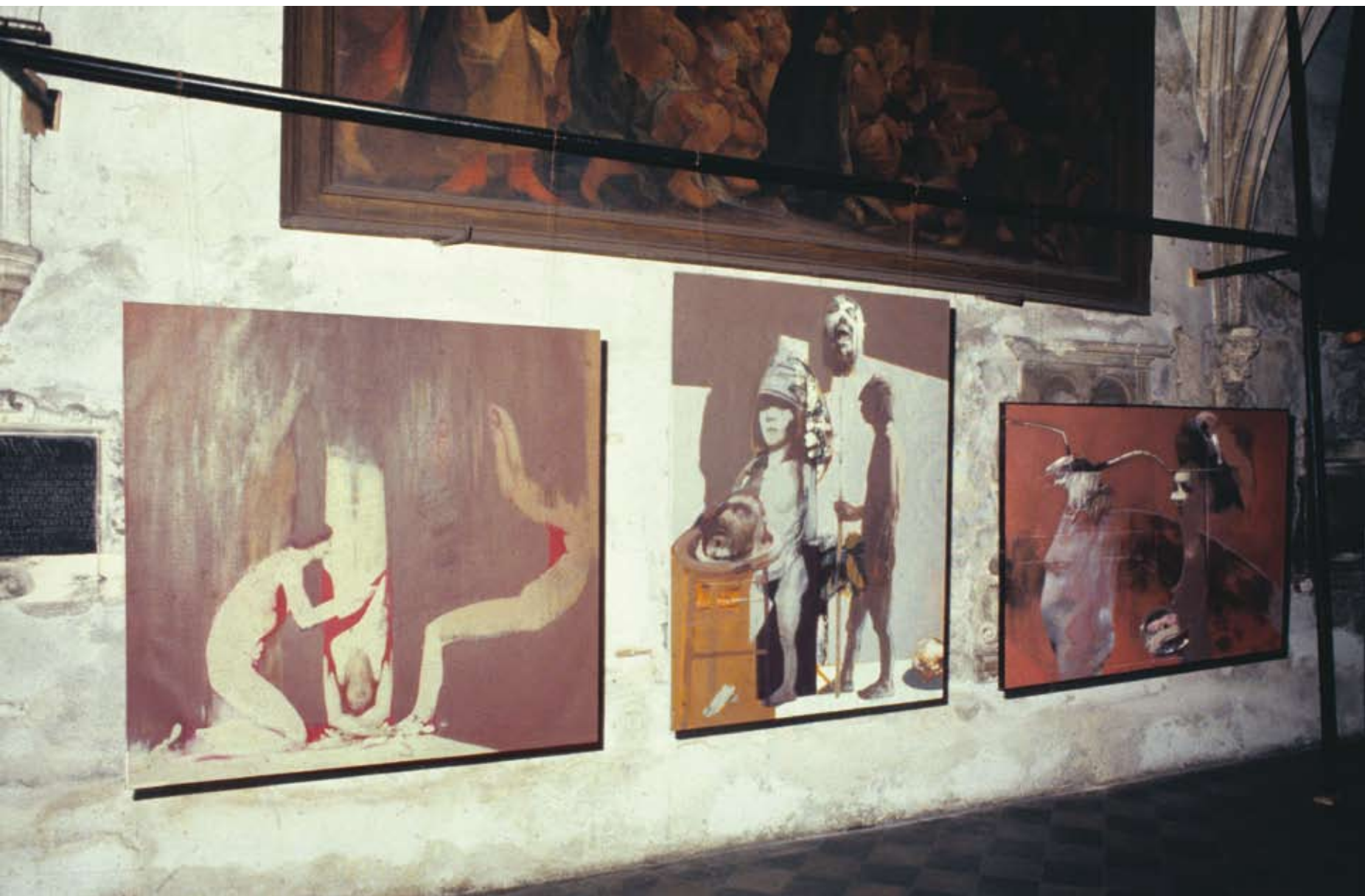
Badając środowisko głośnego z końcem lat 80. pisma „bruLion” powstałego w 1986 r., szybko zorientowałem się, że najbardziej znani z jego kręgu twórcy debiutowali po 1989 r.: Marcin Baran (ur. 1963 – debiut 1990), Manuela Gretkowska (ur. 1964 – debiut 1991), Krzysztof Koehler (ur. 1963 – debiut 1990), Cezary Michalski (ur. 1963 – debiut 1993), Marcin Świetlicki (ur. 1961 – debiut 1992). Podobnie niezwiązany z „bruLionem” Andrzej Stasiuk (ur. 1960 – debiut 1992). Analogiczna sytuacja jest w grupie poetów i pisarzy o dekadę starszych, którzy zważywszy na wcześniejszą datę urodzenia, nie powinni już być zaliczani do pokolenia '80, ale właściwy ich debiut przypadł właśnie na lata 80. To Bronisław Maj (ur. 1953 – debiut 1980), Jan Polkowski (ur. 1953 – debiut 1980), Jerzy Pilch (ur. 1952 – debiut 1988), Bronisław Wildstein (ur. 1952 – debiut 1989).

Paradoksalnie, w kraju szczycącym się świetnymi poetami i pisarzami, trudno znaleźć twórców pokolenia '80, którzy w każdym wymiarze spełnialiby kryteria

debiutu w owych latach. Z wybitnych pisarzy może to być jedynie Paweł Huelle: urodzony w 1957 r. debiutował w 1987 r. głośną powieścią *Weiser Dawidek*, w trakcie studiów był też jednym z założycieli NZS-u w Gdańsku, a w latach 80. zaangażował się w konspiracyjną prasę. Czyżby pokolenie '80 nie wypowiadało się poprzez poezję czy prozę lub nie miało odwagi zaprezentować własnych utworów? Wówczas przecież w dużym stopniu właśnie literatura stanowiła o sile i atrakcyjności kultury niezależnej. Czyżby geniusz Herberta i Miłosza, a także poetów średniego pokolenia onieśmielał i paraliżował młodzież, która ich poezją się karmiła? Tysiące tytułów książek i czasopism wydanych w drugim obiegu świadczą o olbrzymim głodzie nieocenzurowanego słowa pisanego. Ten głód przejawiali najczęściej ludzie młodzi i do nich właściwie adresowane były owe książki i pisma. Oni też często byli wydawcami, redaktorami i kolporterami podziemnych publikacji. Wszyscy wymienieni pisarze i poeci – zarówno ci młodszy, jak i starsi – byli aktywni w ruchu kultury niezależnej, redagując pisma w drugim obiegu, animując imprezy artystyczne, a niektórzy z nich wprost angażowali się w działalność opozycyjną. Kryterium debiutu różnie jednak ich lokuje, debiutem bowiem nie jest napisany do szuflady utwór czy namalowany obraz, którego nikt nie widział. Nie jest nim artykuł, szkic, obronienie dyplomu czy studencka etiuda filmowa. Debiut artystyczny to pierwsze wystąpienie z dziełem w przestrzeni publicznej, zamanifestowanie swej indywidualności, powiedzenie na zewnątrz: jestem gotowy, dojrzały, to mój styl, moja forma wyrazu, ten utwór mnie określa. Jest tu jeszcze jedna istotna implikacja. Zaistniawszy w szerszej lub węższej przestrzeni międzyludzkiej, dzieło oddziałuje na innych, wchodzi z nimi w dialog, stając się tworem kultury. Podejmując projekt „Pokolenie '80”, starałem się wyodrębnić tych młodych wówczas twórców, którzy swymi dziełami tworzyli w latach 80. kulturę niezależną.

O wiele prostsze okazało się przymierzenie kryterium debiutu w latach 80. do malarzy, rzeźbiarzy czy grafików. W tym czasie młodzi artyści, urodzeni pomie-

- Wystawa „W stronę Osoby” w klasztorze oo. dominikanów, Kraków 1985, (A. Kapusta). Fot. z archiwum T. Boruty

dzy 1955 a 1964 r., tłumnie startowali w samodzielne życie artystyczne w drugim obiegu, sami inicjując wiele wydarzeń. Stworzyli prace plastyczne, które zindywidualizowaną formą i tematyką w wyrazisty sposób odcinały się od ekspresji artystów z pokolenia wcześniejszego. Syndrom późnego debiutu jest problemem tylko w paru przypadkach i dotyczy raczej środowisk kontrkulturowych (to np. Mariusz Kruk, Waldemar „Major” Fydrych czy artyści z grupy Łódź Kaliska). Rysuje się tutaj ciekawe rozwarstwienie, gdyż zdecydowana większość artystów urodzonych pomiędzy 1955 a 1964 r. realizowała się w malarstwie, zazwyczaj figuratywnym, narracyjnym, często wielkoformatowym, a tymczasem nieco starsi preferowali działania alternatywne, kontrkulturowe, kontestujące.

Dokonując charakterystyki i z konieczności uogólniając, muszę zastrzec, że fenomenem twórców pokolenia '80 jest różnorodność działań. „Uprawiali każdy gatunek aktywności twórczej: robili akcje i uliczne happeningi, malowali, rzeźbili, kręcili filmy, pisali manifesty, wiersze, eseje o sztuce i nie tylko. Wystawiali sztuki, drukowali ulotki, szablony, plakaty, wydawali własne pisma artystyczne i informacyjne, organizowali festiwale i plenery, ale także wiece i manifestacje. Otwierali i prowadzili galerie i pracownie, słowem: żyli pełnią życia, jakby na przekór mrocznej, a niekiedy i groźnej rzeczywistości stanu wojennego, a potem dekadentckiej beznadziei końcowej fazy komunizmu”¹⁶.

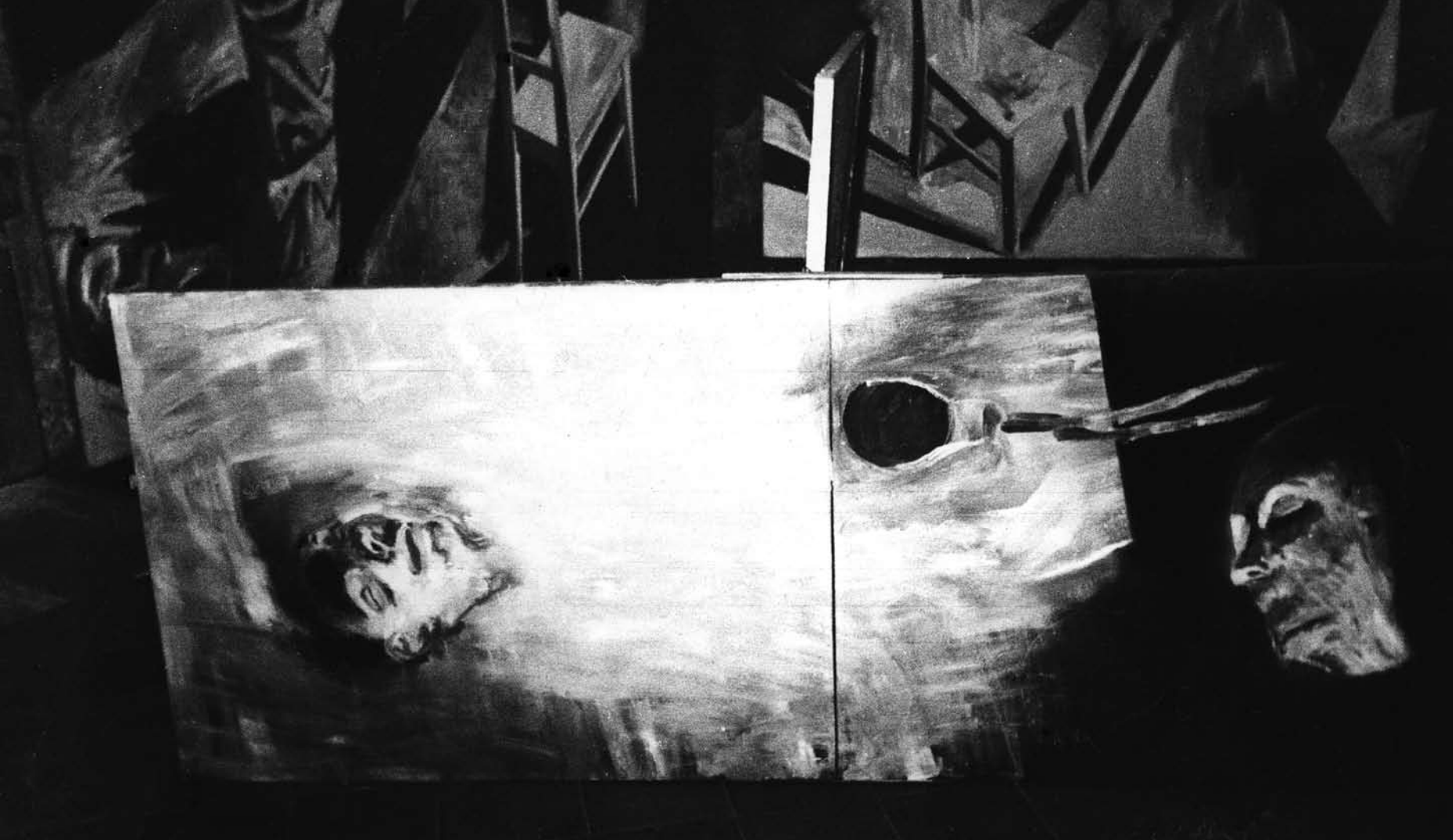
W pracy nad projektem „Pokolenie '80” sporą trudność sprawiło precyzyjne określenie kryterium: jakie cechy powinno spełniać dane zjawisko artystyczne, by móc je zaliczyć do kultury niezależnej? Najprościej byłoby zastosować definicję Andrzeja Osęki, wygłoszoną na I Krajowym Biennale Młodych „Droga i prawda” we Wrocławiu w 1985 r.: „Sztuka niezależna: twórczość poza zasięgiem decyzji władz i cenzury”¹⁷. Tak też rozumieliśmy w owym czasie kulturę niezależną. Nie określała ona treści dzieł, lecz ich obieg. Do tegoż drugiego obiegu władza nie miała dostępu, chyba że wkroczyła siłą i gwałtem. Nie chcieliśmy, wzorem poprzednich lat funkcjonowania PRL-u, grać z cenzurą, mówić dwuznacznym kodem, robić oka do społeczeństwa. Bojkotując politykę kulturalną komunistycznych władz, zupełnie ją zignorowaliśmy. Stworzyliśmy mniej lub bardziej spektakularne przestrzenie wolności, które w pierwszych latach po wprowadzeniu stanu wojennego znalazły swe miejsce w prywatnych pracowniach i mieszkaniach, a następnie w świątyniach i pomieszczeniach przykościelnych.

Już w drugiej połowie lat 80. coraz częściej jednak dało się słyszeć głosy dobiegające szczególnie ze środowisk kontrkulturowych i neoawangardowych, że „czerwoną” cenzurę zamieniliśmy na „czarną”. W środowisku twórców zarysowała się linia podziału, która, mając u podstaw tło ideologiczno-artystyczne, trwa do dzisiaj. Obserwujemy próby zawłaszczenia pojęcia „sztuka niezależna”, gdzie nobilitujący przymiotnik jest wyznacznikiem autentyczności postawy kontestującej wszystko i wszystkich. Niezależność implikuje pojęcie wolności. Należy zastanowić się, czy pojęcie wolności jest ku czemuś czy od czegoś, czy jest wyborem, czy ucieczką? Czy w horyzoncie naszych działań rysuje się jakaś wartość, czy też jest to radykalna negacja?

W projekcie „Pokolenie '80” próbuję pogodzić te – z czasem antagonizujące się względem siebie – nurty. Pamiętając, że pojęcie kultury implikuje jakąś rzeczywistość społeczną, sięgam do doświadczeń, kiedy to publicznie manifestował się pewien rodzaj wspólnotowej więzi artystów i uciemionego społeczeństwa. Są to lata 1980-1987, od sierpniowych strajków do II Biennale Młodych „Droga i prawda”. W imprezach kulturalnych organizowanych w tym czasie (po 13 grudnia 1981 r. głównie w kościołach) wystawiali obok siebie twórcy o bardzo różnych postawach artystycznych i światopoglądowych. Każdy z uczestników

¹⁶ Jolanta Ciesielska, *Transgresje w sztuce polskiej lat 80-tych*, z katalogu wystawy „Republika Bananowa – ekspresja lat 80.”, 2008 (s. 3)

¹⁷ IPN WR 054/528 282/610 (s. 186)

owego pierwszego, heroicznego okresu nie miał wątpliwości, że uczestniczy w ruchu niezależnym i bynajmniej nie odmawiał drugiemu miejsca w tej przestrzeni wolności. Świadomość przynależności do wspólnoty połączonej doświadczeniem odmowy współdziałania z władzą jednoznacznie określała, kim są „oni”. „Kraj, a więc i środowisko artystyczne, przecięła ostra linia podziału, która – niewidoczna, ale odczuwalna na każdym kroku – była w stanie wojennym linią frontu walki o utrzymanie wartości uzyskanych po Sierpniu '80, a z biegiem czasu stała się okopem wojny pozycyjnej o zasady. Ta powszechna schizofrenia objęła także sfery życia artystycznego: z jednej strony znalazła się sztuka oficjalna, w pełni legalna i popierana za pośrednictwem wszystkich środków upowszechniania objętych państwowym monopolem, z drugiej – sztuka nieoficjalna, funkcjonująca na pograniczu życia publicznego: w kościołach, miejscach prywatnych oraz nielicznych galeriach, które nie poddały się naciskom politycznym i ocaliły swą reputację”¹⁸.

Dlatego też w projekcie „Pokolenie '80” sięgnąłem po twórców, którzy debiutowali w tym pierwszym okresie, kiedy mocne było poczucie wspólnoty, doświadczenie bycia po jednej stronie ze społeczeństwem. Po 1987 r. sytuacja zmieniała się stopniowo, zaznaczała się inna, bardziej otwarta polityka władz, która, będąc izolowana, chcąc wyjść z impasu, szukała formy porozumienia się z opozycją. Zmieniło się też wystawiennicze otoczenie artystów. Już w 1986 r. pojawiły się nowe, niezależne od państwa i Kościoła, prywatne inicjatywy kulturotwórcze, takie jak: Fundacja Egit prowadzona przez Andę Rottenberg czy działalność wystawiennicza Andrzeja Bonarskiego, które dołączyły do sporej już wówczas liczby prywatnych galerii. Zdecydowana większość ich propozycji kierowana była do młodych twórców, oferując przy tym profesjonalną obsługę i niezamykającą się w polskich realiach perspektywę rozwoju. Komunistyczne władze także włączyły się do walki o młodych artystów, i to z pomysłem, dając „zielone światło” i duże pieniądze na wystawy prezentujące pełną ekspresji sztukę młodego pokolenia. Kulminacją działań aparatu partyjnego, mających na celu rozbicie niezależnego ruchu wystawienniczego, była nagłośniona w mediach olbrzymia wystawa młodej plastyki pt. „Arsenal” w warszawskiej Hali Gwardii. Tylko kilkunastu artystów, i to tych naj-

- Wystawa „Wszystkie nasze dzienne sprawy” w klasztorze oo. dominikanów, Kraków 1987, (G. Bednarski). Fot. z archiwum T. Boruty

¹⁸ Anda Rottenberg, *Pokolenie '80*, (1988) ze zbioru *Przeciąg* (s. 54)

- Wystawa „Wszystkie nasze dzienne sprawy” w klasztorze oo. dominikanów, Kraków 1987, (Z. Sałaj). Fot. z archiwum T. Boruty

bardziej znanych, zbojkotowało tę imprezę; większość środowiska była już bowiem zmęczona wystawianiem w drugim obiegu i chciała normalności życia kulturalnego.

Przymierzając kryterium niezależności, nie można uciec od pytania, kto finansuje konkretne imprezy kulturalne i miejsca ich realizacji? Najbardziej radykalni opozycjoniści uważali, że korzystając z pieniędzy państwa, stajemy się automatycznie elementem polityki kulturalnej władz i jakoś ją legitymizujemy. Na przeciwnym biegunie byli ci, którzy twierdzili, że komuniści tylko dystrybuują pieniądze publiczne i należy z tych środków korzystać. Dla nich gwarantem niezależności miejsca stawał się znany ze swojej prawej postawy krytyk prowadzący daną instytucję publiczną. Po zniesieniu stanu wojennego generalnie nie bojkotowało się galerii uczelnianych, a także kilku galerii BWA ze względu na ich kierowników.

Osobnego wyjaśnienia wymaga sprawa finansowania przez Kościół imprez ruchu kultury niezależnej. Niewątpliwie dostawaliśmy nieodpłatnie pomieszczenia na wystawy, spektakle czy koncerty. Muzea diecezjalne miały niekiedy bardzo bogaty program imprez niezależnych. Bez wątpienia był to duży wkład finansowy Kościoła, dający możliwość działania. Jednak w większości koszty gotówkowe wystaw przykościelnych były pokrywane z dobrowolnych ofiar przychodzących widzów (taca) lub z funduszy podziemnej „Solidarności”

i opozycji. Organizując kilkanaście wystaw niezależnych, ani razu nie dostałem pieniędzy od Kościoła na ich realizację, a w kilku przypadkach z zebranych do tacy ofiar opłacone było nawet ogrzewanie czy światło. Sami organizowaliśmy transport, oświetlenie, druk powielaczowego katalogu, montaż wystawy itp. Należy także zwrócić uwagę, że do kultury niezależnej ani wówczas, ani też teraz nie zaliczano dzieł powstałych do celów kultu: obrazów czy rzeźb ołtarzowych, polichromii, utworów muzycznych tworzonych na zlecenie Kościoła.

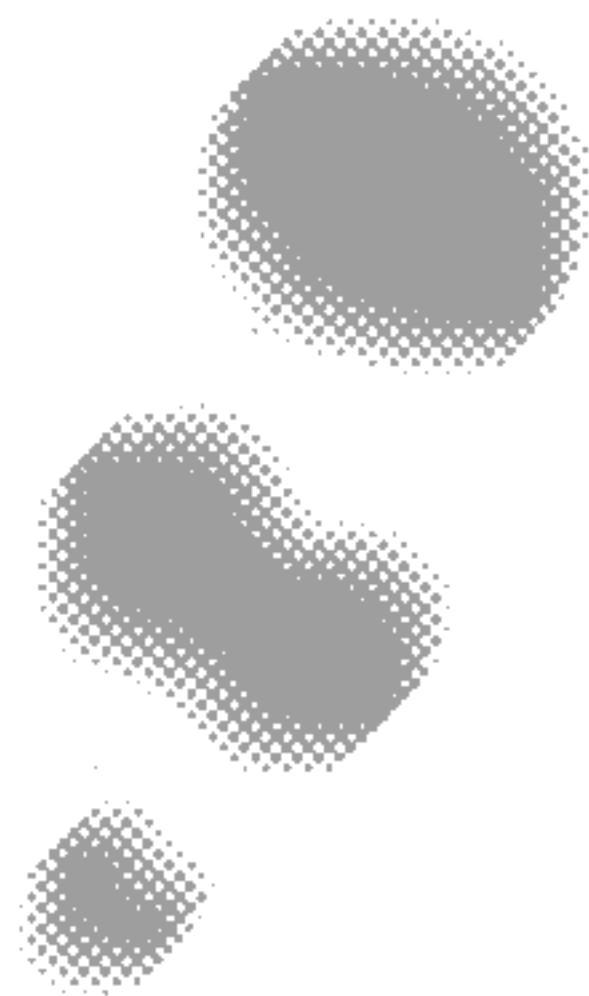
O ile środowisko plastyków mogło sobie pozwolić na postawę radykalną: niekorzystania ze środków państwowych, o tyle w niektórych dziedzinach kultury trudno było tworzyć bez wsparcia instytucjonalnego. Przymierzając się do prezentacji w projekcie „Pokolenie '80” prac niezależnych młodych reżyserów, zdawałem sobie sprawę, że w tamtym ustroju, poza ośrodkami państwowymi, nikt nie dałby dwudziestoparolatkowi profesjonalnej kamery, pieniędzy i ludzi, by nakręcił autorski film. A i tutaj debiuty nie są wczesne. Szukając niezależnych filmów, co najwyżej mogłem liczyć na to, że wśród studenckich etud z „łódzkiej filmówki” można znaleźć ślady manifestowania niezależności. Wprawdzie ich zasięg był niewielki, ale autorzy przemycali wiele polityczno-społecznych treści. Tak np. Bogusław Dąbrowa-Kostka w nagrodzonym w 1986 r. na Międzynarodowym Festiwalu Szkół Filmowych w Poczdamie filmie *Wigilia* w symbolicznej formie przemycił opowieść o Sybiraku, a także wystukane alfabetem Morse’a słowo: „solidarność”.

Jeszcze większy problem z zaliczeniem do kultury niezależnej miałem z muzyką rockową. Słynny Festiwal w Jarocinie, dla wielu oaza wolności, był niewątpliwie wliczonym w politykę władz i przez nią finansowanym „wentylem bezpieczeństwa”, stworzonym w celu rozładowania emocji młodego pokolenia. Organizowany przez komunistyczne ZSMP, młodzieżową przybudówkę PZPR, i władze lokalne, był promowany przez telewizyjne Studio 2, dawał jednak możliwość wykrzyczenia treści (także politycznych) młodym kontestującym wszystko i wszystkich.

Jak widać z powyższych rozważań, trudno jest jednoznacznie określić podstawowe kryteria określające ramy projektu „Pokolenie '80 – niezależna twórczość młodych w latach 1980-1989”. Pojęcia: „pokolenie” i „niezależność” w różnych okresach tego czasu różnie manifestowały się w poszczególnych dyscyplinach sztuki. Dziękując swym wątpliwościom, ale nie chcąc autorytarnie rozstrzygać poszczególnych racji, zdałem się na ekspertów specjalizujących się w wyodrębnionych dziedzinach twórczości, którzy w trakcie swoich badań mogli uwzględnić uwarunkowania stojące za wyborem przez artystę określonej postawy. Ich teksty umieszczone w niniejszej publikacji są wielogłosem pozwalającym nakreślić ramy późniejszych badań nad kulturą tego czasu. Pewnym sukcesem tych badań jest powstanie obszernego kalendarium wydarzeń (obejmującego około 2 tys. imprez), które zespół naukowców kwalifikował jako niezależne zjawiska artystyczne. Nie mam bowiem żadnych wątpliwości co do tego, że warto z uwagą pochylić się nad kulturą niezależną lat 80. Trudności zakreslenia granic zjawiska, jak i podstawowych kryteriów nie przekreślają faktu jego istnienia, a także odmienności postaw młodych twórców w owym czasie, w stosunku do dekad poprzednich. W różnych okresach lat 80. każdym nowo powstałym dziełem, wyborem miejsca manifestacji, postawą społeczną artyści sami zakreślali granice niezależności. Twórczość pokolenia '80 to samodefiniująca się niezależność, a powstałe wówczas kryteria wolności artystycznej znacznie przekraczają zarówno ramy neoawangardowej kontestacji, jak i politycznego oporu. Efektem tej autonomicznej postawy jest pozostała po tym okresie olbrzymia liczba dzieł sztuki i materiałów faktograficznych, które dokumentują kulturę okresu największych przemian polityczno-społecznych w dziejach Polski i całej Europy.

- Wystawa „Wszystkie nasze dzienne sprawy” w klasztorze oo. dominikanów, Kraków 1987, (Z. Bajek). Fot. z archiwum T. Boruty

POKOLENIE

**KALENDARIUM
KULTURY NIEZALEŻNEJ**

1975

- **IV Warszawa:** I Tydzień Kultury Chrześcijańskiej jest zorganizowany w akademickim kościele św. Anny. Jest to początek cyklu imprez, które swój rozkwit przeżywają w latach 80. Wówczas podobne wydarzenia odbywały się w całej Polsce.
- **22 IV Warszawa:** Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów przyznaje prezesowi Głównego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk prawo pozbawiania czasopism i innych druków zagranicznych debitu komunikacyjnego i wprowadzania zakazu ich prowadzenia na teren PRL w celu rozpowszechniania.

1976

- Po powstaniu Komitetu Obrony Robotników w ramach „akcji portretowej” Bartosz Pietrzak wykonuje zdjęcia członków KOR.
- **Warszawa:** W kościele Miłosierdzia Bożego przy ul. Żytniej w Warszawie Mariusz Wieczorkowski organizuje wystawę „Jezus”. Część prac z tej ekspozycji zostaje pokazana później na wystawie „Znak krzyża”.
- **Warszawa:** Cenzura państwowa ustala listę ponad 100 nazwisk wybitnych polskich intelektualistów i przyjmuje zapis (odnotowany w *Czarnej księdze cenzury*), że „w stosunku do niżej podanych osób należy przyjąć zasadę eliminowania ich nazwiska oraz wzmianek o ich twórczości z prasy, radia, TV i publikacji nieperiodycznych niemających charakteru naukowego [...]”. Wśród osób objętych tym zakazem byli m.in.: Jerzy Andrzejewski, Józef Czapski, Jerzy Giedroyc, Zbigniew Herbert, Gustaw Herling-Grudziński, Stefan Kisielewski, Józef Mackiewicz, Czesław Miłosz, Marek Nowakowski, Leopold Tyrmand i inni. Wszyscy mieli całkowicie zniknąć z oficjalnych mediów i programów szkolnych.
- **Lublin:** Do Lublina trafia powielacz, który z własnych, przez siebie zarobionych pieniędzy, kupił na Zachodzie Piotr Jegliński. Do ściągnięcia powielacza do kraju wykorzystano ówczesny pobyt w Londynie Sceny Plastycznej KUL z Leszkiem Mądzikiem, i udział w Międzynarodowym Festiwalu Teatrów Amatorskich. Powielacz spirytusowy rozmontowano na części i umieszczono wśród teatralnych dekoracji, dzięki czemu znalazł się w Polsce.
- **III Warszawa:** Akademia Ruchu (jej kierownikiem jest Wojciech Krukowski) przedstawia pierwszy z cyklu spektakli *Lekcje – Gazeta nasza codzienna lekcja*. Daje on początek kilkudziesięciu prezentacjom w otwartej przestrzeni miejskiej w latach 70. i 80. (m.in. *Europa, Autobus, Wycieczka, Życie codzienne po Wielkiej Rewolucji Francuskiej, English Lesson, Kartagina*).
- **IV Warszawa:** Trwa II Tydzień Kultury Chrześcijańskiej.
- **V Lublin:** Premierę ma spektakl *Zielnik* Sceny Plastycznej KUL. Teatrem założonym w 1969 r. od początku kieruje Leszek Mądzik.
- **VII:** Do władz kierowane są liczne listy protestacyjne przeciw wyrokom w procesach uczestników wydarzeń w Radomiu i Ursusie, w tym: List prymasa Polski Stefana Wyszyńskiego (z 16 lipca), List 14 (pod którym podpisali się m.in.: Jakub Karpiński, Stefan Kisielewski, Edward Lipiński, Józef Rybicki, Jan Olszewski, Władysław Siła-Nowicki), List otwarty Jacka Kuronia do sekretarza generalnego Włoskiej Partii Komunistycznej Enrico Berlinguera, List Jerzego Andrzejewskiego do prześladowanych uczestników robotniczego protestu oraz List 13 polskich intelektualistów do intelektualistów zachodnich (wśród sygnatariuszy m.in.: Stanisław Barańczak, Jacek Bocheński, Andrzej Kijowski, Stefan Kisielewski, Ryszard Krynicki, Edward Lipiński, Jan Józef Lipski, Adam Michnik, Halina Mikołajska, Marek Nowakowski, Julian Strykowski), a także List 9 do Przewodniczącego Rady Państwa podpisany przez grupę działaczy Klubu Inteligencji Katolickiej.

- **IX Wrocław:** Odbywa się „IV Sesja Sensibilistyczna” - happening sensibilistów - grupy założonej w 1956 r. przez studentów wrocławskiej Państwowej Wyższej Szkoły Sztuk Plastycznych, która w 1957 r. organizowała pierwsze happeningi w Europie Środkowo-wschodniej. Jej działalność stanowiła inspirację późniejszych happeningów Pomarańczowej Alternatywy. „IV Sesja Sensibilistyczna” odbyła się w Klubie Związków Twórczych (nie było sesji I-III). Happening jest parodią akademii, sympozjów, narad i wszelkiego typu zebrań, w których gustowały ówczesne władze. Wygłoszono referaty: Kazimierz Gład *Sensibilizm a świat* i Zbigniew Makarewicz *Świat a sensibilizm*. Następnie wręczano dyplomy i medale - nagradzani byli przypadkowi ludzie doprowadzani z kawiarni.
- **23 IX Warszawa:** Powstaje Komitet Obrony Robotników. Wśród jego założycieli są literaci m.in.: Jerzy Andrzejewski, Stanisław Barańczak, Jan Józef Lipski, w następnych miesiącach dołącza do nich Anka Kowalska, a po przekształceniu KOR w Komitet Samoobrony Społecznej KOR - Leszek Kołakowski i Jerzy Ficowski.
- **29 IX Warszawa:** Ukazuje się pierwszy „Komunikat” KOR (początkowo przepisywany na maszynie). Nieco później na niezależnym rynku wydawniczym pojawia się „Biuletyn Informacyjny”.
- **X Lublin:** Organizowana jest I edycja Konfrontacji Młodego Teatru (impreza była organizowana do 1981 r.).

- **X:** Ukazuje się pierwszy numer drukowanego na powielaczu pisma „U Progu”, wydawanego przez zakonspirowane środowisko Nurtu Niepodległościowego.

1977

- Powstaje wydawnictwo Głos, początkowo działające jako Biblioteka „Głosu”.
- W latach 1977-1989, z przerwą spowodowaną wprowadzeniem stanu wojennego, działa Wydawnictwo Polskie początkowo związane z ROPCiO, a następnie z Konfederacją Polski Niepodległej (z udziałem Tadeusza Stańskiego). Do 1980 r. kierowane jest przez Leszka Moczulskiego.
- Powstaje film *Indeks* Janusza Kijowskiego. Z powodu cenzury trafia na półkę. Na ekrany kin wchodzi dopiero w maju 1981 r. podczas tzw. karnawału Solidarności. Janusz Kijowski jest twórcą terminu: „kino moralnego niepokoju”.
- **Wola Gardzienicka:** Odbywa się premiera przedstawienia *Spektakl wieczorny* Ośrodka Praktyk Teatralnych Gardzienice. Zespół został powołany w 1977 r.; od początku kieruje nim Włodzimierz Staniewski.
- **Lublin:** Na przełomie 1976/1977 powstaje idea założenia nielegalnego wydawnictwa. Jej inicjatorami są Janusz Krupski, Antoni Macierewicz i Mirosław Chojecki.
- **Wrocław:** Rozwiązaniu ulega Akademicki Klub Realizatorów Filmowych „Rysa”.
- **I Warszawa:** Odbywa się pierwsze z cyklu spotkań literackich w prywatnym w mieszkaniu Anny i Tadeusza Walendowskich (zwanym też salonem). Do końca roku mają tam miejsce wieczory autorskie S. Barańczaka, T. Burka, L. Dymarskiego, J.K. Kelusa, J. Kleyffa, A. Kijowskiego, T. Konwickiego, M. Nowakowskiego, K. Orłosa, W. Sułkowskiego, J. Szpotańskiego, W. Woroszyłskiego.
- **I:** Ukazuje się pierwszy numer niezależnego pisma literackiego „Zapis”, przygotowany przez zespół redakcyjny w składzie: Jerzy Andrzejewski, Stanisław Barańczak, Jacek Bocheński, Kazimierz Brandys, Tomasz Burek, Marek Nowakowski, Barbara Toruńczyk, Wiktor Woroszyłski.

1982

- Nagrody Komitetu Kultury Niezależnej za lata 1981-1982 w zakresie plastyki otrzymują: Edward Dwurnik za twórczość malarską, Eugeniusz Get Stankiewicz za grafikę, Zbylut Grzywacz za prace malarskie, związane z życiem w stanie wojennym.
- Czołowy przedstawiciel wideo-artu Józef Robakowski nakręca realizację wideo *Transmisja z Moskwy*, która miała jawny wydźwięk antykomunistyczny. Przedstawia za pomocą metody *found footage* (wykorzystując istniejące materiały filmowe) ceremonię pogrzebową I sekretarza KPZR Leonida Breżniewa, który zmarł 10 listopada 1982 r.
- W latach 1982-1989 działa założone przez Grzegorza Nawrockiego wydawnictwo SŁOWO.
- W odpowiedzi na apel plastyków „Głos, który jest milczeniem” Rada Artystyczno-Programowa IX Międzynarodowego Biennale Plakatu odwołuje imprezę, co potwierdza odpowiedzialne za nie ministerstwo w piśmie z lipca 1982 r. Odwołane zostaje też Międzynarodowe Biennale Grafiki przygotowywane w Krakowie.
- Pod koniec roku na łamach „Tygodnika Mazowsze” zamieszczony jest apel o wyrażanie wdzięczności aktorom za podjęcie bojkotu, czego przejawem ma być tzw. Tydzień Sceny Polskiej. Formą podziękowania, przekazywanego podczas przedstawień, planowano uczynić tłumne przybywanie na spektakle oraz wręczanie aktorom kwiatów (notabene czasami otrzymywali je artyści wcale nie nastawieni opozycyjnie).
- **Warszawa:** W konspiracji powstaje Zespół Kultury Niezależnej przekształcony następnie w Komitet Kultury Niezależnej. Jest związany z „Solidarnością”, ale formalnie od niej nie zależy. Komitetem kieruje Teresa Bogucka („Kinga”). W skład KKN wchodzi twórcy i krytycy różnych dziedzin kultury: plastyki, literatury, teatru, muzyki, filmu i publicystyki. W prace Komitetu angażują się m.in. Andrzej Drawicz, Marta Fik, Andrzej Jarecki, Kazimierz Kaczor, Tadeusz Kaczyński, Bohdan Kosiński, Władysław Kunicki-Goldfinger, Halina Mikołajska, Andrzej Szczepkowski. KKN wspiera niezależne inicjatywy kulturalne oraz powstawanie podobnych struktur w innych regionach. Ponadto wspomaga wydawnictwa drugiego obiegu, funduje stypendia, inspiruje i dotuje wystawy, sympozja, galerie przykościelne oraz inne formy aktywności kulturalnej.
- **Warszawa:** Nie tylko przed kościołami powstają tzw. kwietne krzyże, które przypominają o ważnych wydarzeniach z przeszłości (np. przed kościołem św. Anny – miejscem spotkania Jana Pawła II z młodzieżą) oraz na ówczesnym pl. Zwycięstwa (gdzie mszę podczas pierwszej pielgrzymki do Polski odprawił Jan Paweł II, a dwa lata później odbyło się nabożeństwo żałobne po śmierci Prymasa Tysiąclecia Stefana Wyszyńskiego). Władze walczyły z kwietnymi krzyżami, starając się je usuwać bądź uniemożliwiać ich powstawanie (np. w tym celu w stolicy pod pretekstem remontu zamknięto w sierpniu 1982 r. wspomniany pl. Zwycięstwa). Oczywiście podobne krzyże powstawały w wielu innych lokalizacjach i miejscowościach (np. Częstochowie, Katowicach).
- **Warszawa:** Powstaje nieformalna grupa artystów – Gruppa. W jej skład wchodzi: Ryszard Grzyb, Paweł Kowalewski, Jarosław Modzelewski, Włodzimierz Pawlak, Marek Sobczyk, Ryszard Woźniak.
- **Paryż, Grand Palais:** Odbywa się wystawa prac 180 młodych malarzy polskich na międzynarodowym salonie „Jeune peinture - jeune expression”. Tematem prac była m.in. „Solidarność”.
- **Gdańsk:** Pod koniec roku rozpoczyna działalność gdańskie Radio „Solidarność”. Szefem zespołu radia jest Maciej Pawlak. Rozgłośnia nadaje dość regularnie audycje (na ogół 13 dnia miesiąca) do końca 1988 roku. W połowie dekady przy udziale Andrzeja Kołodzieja, radio wprowadza technikę emisji na częstotliwości programu państwowej telewizji polskiej.
- **Warszawa:** Jerzy Puciata podczas ekspozycji „Lux in tenebris” wystawia swoje prace w kościele pw. Nawiedzenia NMP przy ul. Przyrynek.
- **Toruń:** Ekspozycję rysunków z cykłów „Interwencje” oraz „Dokumenty stanu wojennego” prezentuje w „Galerii wędrującej” (w prywatnych mieszkaniach) Bogdan Kraśniewski.
- **Warszawa:** Powstaje Niezależna Agencja Fotograficzna FotoNowa, którą od początku kieruje Tomasz Wierzejski. Związani z nią byli m.in. Erazm Ciołek i Zbigniew Garwacki.
- **Warszawa:** Rozpoczyna działalność założone przez Andrzeja Urbańskiego wydawnictwo Wola, które funkcjonuje do 1989 r.
- **Kraków:** Powstaje Oficyna Literacka. Wydawnictwem kieruje Henryk Karkosza. Wydawnictwo jest członkiem – sygnatariuszem Funduszu Wydawnictw Niezależnych, Społecznej Rady Wydawnictw Niezależnych oraz Konsorcjum. Komitet Kultury Niezależnej w 1986 r. przyznaje Oficynie Literackiej nagrodę za dorobek wydawniczy.
- **Warszawa:** Powstaje i działa w latach 1982-1984 wydawnictwo Biblioteka „Tygodnika Wojennego”, które wydaje szereg publikacji książkowych i broszur.
- **Warszawa:** Czesław Bielecki zakłada wydawnictwo CDN, które działa do 1990 r.
- **Warszawa:** Oficynę Fonograficzną CDN powołują do życia Jan Krzysztof Kelus, Urszula Sikorska, Jan Bartyś i Bogusław Bobuła. Jednym z najbardziej znanych utworów Kelusa wydanych na kasetach przez tę oficynę jest *Sentymentalna Panna S.* Poza nagraniami Jana Krzysztofa Kelusa oficyna wydaje w trakcie swej działalności 25 innych kaset.
- **Kraków:** Rozpoczyna działalność wydawnictwo Biblioteka „Obserwatora Wojennego”.
- **Warszawa:** Ukazuje się pierwszy numer pisma publicystyczno-literackiego „Ziarno”, wydawanego przez wydawnictwo Przedświt.
- **Kraków:** Do rąk czytelników trafia pierwszy numer niezależnego pisma społeczno-literackiego „Tędy”, wydawanego przez Krakowskie Towarzystwo Wydawnicze do 1985 r.
- **I Wrocław:** Wystawa rysunków Jana Chwałczyka z cykłów „Ocalić” i „Rośliny” jest prezentowana w pracowni artysty i mieszkaniach jego przyjaciół.
- **I Poznań:** Program wigilijno-patriotyczny *Kołęda zatroskana* przedstawiają w kościele oo. jezuitów aktorzy Teatru im. Andrzeja Jawienia.
- **I RFN:** Towarzystwo Solidarność e.V rozpoczyna wydawanie dwutygodnika „Pogląd”.
- **II Poznań:** Zespół Teatru Ósmego Dnia bierze udział w demonstracji przed Pomnikiem Poznańskiego Czerwca '56; jego aktor Roman Radomski zostaje zatrzymany i skazany na miesiąc aresztu.
- **II Austria:** Koncerty krakowskiej śpiewaczki Teresy Haremzy z programem „Zakazanych piosenek z lat 1979-1981” w Wiedniu.
- **II Wrocław:** Dzięki osobom z RKS NSZZ „Solidarność” Dolny Śląsk odbywa się w regionie emisja niezależnych wiadomości drogą radiową. Trwa ona, według różnych ocen, od kilkunastu do kilkadziesiąt minut i w jej trakcie nadano alfabetem Morse’a informa-

- cje dotyczące sytuacji w Polsce, skierowane przede wszystkim do zachodniego odbiorcy. Udział w organizacji audycji mają późniejsi członkowie Solidarności Walczącej.
- **II Dolny Śląsk:** Na terenie dolnośląskich zakładów pracy zaczyna się rozprowadzanie „Biuletynu Radiowego”, który składa się z dwóch kaset i wydania specjalnego.
 - **II Słupsk:** Młodzi muzycy występują podczas Wojewódzkiego Przeglądu Piosenki Młodzieżowej.
 - **II–III Warszawa:** Kontynuuje działalność Pracownia „Dziekanka” w prywatnej pracowni Doroty i Daniela Wnuków; wystąpienia artystyczne Tomasza Sikorskiego.
 - **14 II Wielka Brytania:** W budynku POSK w Londynie otworzono wystawę wydawnictw Niezależnej Oficyny Wydawniczej NOW-a.
 - **15 II Szwecja:** Jacek Kaczmarski nagrywa płytę „Strącanie Aniołów” dla wytwórni płytowej SAFRAN w Uppsali.
 - **27 II Francja:** Seminarium dotyczące polskiej poezji z udziałem Czesława Miłosza zorganizowane przez paryski PEN-Klub.
 - **III Warszawa:** Powstaje jedno z najbardziej znanych zdjęć stanu wojennego funkcjonujące pod nazwą *Pięciu wspaniałych* nieznanego autora, na którym na spacerunku w więzieniu w warszawskiej Białołęce idą obok siebie internowani: Henryk Wujec, Lech Dymarski, Janusz Onyszkiewicz, Jacek Kuroń i Jan Rulewski.
 - **III Pelpin:** *Treny Jeremiasza* w przekładzie Czesława Miłosza wystawiają w kaplicy miejscowego seminarium duchownego: Halina Winiarska, Jerzy Kiszki, Piotr Suchora.
 - **III Poznań:** Kościół św. Rocha przedstawia program pasyjny *Ciężki jest Krzyż Twój*, według scenariusza i w reż. Krystyny Tyszarskiej-Skołudy i Celestyna Skołudy.
 - **III Hława:** W miejscowym zakładzie karnym, gdzie przetrzymywano grupę internowanych, nadawane są audycje przez „wewnętrzna sieć kablową” pod szyldem Radio „InterNowa”. W realizacji emisji bierze udział m.in. Aleksander Rusiecki.
 - **9 III Warszawa:** Katedra św. Jana jest miejscem premiery spektaklu *Mord w katedrze* T.S. Elliota (reż.: Jerzy Jarocki; scenografia: Jerzy Juk-Kowarski; muzyka: Stanisław Radwan; wykonanie: artyści Teatru Dramatycznego m.st. Warszawy).
 - **11 III Warszawa:** Duszpasterstwo Środowisk Twórczych organizuje konferencję „Wiara i niewiara dzisiaj”, z udziałem Andrzeja Kijowskiego.
 - **19 III:** Decyzją władz PRL zostaje rozwiązane Stowarzyszenie Dziennikarzy Polskich.
 - **IV Warszawa:** Odezwa artystów plastyków: *Głos, który jest milczeniem* wzywa do bojkotu oficjalnych wystaw oraz zachęca do tworzenia nieoficjalnego obiegu sztuki.
 - **IV Warszawa:** wystawa tryptyku Mariana Czapli: *Upadek, Chrystus górniczy i Magdalena oplakująca*, poświęconego górnikom z kopalni Wujek, prezentowana jest w prywatnej Galerii Piotra Nowickiego przy ul. Nowy Świat 26.
 - **IV Warszawa:** Ukazuje się pierwszy numer niezależnego pisma literackiego „Wezwanie”, redagują go: Tomasz Jastrun, Irena Lewandowska, Piotr Matywiecki.
 - **IV Łódź:** Dzięki otwartości o. Stefana Miecznikowskiego przy miejscowym kościele oo. jezuitów rozpoczyna działalność grupa artystyczna „Nawa św. Krzysztofa”. Współtwórcami jej są: Grażyna Małyżko, Piotr Michalak, Zbigniew Koszałkowski, Grzegorz Sza-
 - biński, Bogumił Łukaszewski, Marian Kepiński. W późniejszym okresie dołączają: Józef Robakowski, Maciej Maciejewski, Grzegorz Małecki, Władysław Wasilewski, Sławomir Ćwiek, Edward Łazikowski oraz krytycy sztuki Jaromir Jegliński i Janusz Zagrodzki. Na znak sprzeciwu wobec wprowadzenia stanu wojennego artyści ci programowo odrzucają udział w wystawach i plenerach organizowanych przez instytucje państwowe.
 - **1 IV Paryż:** Na rynku wydawniczym pojawia się pierwszy numer miesięcznika „Kontakt”, redagowanego przez Mirosława Chojeckiego.
 - **1 IV Warszawa:** Duszpasterstwo Środowisk Twórczych powołuje Komitet Charytatywny DŚT, który ma nieść pomoc twórcom, rodzinom internowanych i osobom starszym.
 - **4 IV Łomża:** Kościół pw. Najświętszego Serca Jezusowego gości przedstawienie Jana Kulki - *Kamienie wołać będą*.
 - **9–10 IV:** Dekoracje kościelnych wielkanocnych Grobów Pańskich zawierają wiele elementów patriotycznych oraz odwołań do bieżących wydarzeń związanych z doświadczeniem stanu wojennego.
 - **1 IV Kraków:** Katedra wawelska jest gospodarzem prezentacji spektaklu *Mord w katedrze* T.S. Elliota (reż: Jerzy Jarocki; scenografia: Jerzy Juk-Kowarski; muzyka: Stanisław Radwan; wykonanie: artyści Starego Teatru w Krakowie).
 - **12 IV Warszawa:** Radio „Solidarność” w Warszawie nadaje pierwszą audycję nagrałą w mieszkaniu, w którym ukrywał się Zbigniew Romaszewski. Audycję nadano z dachu wieżowca na rogu ulic: Niemcewicza i Grójeckiej. Obecnie upamiętnia to wydarzenie okolicznościowa tablica.
 - **18 IV Łódź:** W ramach działalności „Sieci” (tzw. alternatywnego obiegu kultury) organizowany jest pokaz prac Piotra Zarębskiego.
 - **22 IV:** Powstaje ogólnopolska Tymczasowa Komisja Koordynacyjna NSZZ „Solidarność” z udziałem Zbigniewa Bujaka (Region Mazowsze), Władysława Frasnika (Region Dolny Śląsk), Władysława Hardka (Region Małopolska), Bogdana Lisa (Region Gdański). Jej zadaniem jest koordynacja działań zmierzających do odwołania stanu wojennego, uwolnienia internowanych oraz przywrócenia możliwości oficjalnego funkcjonowania NSZZ „Solidarność”.
 - **23 IV Wrocław:** Cztery nadajniki RKS we Wrocławiu nadają audycję radiową. Informuje ona o przygotowaniach do niezależnych obchodów 1 maja.
 - **24 IV:** Po przerwie spowodowanej obostrzeniami stanu wojennego Program III Polskiego Radia nadaje po raz pierwszy niezwykle popularną i słuchaną w latach osiemdziesiątych listę przebojów. Szczególnie ze względu na jej popularność i masowy odbiór notowaniami listy interesowała się także cenzura a również Służba Bezpieczeństwa. Lista Trójki, choć w treści „wygładzona” przez cenzurę, w istotnym stopniu spełniała oczekiwania młodych ludzi.
 - **24 IV Łódź:** Wystąpienia artystyczne w ramach „Sieci” prezentują Andrzej Partum, Zbigniew Warpechowski i Paweł Kwiec.
 - **24 IV Wrocław:** Autorski happening przedstawia grupa „Ambalgua” w składzie: Anna Baranek, Czesław Chwiszczuk, Marek Haisig, Ryszard Piegza, Lech Twardowski.
 - **30 IV Warszawa:** Zostaje nadana druga audycja Radia „Solidarność” w Warszawie. Wzywała m.in. do udziału 1 maja w kontrmanifestacji opozycji.
 - **V Warszawa:** Zostaje rozstrzygnięty konkurs na dzieło plastyczne z okazji 600-lecia obecności obrazu Bogurodzicy na Jasnej Górze, zorganizowany w warszawskim muzeum archidiecezjalnym; nagro-

- dy w zakresie malarstwa zdobywają: II nagrodę - Danuta Kołwzan-Nowicka, Zbigniew Kurkowski, Marzanna Wróblewska; III nagrodę - Edward Dwurnik, Adela Szwaja; nagrody w dziedzinie grafiki: I nagrodę - Irena Snarska, Ewa Waławska; III nagrodę - Danuta Kołwzan-Nowicka, Krystyn Niedzielski, Maria Pokorska.
- **3 V Józefów k. Warszawy:** Na placu przed kościołem parafialnym odbywa się koncert poetycki *Nasz wizerunek w rocznicę uchwalenia Konstytucji 3 Maja*; wykonawcy: Marek Bargielowski, Andrzej Fedorowicz, Krzysztof Kumor, Marian Opania, Andrzej Zaorski.
 - **10 V Gdańsk:** Spektakl *Coctail Party* wg Thomasa S. Eliota ma swoją premierę w kościele oo. jezuitów (reż.: Irena i Tadeusz Byrscy wykonanie: Irena i Tadeusz Byrscy, Jerzy Dąbkowski, Elżbieta Goetel, Jerzy Kiszki, Teresa Lassota, Halina Słojewska, Piotr Suchora, Halina Winiarska).
 - **10–16 V Gdańsk:** Tydzień Kultury Chrześcijańskiej.
 - **12 V Poznań:** W eterze można usłyszeć pierwszą audycję Radia „Solidarność” w Poznaniu. Emisję prowadzono jednocześnie z czterech miejsc w różnych częściach miasta.
 - **13 V Warszawa:** Duszpasterstwo Środowisk Twórczych jest gospodarzem spotkania literatów.
 - **14 V Warszawa:** Do Duszpasterstwa Środowisk Twórczych nadchodzi transport z pomocą od aktorów z Paryża dla aktorów z Warszawy.
 - **20 V Warszawa:** Pokaz prac Aleksandry Jachtomy odbywa się w jej pracowni.
 - **22 V Gdańsk:** Wieczór poezji patriotyczno-maryjnej ma miejsce w Bazylice Mariackiej; wykonawcy: Elżbieta Goetel, Teresa Lassota, Halina Słojewska, Halina Winiarska, Jerzy Kiszki, Piotr Suchora.
 - **25 V Wrocław:** Wystawę pastelii oraz happening „Próba pionu” Ryszarda Piegzy prezentuje autor w swoim mieszkaniu.
 - **27 V Warszawa:** Duszpasterstwo Środowisk Twórczych gości artystów.
 - **28 V Wrocław:** W mieszkaniu prywatnym odbywa się wystawa prac Józefa Gielniaka w 10. rocznicę jego śmierci oraz pokaz linorytów Zbigniewa Lubicz-Miszewskiego pod zbiorczym tytułem „In memoriam Józef Gielniak”.
 - **30 V Łódź:** W ramach tzw. Sieci mają miejsce wystąpienia artystyczne Andrzeja Partuma, Zbigniewa Warpechowskiego i Pawła Kwieka.
 - **30 V Warszawa:** Duszpasterstwo Środowisk Twórczych organizuje aukcję prac plastycznych ofiarowanych na pomoc dla potrzebujących twórców.
 - **31 V Łódź:** Odbywa się premiera widowiska *Misterium Maryjne* Teatru Pątniczego (reż.: Jarosław Kusza; kompozycja pieśni: Leszek Orlewicz; wykonanie: Leon Charewicz, Stanisław Jaskułka, Jerzy Jończyk, Aleksander Mikołajczyk, Halina Miller).
 - **VI Wrocław:** Wystawa zbiorowa grafiki „Świece polskie” prezentowana jest w mieszkaniach i pracowniach artystów. Udział biorą: Tomasz D. Białoszewski, Janusz Halicki, Marian Klincewicz, Leszek Kowalczyk, Lucyna Lubicz-Miszewska, Zbigniew Lubicz-Miszewski, Rafał Mirski, Zygmunt Pawelec, Wiesława Pawelska, Leszek Pliniewicz, Jerzy Różański, Jerzy Waygart, Andrzej Żarnowiecki. Od 15 grudnia 1982 r. prace są prezentowane w kościele pw. Matki Boskiej Pocieszenia we Wrocławiu.
 - **VI Lublin:** Tydzień Kultury Chrześcijańskiej.
 - **2 VI Warszawa:** Akcja „Soli Deo” Juliana Raczki zostaje przedstawiona w Muzeum Archidiecezji Warszawskiej w rocznicę pogrzebu Prymasa Polski ks. kard. Stefana Wyszyńskiego.
 - **3 VI Warszawa:** Ryszard Waśko w Biurze Poezji Ewy i Ryszarda Partumów przedstawia „10 propozycji kultury możliwej”.
 - **7 VI Kraków:** Bazylika oo. franciszkanów gości widowisko *Godzina modlitwy poetyckiej* dla uczczenia trzeciej rocznicy pielgrzymki Jana Pawła II do Polski, w reż. Tadeusza Jurasza.
 - **11 VI Poznań:** Radio „Solidarność” w Poznaniu nadaje kolejną audycję.
 - **13 VI Szczecin:** W geście protestu kilkadziesiąt książek ostemplowanych pieczętkami: „kolaborant” i „pod but” trafia przed siedzibę oddziału ZLP. Wśród napiętnowanych w ten sposób autorów są m.in. Janusz Przymanowski i Wojciech Żukrowski.
 - **16 VI Warszawa:** Biuro Poezji Ewy i Ryszarda Partumów gości ekspozycję Marii Waśko zatytułowaną „Propozycje fotografii etycznej”.
 - **25 VI Warszawa:** Następuje reaktywowanie działalności zawieszono 16 grudnia 1981 r. Związku Artystów Scen Polskich.
 - **27 VI Wrocław:** Wystawa akwarel Henryka Lisa, nieżyjącego już artysty, odbywa się w kościele pw. św. Marcina.
 - **27 VI Poznań:** Po raz pierwszy na fonii TVP nadaje Radio „Solidarność” w Poznaniu.
 - **27 VI Wrocław:** Nadana zostaje audycja Radia Solidarności Walczącej we Wrocławiu. Do września 1982 r. utrzymano tygodniowy cykl produkcyjno-emisyjny audycji zapowiadanych na łamach pisma „Solidarność Walcząca” i emitowanych na falach UKF 68-72 MHz, na których nie było innych stacji. Radio Solidarności Walczącej wyemitowało łącznie prawdopodobnie ponad siedemdziesiąt audycji.
 - **VII Łódź:** Wystawa Andrzeja Różyckiego „Analiza fotografii monopolowej” zostaje zaprezentowana w Galerii „Czyszczenie dywanów”. W jej trakcie operowała dosłownością i wyśmiewała ówczesnych ludzi władzy (m.in. Wojciecha Jaruzelskiego), posługiwała się ironią i dwuznacznością (przedstawienie ludzi systemu jako warchlaków w zagrodzie) i dawała nadzieję na wygraną Solidarności (zdjęcie z napisem: „Wiosna już blisko”).
 - **VII Brodnica:** Miasto jest gospodarzem I Muzycznego Campingu Rock Na Pojezierzu '82. Pierwszą nagrodę zdobywa zespół WC.
 - **2 VII Łódź:** W galerii „Czyszczenie dywanów” w Łodzi odbywa się performance Jana Dobkowskiego „Modlitwa”.
 - **4 VII Warszawa:** Duszpasterstwo Środowisk Twórczych organizuje ostatnią przed przenosinami mszę świętą dla twórców w kościele św. Anny. Następnie DŚT zmienia swoją siedzibę na kościół pw. NMP przy ul. Przyrynek na warszawskim Nowym Mieście.
 - **11 VII Warszawa:** Po przeprowadzce DŚT zostaje odprawiona pierwsza msza święta twórców w nowej siedzibie w kościele Nawiedzenia NMP.
 - **14 VII Warszawa:** Powstaje Komisja Współpracy Pism Niezależnych utworzona przez „CDN–Głos Wolnego Robotnika”, „KOS”, „Tygodnik Wojenny” i „Wolę”.
 - **19 VII Warszawa:** Zostaje utworzona Rada Edukacji Narodowej. W jej skład wchodzi grono intelektualistów. Są to m.in. Anna Radziwiłł, Klemens Szaniawski (przewodniczący), o. Jacek Salij, Tomasz Strzembosz, Jerzy Szacki, Grażyna Tomaszewska-Cupaila, Jan Waszkiewicz oraz Julian Radziejewicz. Grono to podejmuje m.in. decyzje o wydatkowaniu funduszy na niezależne cele oświatowe.

- **23 VII Wrocław:** Prace Lecha Twardowskiego zostają pokazane w prywatnym ogrodzie na wernisażu zatytułowanym „Działania militarne w przestrzeni”.
- **VIII Wrocław:** Powstaje Niezależna Agencja Fotograficzna Dementi. Zaangażowani w nią są m.in. Tomasz Kizny, Andrzej Łuc, Henryk Prykiel, Wojciech Wójcik, Danuta Błahut-Biegańska. Działa do 1991 r.
- **VIII Poznań:** Kościół oo. zmartwychwstańców jest gospodarzem programu poetyckiego poświęconego rocznicy Powstania Warszawskiego „Byłeś jak wielkie stare drzewo”, reż. Krystyna Tyszarska-Skołuda i Celestyn Skołuda.
- **VIII:** Stacja Radiowa Westdeutscher Rundfunk nadaje w przekładzie na język niemiecki opowiadania Marka Nowakowskiego ze zbioru „Raport o stanie wojennym”.
- **VIII RFN:** Wystawa wydawnictw podziemnych i fotografii dotyczących „Solidarności” zorganizowana przez Grupę Roboczą „Solidarności”.
- **VIII:** Opublikowanie zbioru felietonów „Notatki Gdańskie” Jerzego Surdykowskiego przez wydawnictwo „Aneks” w Londynie.
- **VIII Warszawa:** W 27. numerze podziemnego „Tygodnika Mazowsze” ukazuje się informacja, że nieznanymi sprawcami zniszczyli samochody Kazimierza Kaczora i Katarzyny Łaniewskiej. Wcześniej aktorzy recytowali teksty w kościele pw. św. Stanisława Kostki w Warszawie.
- **VIII Kraków:** Królewskie miasto gości festiwal Open Rock '82.
- **1 VIII Warszawa:** Audycja megafonowa Radia „Solidarność” rozbrzmiewa na Cmentarzu Powązkowskim w Warszawie w rocznicę wybuchu Powstania Warszawskiego.
- **6 VIII Warszawa:** Wyrusza piesza pielgrzymka na Jasną Górę z udziałem kilkudziesięciu osób z duszpasterstwa twórców.
- **9 VIII Łódź:** W Galerii „Czyszczenie dywanów” odbywa się performance Ewy Partum „Hommage à Solidarność”, który wyraża protest przeciwko stanowi wojennemu. Powtarza go po emigracji do Berlina w 1983 r., w jednej z tamtejszych galerii.
- **24–26 VIII Jarocin:** Miasto gości trzecią edycję Ogólnopolskiego Przeglądu Muzyki Młodej Generacji. Wówczas też Paweł Karpiński kręci reportaż *Jarocin '82*, pokazując fragmenty koncertów zespołów Dezerter (jeszcze jako SS-20) i Rejestracja; na jarocińskiej scenie debiutują jeszcze m.in. Śmierć Kliniczna i Kontrola W, którą niespełna rok później dziennikarz opiniotwórczego magazynu brytyjskiego „New Musical Express” uznaje za najlepszą polską grupę rockową.
- **28 VIII Wrocław:** Radio Solidarności Walczącej we Wrocławiu nadaje kolejną audycję.
- **29 VIII Wrocław:** Radio Regionalnego Komitetu Strajkowego NSZZ „Solidarność” Dolny Śląsk we Wrocławiu emituje pierwszą audycję.
- **30 VIII Gliwice:** Audycja Radia „Solidarność” w Gliwicach rozbrzmiewa w eterze.
- **30/31 VIII Wrocław:** Na murach miasta pojawiają się pierwsze krasnale namalowane przez Waldemara Fydrycha. W kolejnych miesiącach krasnale malowano również w Warszawie, Łodzi i Krakowie.
- **31 VIII Wrocław:** Powstaje jedno z najbardziej dramatycznych ujęć filmowych stanu wojennego – kadr z filmu wykonanego przez Wojciecha Wójcika z Niezależnej Agencji Fotograficznej Dementi, na którym milicyjna więźniarka przejeżdża Jarosława Hyka – uczestnika demonstracji „Solidarności” na ówczesnym placu Czerwonym (obecnie „Solidarności”).
- **31 VIII Lubin:** Powstaje znane zdjęcie stanu wojennego - Krzysztofa Raczkowiaka, ukazujące uczestników niezależnej manifestacji przeciwko stanowi wojennemu, tłumionej przez ZOMO. Protestujący niosą śmiertelnie rannego Michała Adamowicza.
- **31 VIII Stalowa Wola:** Swoją audycję nadaje Radio „Solidarność” w Stalowej Woli.
- **IX:** Przechwycenie przez służby celne PRL powielaczy i farby drukarskiej ukrytych w transporcie darów Niemieckiego Czerwonego Krzyża.
- **IX Warszawa:** Prezentacja programu poetyckiego *Bogurodzica to ojców moich śpiew* (wykonanie: Piotr Szczepanik) nawiązującego do polskich powstań narodowych inauguruje „Wieczory Muzealne” w Muzeum Archidiecezji Warszawskiej. Do 1989 r. w MAW odbywa się około 50 premier spektakli teatralnych, wieczorów poetyckich i in. (łącznie ok. 700 przedstawień).
- **IX Katowice:** Program *Poezja stanu wojennego* jest pierwszą prezentacją Teatru Podziemnego Stanu Wojennego (kierownik muzyczny: ks. Antoni Klemens; reż.: Stanisław Olejniczak; wykonanie: Joanna Budniok-Machera, Krzysztof Misiurkiewicz, Maria Stokowska, Maria Wilhelm). Teatr istnieje do 1989 r. Na repertuar tej sceny składają się m.in. spektakle poetyckie i kabaretowe. Przygotowano ogółem około trzydziestu programów, które modyfikowano. Są wśród nich także recitale monograficzne, np. poświęcone poezji Zbigniewa Herberta. Pokazywano je wielokrotnie w mieszkaniach prywatnych na Śląsku.
- **IX Warszawa:** Muzeum Archidiecezji Warszawskiej jest gospodarzem wieczoru poetycko-muzycznego *Gdybyście wierzyli* - z utworami C.K. Norwida oraz Fryderyka Chopina i J.S. Bacha.
- **1–4 IX Warszawa:** Brygada Kryzys gra pożegnalne koncerty w warszawskim klubie Riviera-Remont szczególnie otwartym wówczas na muzykę zespołów młodzieżowych.
- **14 IX Kraków:** W kościele pw. św. Tomasza wybór tekstów św. Teresy z Avila przedstawia i reżyseruje Danuta Michałowska w programie pod tytułem *Święta*.
- **15 IX Kraków:** Wybór tekstów św. Teresy z Avila - *Święta* w wykonaniu i reżyserii Danuty Michałowskiej zostaje przedstawiony w kościele pw. Najświętszego Salwatora.
- **22 IX Wrocław:** Radio „Solidarność” Regionalnego Komitetu Strajkowego NSZZ „Solidarność” Dolny Śląsk we Wrocławiu nadaje audycję.
- **28 IX Wrocław:** Kolejną emisję ma audycja Radia „Solidarność” Regionalnego Komitetu Strajkowego NSZZ „Solidarność” Dolny Śląsk we Wrocławiu.
- **X Łódź:** W Galerii „Czyszczenie dywanów” odbywa się wystąpienie Ryszarda Waśki, zatytułowane *Negacja - otwarty zestaw przykazań dla twórcy alternatywnego*.
- **X Warszawa:** W wieży kościoła akademickiego św. Anny zostaje pokazane malarstwo Janusza Eysmonta.
- **X Warszawa:** Program *Nocne Polaków rozmowy. Poezja Adama Mickiewicza i muzyka fortepianowa*, według układu tekstów i w reż. Marii Chwalibóg, zostaje przedstawiony w warszawskim muzeum archidiecezjalnym.
- **X Gdańsk:** Ukazuje się pierwszy numer publicystyczno-literackiego pisma podziemnego „Skorpion”.

- **4 X Warszawa:** W ramach Duszpasterstwa Środowisk Twórczych zaprezentowano program artystyczny *Boże, coś Polskę, czyli strofy 1893 roku*, w wykonaniu aktorów Teatru Nowego.
- **16–23 X Kraków:** III Tydzień Kultury Chrześcijańskiej.
- **17 X Warszawa:** Odbyna się premiera spektaklu *Blizny* studenckiego Teatru „Nie prasować” (scenariusz i realizacja: Urszula i Zbigniew Brzoza, Włodzimierz Kwieciński, Gwido Zlatkes).
- **17–25 X Wrocław:** V Tydzień Kultury Chrześcijańskiej.
- **19 X Katowice:** Program na *Godzinę Czuwania młodzieży akademickiej i pracowników naukowych* przedstawiono w kościele pw. Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny (Mariacki).
- **25 X Bydgoszcz:** Zostaje nadana audycja miejscowego Radia „Solidarność”.
- **25 X Wrocław:** We Wrocławiu ma miejsce emisja audycji Radia „Solidarność” Regionalnego Komitetu Strajkowego NSZZ „Solidarność” Dolny Śląsk.
- **XI:** Anna Beata Bohdziewicz zaczyna prowadzić „Fotodziennik, czyli piosenkę o końcu świata”, monumentalny, realizowany codziennie, osobisty cykl fotografii dokumentujących PRL-owską rzeczywistość lat 80. Cykl kontynuowany jest również w nowej rzeczywistości po 1989 r.
- **XI Biechowo:** Spektakl poetycki *Biblia polska* w wykonaniu artystów poznańskiego Teatru im. Andrzeja Jawienia zostaje przedstawiony w miejscowym kościele pw. Narodzenia NMP.
- **XI Warszawa:** Muzeum archidiecezjalne organizuje wieczór poezji religijno-patriotycznej *Długie narodowe noce*, z udziałem Krzysztofa Machowskiego, Ewy Smolińskiej i Jerzego Zelnika.
- **XI Warszawa:** VIII Tydzień Kultury Chrześcijańskiej.
- **XI Warszawa:** Rozpoczyna działalność (kontynuowaną do 1989 r.) oficyna Przedświt, założona przez Wacława Holewińskiego i Jarosława Markiewicza.
- **XI Warszawa:** Ukazuje się pierwszy (i bodaj jedyny) numer „miesięcznego pisma stanu wojennego” - „Przedruk”, wydawanego przez NOW-ą.
- **1 XI Warszawa:** Odbyna się premiera spektaklu Teatru Domowego *Wszystkie spektakle zarezerwowane nr 2 – Przywracanie porządku* (reż.: Elżbieta Bukowińska; wykonanie: Ewa Dałkowska, Emilian Kamiński, Andrzej Piszczatowski, Maciej Szary). Przedstawienie zainauguowało działalność Teatru Domowego.
- **3 XI Warszawa:** W swej pracowni Marian Czapla pokazuje prace z cyklu „Śmierć robotnika”.
- **7–14 XI:** W Chełmnie, Toruniu i Gdynia odbywa się I Tydzień Kultury Chrześcijańskiej w Diecezji Chełmińskiej.
- **8 XI Wrocław:** Nadano kolejną audycję Radia „Solidarność” Regionalnego Komitetu Strajkowego NSZZ „Solidarność” Dolny Śląsk we Wrocławiu.
- **8 XI:** Związane z Toruniem Radio „Solidarność” - Radio „Balonowe” (wykorzystuje do emisji małe nadajniki oraz wynoszące je na dużą wysokość balony wypełnione wodorem) nadaje swoją pierwszą audycję.
- **13 XI Katowice:** Wieczór poezji patriotycznej w wykonaniu aktorów scen katowickich odbywa się w sali parafialnej przy miejscowym kościele Mariackim.
- **14–17 XI Katowice:** Program Zdzisława Pyzika zatytułowany ... *co Jasnej Bronisz Częstochowy (W holdzie Jasnogórskiej Pani)* w reżyserii Romana Michalskiego zostaje wystawiony w katedrze Chrystusa Króla.
- **14–21 XI Poznań:** III Tydzień Kultury Chrześcijańskiej.
- **16 XI Wrocław:** Kolejną audycję nadaje Radio „Solidarność” Regionalnego Komitetu Strajkowego NSZZ „Solidarność” Dolny Śląsk we Wrocławiu. Następna ma miejsce dzień później.
- **20–30 XI Warszawa:** VIII Tydzień Kultury Chrześcijańskiej.
- **28 XI Warszawa:** Aktorzy scen warszawskich w programie *Skrusz kajdany* prezentują utwory poetyckie w kościele pw. św. Stanisława Kostki.
- **29 XI Katowice:** Koncert i spektakl poetycki w wykonaniu aktorów katowickich w rocznicę powstania listopadowego zostaje przedstawiony w kościele Mariackim.
- **8 XI:** Zostaje nadana audycja Radia „Solidarność” - Radio „Balonowe” w Toruniu
- **XI/XII:** Odbyna się trasa koncertowa Rock Galicja po południowo-wschodniej części Polski z udziałem grup Deuter, Dezenter i TZN Xenna.
- **XII Warszawa:** Wystawa plakatów z okazji 600-lecia obecności Bogurodzicy na Jasnej Górze zostaje zaprezentowana w kościele pw. Nawiedzenia NMP; uczestnicy: Jan Bokiewicz, Maciej Buszewicz, Wojciech Freudenreich, Mucha Ichnatowicz, Roman Kowalik, Krzysztof Łada, Grzegorz Marszałek, Piotr Młodożeniec, Michał Piekarski, Andrzej Piwoński, Eugeniusz Skorwider, Rafał Strent, Małgorzata Śliwińska, Waldemar Świerzy, Henryk Waniek.
- **XII Warszawa:** Na wystawie „Świadectwo obecności” w kościele pw. Św. Krzyża pokazano prace: Piotra Młodożeńca, Jarosława Młodzielewskiego i Marka Sobczyka.
- **XII Warszawa:** Wystawa rysunków Bożeny Brożyny odbywa się w kościele pw. Nawiedzenia NMP.
- **XII Warszawa:** Brygada Kryzys nagrywa w warszawskim studiu Tonpressu debiutancką płytę (od koloru okładki nazwaną „czarna Brygadą”), przez wielu uznawaną za najważniejszą w historii polskiego rocka.
- **1 XII Warszawa:** Ukazuje się pierwszy numer pisma „Nowy Zapis” wydawanego do 1983 r. przez Wydawnictwo Społeczne KOS (WSKOS).
- **1 XII:** Władze PRL rozwiązują Związek Artystów Scen Polskich.
- **4 XII Warszawa:** W siedzibie Duszpasterstwa Środowisk Twórczych zostaje otwarty magazyn z pomocą charytatywną (podziemia kościoła pw. Nawiedzenia Najświętszej Panny Marii).
- **4 XII:** Odbyna się premiera spektaklu *Wzlot* Teatru Ósmego Dnia (scenariusz i reżyseria: Lech Raczak; scenografia: zespół; muzyka: Lech Jankowski). Wykorzystano w nim wiersze Osipa Mandelsztama w przekładzie Stanisława Barańczaka. Spektakl wystawiano m.in. w Poznaniu, Biezanowie k. Krakowa i w Warszawie.
- **7 XII Warszawa:** W Duszpasterstwie Środowisk Twórczych odbywa się wykład Andrzeja Kijowskiego.
- **9 XII Warszawa:** Wykład *Sacrum i literatura* z cyklu „Sacrum w kulturze” przedstawia dr Krzysztof Dybciak w Duszpasterstwie Środowisk Twórczych.

- **10 XII Warszawa:** Duszpasterstwo Środowisk Twórczych otrzymuje dla dziennikarzy transport odzieży ze Szwecji oraz paczek z Austrii.
- **11 XII RFN:** Koncert Jacka Kaczmarskiego na imprezie Solidarność z „Solidarnością” w Kolonii.
- **13 XII Warszawa:** Duszpasterstwo Środowisk Twórczych gości program medytacyjny *Błogosławieni pokój czyniący* z udziałem Jana Englerta. Gustawa Holoubka, Andrzeja Łapickiego, Mieczysława Voita i Zbigniewa Zapasiewicza.
- **15 XII Wrocław:** Otwarta jest wystawa grafiki „Świece polskie”, prezentowana w miejscowym kościele pw. Matki Boskiej Pocieszenia.
- **16 XII Warszawa:** Wykład *Prawa człowieka w nauczaniu Jana Pawła II* w cyklu „Nauka społeczna kościoła” przedstawia w Duszpasterstwie Środowisk Twórczych Jan Turnau.
- **16 XII Wrocław:** Zostaje nadana audycja Radia „Solidarność” Regionalnego Komitetu Strajkowego NSZZ „Solidarność” Dolny Śląsk we Wrocławiu.
- **24 XII Warszawa:** Przed liturgią o północy aktorzy Teatru Współczesnego, w ramach Duszpasterstwa Środowisk Twórczych, prezentują *Wieczór wigilijny w wierszu i kolędzie* w opracowaniu Cezarego Morawskiego.
- **28 XII Warszawa:** Wieczór poezji *Pójdziecie za naszą Gwiazdą* przedstawiono w Duszpasterstwie Środowisk Twórczych.

1983

- W obiegu bezdebitowym ukazuje się pierwsze wydanie książki Jerzego Holzera „<<Solidarność>> 1980–1981: geneza i historia” podejmującej temat powstania i działalności „Solidarności”.
- Józef Robakowski wykonuje serię fotografii „Zawsze byłem przy tobie”, w której wykorzystał nagranie TV z udziałem papieża Jana Pawła II.
- W latach 1983-1984 działa Biblioteka Kwartalnika Politycznego Krytyka.
- Powstaje Archiwum Solidarności, inicjatywa o charakterze ogólnopolskim, którego zadaniem jest „gromadzenie i zabezpieczenie źródeł dotyczących »Solidarności« z lat 1980–1981”. Tworzą je Wojciech Adamiecki, Grzegorz Boguta, Jacek Fedorowicz, Janina Jankowska, Marek Owsiniński oraz Andrzej Paczkowski. Skarbnikiem archiwum zostaje Zbigniew Bartoszewicz z Instytutu Badań Jądrowych. Kontynuuje ono swoją działalność do 1989 r. oraz w kolejnych latach do chwili obecnej (2010 r.).
- W środowisku podziemnego SDP powstaje oficyna Most.
- **Kraków:** Działalność rozpoczyna Biblioteka Promienistych (trwa ona do 1987 r.)
- **Lublin:** Teatr Provisorium przedstawia na pokazach zamkniętych spektakl *Wspomnienia z domu umarłych* (scenariusz: na podstawie książki Gustawa Herlinga-Grudzińskiego *Inny świat*; reżyseria: Janusz Opryński; wykonanie: Jacek Brzeziński, Andrzej Mathiasz, Sławomir Skop - do 1986 r., Jan Maria Kłoczowski - od 1987 r.). Publiczna premiera spektaklu odbywa się dopiero w 1988 r.
- **Łódź:** Po raz kolejny odbywa się Przegląd Muzyki Rockowej Rockowisko.
- **Warszawa:** Powstaje zespół muzyczny Zespół Reprezentacyjny. Tworzą go Jarosław Gugała, Adam Jamiółkowski, Filip Łobodziński oraz Michał Urbański. W marcu 1983 r. zespół zostaje laureatem warszawskiego Jarmarku Piosenki.
- **Katowice:** Powstaje Śląska Scena Słowa Polskiego; jej inicjatorem jest Jerzy Wuttke. Wystawiano na niej spektakle profesjonalne i amatorskie w parafiach na terenie Górnego Śląska. W zespole grali aktorzy zawodowi, a także amatorzy. Przygotowano m.in. *Odwagę wierności* wg Tomasa Morusa, Hanny Malewskiej i in. (1984).
- **Warszawa-Ursus:** W miejscowej parafii pw. św. Józefa rozpoczyna działalność Teatr w Ursusie (znany też jako Teatr Poniedziałkowy). Współtworzą go: Maria Dłużewska (kierownik artystyczny) oraz robotnik ZM „Ursus” Eugeniusz Korzeb. Współpracuje z nimi Elżbieta Wasielewska. Teatr działała do 1985 r. Występują w nim Dłużewska, Maria Sierakowska, Zygmunt Sierakowski. Piotr Machalica, Bogusław Szczesiak, Daria Trafankowska, Andrzej Piszczatowski, Piotr Machalica, Aleksander Kalinowski oraz inni.
- **Piła:** Dzięki wsparciu gdańskiego Radia „Solidarność” rozpoczyna działalność jego pilski odpowiednik. Radio „Solidarność” w Pile nadaje nieregularne kilkuminutowe audycje. Po kilku emisjach z terenu miejscowego lotniska wojskowego władze rozpoczęły zagłuszanie audycji. Jego skuteczność przyczyniła się do zaniechania aktywności radia pod koniec 1986 r.
- **Lublin:** Odbywa się premiera spektaklu *Brzeg* Sceny Plastycznej KUL.
- **Łódź:** Powstaje Teatr Studyjny 83 im. Juliana Tuwima. Krótko kieruje nim Jan Machulski, następnie Paweł Nowicki, kierownikiem literackim zostaje Zdzisław Jaskuła.
- **Kraków:** Odbywa się pierwsza wystawa „Fotodziennik”. Na 240 wystawionych kartek (zdjęć), oceniono 30. W jednym wypadku pozostawiono zdjęcie, ale zakryto podpis. Zdjęcie przedstawiało gen. Wojciecha Jaruzelskiego w telewizji z podpisem: „12 XII 1982 – Generał przypomniał nam, co zrobił rok temu”.
- **Warszawa:** Program *Koncert* z wierszami Zbigniewa Herberta, C. K. Norwida i Juliusza Słowackiego, w wykonaniu Zbigniewa Zapasiewicza, z akompaniamentem Janusza Olejniczaka, zostaje przedstawiony w muzeum archidiecezjalnym.
- **Warszawa:** Muzeum Archidiecezji Warszawskiej jest gospodarzem programu *Mojej ojczyźnie*, złożonego z tekstów Adama Mickiewicza, Czesława Miłosza, Tadeusza Konwickiego i Mieczysława Karłowicza, według scenariusza i w wykonaniu Hanny Skarżanki.
- **Warszawa:** W programie poetyckim dla dzieci *Bajki, wiersze, pioseneczki* w muzeum archidiecezjalnym występują aktorzy warszawscy a reżyserem jest Janusz Bukowski.
- **Warszawa:** Muzeum archidiecezjalne przedstawia okolicznościowy program poetycki dla dzieci *Hej kołoda, kołoda* w wykonaniu aktorów warszawskich.
- **Warszawa:** Pamięci Aleksandra M. Rymkiewicza jest kolejnym wieczorem poetyckim zorganizowanym w Muzeum Archidiecezji Warszawskiej, wśród wykonawców: Hanna Skarżanka i Igor Śmiałowski, akompaniament Janusz Olejniczaka.
- **Warszawa:** Rozpoczyna działalność wydawnictwo Adsum. Trwa ona do 1985 r.
- **Warszawa:** Na niezależnym rynku wydawniczym pojawia się wydawnictwo „W”, które funkcjonuje do 1985 r.
- **Warszawa:** Powstaje oficyna wydawnicza Rytm. Jej założycielami są: Teodor Klincewicz oraz Marian Kotarski. W 1987 r. Rytm powołuje Bibliotekę Historyczną.
- **Wrocław:** Na terenie Wrocławia rozpoczyna funkcjonowanie inicjatywa wydawnicza pod nazwą Aspekt.

- prezentuje widowisko plenerowe *Raport z obłożonego miasta* (realizacja zespołowa; scenariusz i scenografia: zespół; reż.: Lech Raczak; muzyka: Lech Jankowski).
- **IX RFN:** Wystawa 75 prac malarzy i grafików warszawskiej grupy „Niezależni” w Bildender Kunstler.
 - **IX RFN:** Protesty związków pisarzy niemieckich oraz PEN:Clubu w związku z rozwiązaniem Związku Literatów Polskich. „Der Spiegel” publikuje wywiad z Markiem Nowakowskim dotyczący rozwiązania ZLP.
 - **IX:** Emisja w Zachodniemieckiej Telewizji filmu „Jan Paweł II, papież z dalekiego kraju” w reżyserii Krzysztofa Zanussiego.
 - **2 IX Łódź:** Z inicjatywy Zbigniewa Warpechowskiego, Ryszarda Waśko, Antoniego Mikołajczyka i Józefa Robakowskiego odbywa się „Pielgrzymka Artystyczna”.
 - **3 IX Kostrzyn n. Odrą:** Nadana zostaje audycja Radia „Solidarność”.
 - **9–15 IX Teofilów:** Podczas I Pleneru Prywatnego występuje i wystawia swoje prace Jerzy Truszkowski.
 - **17 IX Warszawa:** Powstaje komitet założycielski nowego ZLP, przewodniczącą tymczasowego zarządu zostaje Halina Auderska, a członkami: Jan Maria Gisges, Jan Meysztowicz, Zbigniew Safjan oraz Andrzej Wasilewski.
 - **26 IX Warszawa:** Ma miejsce pierwsza po długiej przerwie premiera w Teatrze Telewizji. Spektakl *Pożądanie w cieniu więzów* Eugene’a O’Neilla w reż. Grzegorza Skurskiego, z Krystyną Jandą, Jerzym Bińczykiem i Bogusławem Lindą, w rolach głównych jest świadectwem praktycznego przerwania bojkotu telewizji przez artystów podjętego w związku z wprowadzeniem stanu wojennego. O powrót do normalnej działalności artystycznej zaapelował do twórców prymas Józef Glemp 29 listopada 1982 r. w kościele pw. NMP, ul. Przyrynek 2, podczas kolejnych TKCh. Starania o zakończenie bojkotu przez artystów czynił też ówczesny wicepremier Mieczysław F. Rakowski.
 - **28 IX Łódź:** W kościele oo. jezuitów pokaz „Tryptyku o Matce Bożej” - poezji średniowiecznej i renesansowej w opracowaniu Anny Kamińskiej, reż. Jerzy Markuszewski, wyk. Halina Mikołajska.
 - **X Warszawa:** Klub Hybrydy gości Grand Festival Róbrege – najważniejszy festiwal muzyki niezależnej w stolicy. W kolejnych latach wydarzenie to zostaje przeniesione do cyrku Intersalto na Woli. Impreza odbywa się do końca lat 80.
 - **2 X Kostrzyn n. Odrą:** Wyemitowana zostaje audycja Radia „Solidarność”.
 - **3 X Warszawa:** Duszpasterstwo Środowisk Twórczych patronuje programowi słowno-muzycznemu „Venimus, Vidimus, Deus Vicit” z okazji 300-lecia zwycięstwa Jana III Sobieskiego nad Turkami pod Wiedniem.
 - **8 X Kraków:** Danuta Michałowska przedstawia w kościele oo. saletyńów program artystyczny „Godzina słowa świętego” wg pism św. Teresy z Avila.
 - **16 X Wrocław:** W kościele św. Marcina prace z cyklu „Madonny polskie” wystawia Krzesława Maliszewska.
 - **16 X Kraków:** Kościół oo. karmelitów na Piasku organizuje widowisko *Nie lękajcie się* – na podstawie tekstów Andre Frossarda, Mieczysława Malińskiego, Tadeusza Nowakowskiego i Karola Wojtyły, w reż. Tadeusza Jurasza. Występują aktorzy scen krakowskich.
 - **16 X Poznań:** Koncert muzyki chóralnej z poezją Karola Wojtyły w reż. Krystyny Tyszarskiej-Skołudy i Celestyna Skołudy odbywa się w Bazylice Archikatedralnej.
 - **19 X Bydgoszcz:** Radio „Solidarność” w Bydgoszczy nadaje audycję.
 - **20 X Wrocław:** Wystawa gwaszy Andrzeja Klimczaka-Dobrzanieckiego zostaje zaprezentowana w kościele pw. św. Krzyża.
 - **22–23 X:** Pierwsza pielgrzymka twórców udaje się na Jasną Górę.
 - **31 X Warszawa:** Duszpasterstwo Środowisk Twórczych przedstawia program artystyczny *Wierzę w ciała zmartwychwstanie* wg scenariusza Mariana Bizana.
 - **XI Poznań:** Powstaje grupa Koło Klipsa w składzie: Mariusz Kruk, Leszek Knaflewski, Wojciech Kujawski, Krzysztof Markowski; w 1984 r. do grupy dochodzą: Piotr Kurka i Piotr Postaremczak; w 1986 r. odchodzi Wojciech Kujawski, dołącza Robert Moroń; w 1987 r. odchodzi Mariusz Kruk.
 - **XI Warszawa:** Premierę ma widowisko Kabaret Teatru Domowego (reżyseria: wykonanie: Ewa Dałkowska, Emilian Kamiński, Andrzej Piszczatowki, Maciej Szary, gościnnie Jan Pietrzak i Krzysztof Powicz).
 - **XI Poznań:** Program poetycki *Ta, co nie zginęła* wg tekstów Edwar-da Słońskiego, Józefa Mączki, Jerzego Żuławskiego, Leopolda Staffa i Kazimierza Wierzyńskiego, w reż. Krystyny Tyszarskiej-Skołudy i Celestyna Skołudy, zostaje pokazany w kościele pw. Matki Boskiej Bolesnej.
 - **XI RFN:** Na 35 Międzynarodowych Targach Książki na wspólnym stoisku swoje książki prezentują wydawnictwa emigracyjne z Francjii i Wielka Brytania, a także 48 książek wydawnictw podziemnych z kraju.
 - **XI Warszawa:** Widowisko *Dzięki nim Polska trwa* przedstawia Muzeum Archidiecezji Warszawskiej, w oprac. Hanny Skarżanki. Udział biorą: Jan Englert i Andrzej Szczepkowski.
 - **XI Zielona Góra:** Tydzień Kultury Chrześcijańskiej.
 - **XI Warszawa:** Akademia Ruchu prezentuje akcje: „Kino uliczne IV” oraz „Kino uliczne V”. Ta ostatnia zakończyła się zatrzymaniem dwóch członków zespołu.
 - **4 XI Warszawa:** Odbywa się zjazd założycielski oficjalnego ZLP, na którego czele staje Halina Auderska.
 - **5 XI Warszawa:** Kilkunastu krytyków wędruje („pielgrzymuje”) po pracowniach artystów warszawskich, m.in. Jacka Sienickiego, Andrzeja Możejki, Marka Sapetto.
 - **5 XI Wrocław:** Gospodarzem wystawy prac malarskich „Miserere” Stanisława Rodzińskiego jest kościół pw. św. Marcina.
 - **7 XI Kostrzyn n. Odrą:** Radio „Solidarność” emituje audycję.
 - **9 XI Kostrzyn n. Odrą:** Radio „Solidarność” ponownie gości na falach eteru.
 - **20 XI Warszawa:** Wystawa prac 54 polskich artystów, wcześniej uczestników Międzynarodowego Festiwalu Sztuki Chrześcijańskiej w Digne-les-Bains, zostaje zorganizowana dzięki staraniom Duszpasterstwa Środowisk Twórczych w kościele pw. Nawiedzenia NMP. Podczas festiwalu we Francji nagrody uzyskali w kategorii malarstwa: I nagrodę - Anna Olenderek, II - Hanna Sidorowicz, III - Paweł Udorowicz; za grafikę zaś nagrodzono: I nagrodą - Andrzeja Górę, II - Wojciecha Pakowskiego.
 - **20–27 XI Kraków:** IV Tydzień Kultury Chrześcijańskiej.

- **20–30 XI Warszawa:** IX Tydzień Kultury Chrześcijańskiej.
- **29 XI Warszawa:** Duszpasterstwo Środowisk Twórczych organizuje spotkanie autorskie ze Zygmuntem Kubiakiem.
- **22 XI–6 XII Kraków:** Galeria „Kamieniołom” przy kościele pw. św. Józefa prezentuje „Grafika, malarstwo, rzeźba”. Uczestniczą: J. Bajgrowicz, M. Balewska, G. Bednarski, Z. Bielawka, T. Boruta, Adam Brincken, A. Bujnowski, M. Bundzewicz, B. Burzym-Chawińska, J. Chrzęszcz, M. Czernek, P. Chwastarz, D. Dąbrowska, A. Głowacka, M. Hoffman, J. Kawiorski, A. Makowski, D. Martini, Ł. Mróz, R. Oramus, I. Ornatowska, K. Piotrowski, B. Skąpska, Ł. Skąpski, S. Sobolewski, W. Siemaszkiewicz, S. Stasiulewicz, M. Wolak, L. Wolski.
- **XII Warszawa:** Wystawę „Itaka, Itaka” Ryszarda Grzyba i Ryszarda Woźniaka prezentuje Pracownia „Dziekanka”.
- **XII:** Lubelska Grupa Chwilowa prezentuje premierę spektaklu *Cudowna historia* (reż.: Krzysztof Borowiec, Jerzy Łużyński; wykonanie: Krzysztof Borowiec, Renata Dziedzic, Jerzy Łużyński, Tomasz Pietrasiewicz).
- **XII Gdańsk:** Tydzień Kultury Chrześcijańskiej.
- **XII Jelenia Góra:** Spektakl *Jeźdźcy apokalipsy* na kanwie fragmentów powieści Hansa Fallady *Każdy umiera w samotności* i *Apokalipsy św. Jana*, w reż. Andrzeja Nowaka, wystawia w kościele pw. św. Pankracego Scena Czterdzieści i Cztery. Grupa działa co najmniej do 1987 r.
- **XII Kraków:** Do niezależnego obiegu trafia pierwszy numer pisma mówionego „NaGłos”, redaktor naczelny: Bronisław Maj.
- **XII RFN:** Otwarcie wystawy współczesnych artystów polskich „Solidarność w sztuce i dokumentacji”.
- **XII RFN:** Ekspozycja polskiej prasy podziemnej zorganizowana przez Komitet Obrony Solidarności podczas otwarcia wystawy współczesnych artystów polskich „Solidarność w sztuce i dokumentacji”.
- **XII Wrocław:** Ukazuje się pierwszy numer niezależnego pisma literackiego „Obecność”, wydawanego przez inicjatywę wydawniczą Aspekt.
- **3 XII Bydgoszcz:** Radio „Solidarność” w Bydgoszczy nadaje audycję.
- **4 XII Warszawa:** Duszpasterstwo Środowisk Twórczych organizuje spotkanie aktorów z udziałem ks. Janusza St. Pasierba.
- **7 XII Warszawa:** W Duszpasterstwie Środowisk Twórczych w cyklu „Spotkania” uczestniczy Andrzej Kijowski.
- **9 XII RFN:** Z inicjatywy miesięcznika „Archipelag” i przy wsparciu Berlińskiej Akademii Sztuk zorganizowano 3-dniową konferencję „Szanse kultury polskiej”
- **9 XII Warszawa:** W pracowni Marka Sapetto oraz na płocie przed domem odbywa się wystawa „walizkowa”. Zaprezentowano niewielkie formy malarskie (np. 20x30cm) mieszczące się w walizce i łatwe do przenoszenia. Dokumentację fotograficzną wystaw „walizkowych” przygotowuje m.in. Erazm Ciołek.
- **10 XII Gdańsk:** Pod opieką oo. pallotynów powstaje Duszpasterski Ośrodek Dokumentacji i Rozpowszechniania VIDEO. Pierwszym samodzielnym dziełem filmowców z Gdańska był sfilmowany spektakl Teatru Ósmego Dnia *Wzlot*, drugim - nagrodzony Grand Prix na festiwalu w Angers (1988) film *Ksiądz Jerzy*.
- **10–11 XII Warszawa:** Jarosław Modzelewski prezentuje swoje prace w pracowni Marii Anto.
- **11–18 XII Bydgoszcz:** II Tydzień Kultury Chrześcijańskiej.
- **15 XII Warszawa:** Duszpasterstwo Środowisk Twórczych organizuje spotkanie panelowe „Kultura, twórca i dzieło w nauczaniu Jana Pawła II”.
- **15 XII Gdańsk:** Uczniowie III LO, tzw. Topolówki emitują własną audycję radiową.
- **18 XII Kraków:** Kościół oo. karmelitów na Piasku jest miejscem realizacji widowiska poetycko-muzycznego *Powstanie narodu polskiego w 1830 i 1831 roku*, według scenariusza i w przygotowaniu Elżbiety Morawiec i Piotra Paradowskiego.
- **24 XII Warszawa:** Duszpasterstwo Środowisk Twórczych przedstawia *Wieczór wigilijny* w wykonaniu artystów sceny.

1984

- Nagrodę australijsko-polskiej Fundacji Pol-kul przyznano Teresie Boguckiej, Andrzejowi Osęce i Aleksandrowi Wojciechowskiemu.
- Zbigniew Herbert otrzymuje Międzynarodową Nagrodę Pisarską Walijskiej Rady Sztuki.
- Nagrodą „Arki” zostają wyróżnieni: Józefa Mackiewicz (za twórczość prozatorską) oraz Jarosław Marek Rymkiewicz (za *Ulicę Mandelsztama* i *Rozmowy polskie latem 1983*).
- Komiks *Solidarność – 500 pierwszych dni* autorstwa Jana Marka Owińskiego (tekst) oraz Jacka Fedorowicza (rysunki) ukazuje się w drugim obiegu.
- Zespoły niezależne zaczynają wydawać własnym sumptem kasety magnetofonowe ze swoimi nagraniami; do powielania kaset są wykorzystywane różnego rodzaju magnetofony, do przygotowania okładek znajduje zastosowanie maszyna kserograficzna. Kasety są sprzedawane głównie podczas koncertów. Można wymienić: *Nasz Bubelon* (T. Love Alternative); *Jeszcze żywy człowiek* (Dezterer); *Nigdy!* (Moskwa), *Nothing* (Variété).
- **Warszawa:** Ukazuje się pierwszy numer pisma „Oj, dobrze już” wydawanego przez Grupę.
- **Warszawa:** W ursynowskim kościele pw. Wniebowstąpienia Pańskiego prezentowana jest wystawa „Labirynt - przestrzeń podziemna”, zorganizowana przez Janusza Boguckiego i Ninę Smolarz.
- **Warszawa:** Nagrodę warszawskiego muzeum archidiecezjalnego otrzymuje Stanisław Rodziński i grupa „Wprost”.
- **Górny Śląsk:** W różnych kościołach przedstawiany jest program *Odwaga wierności* Śląskiej Sceny Słowa Polskiego, poświęcony ks. Jerzemu Popiełuszce, wg tekstów: Tomasza Morusa, Hanny Malewskiej i anonimowej poezji konfederatów barskich; reż. i scen.: Jerzy Wuttke.
- **Kraków:** Program *Mówcie ze mną różaniec*, z tekstami kard. Stefana Wyszyńskiego na podstawie *Zapisków więziennych*, oraz fragmenty biografii prymasa, pióra Andrzeja Micewskiego, zostaje pokazany w kościele oo. karmelitów na Piasku; scenariusz i opracowanie: Tadeusz Jurasz.
- **Warszawa:** Muzeum Archidiecezji Warszawskiej wystawia program *Miej serce i patrzaj w serce – Ballady i Romanse Adama Mickiewicza*, w wykonaniu Magdaleny Zawadzkiej.
- **Warszawa:** Prezentację *Poezji polskiej* (wybór, układ tekstu i wykonanie: Daniel Olbrychski, fortepian: Janusz Olejniczak) organizuje muzeum archidiecezjalne.

- **VI Garwolin:** W kościele pw. Przemienienia Pańskiego w Garwolinie odbywa się zbiorowa wystawa „Obecność”.
- **3 VI Warszawa:** Ma miejsce pokaz malarstwa Lidii Bonieckiej, Bożeny Jankowskiej i Pawła Udorowieckiego w prywatnym domu i ogrodzie przy ul. Brodzińskiego 26.
- **8 VI Warszawa:** Ekspozycję rysunków Barbary Zbrożyny prezentuje Galeria „Saska Kępa”.
- **9 VI Częstochowa:** W klasztorze na Jasnej Górze artyści przedstawiają program *Do Najświętszej Marii Panny. Litania* C.K. Norwida.
- **11 VI Warszawa:** Duszpasterstwo twórców organizuje wieczór poświęcony Aleksandrowi Rymkiewiczowi.
- **12 VI Warszawa:** Galeria SHS wystawia prace malarskie Grzegorza Morycińskiego.
- **14 VI Siedlce:** Radio „Solidarność” w Siedlcach nadaje pierwszą audycję na falach UKF. Od 1985 r., dzięki pomocy Zbigniewa i Zofii Romaszewskich, rozgłośnia blisko współpracuje z warszawskim Radiem „Solidarność”. W czasie 4 lat powstaje 46 audycji siedleckiej rozgłośni, które emitowane są średnio dwa-trzy razy. Audycje Radia „Solidarność” w Siedlcach są retransmitowane dla Polonii na antypodach i przez Radio Wolna Europa. Siedleckie radio działa do 1989 r.
- **15 IV:** Duński PEN-Club wystosował do władz PRL protest w sprawie aresztowania pisarza Marka Nowakowskiego.
- **16 VI Siedlce:** Radio „Solidarność” w Siedlcach emituje pierwszą audycję na fonii Programu 1 TVP. Do 1988 r. jest to główna forma emisji audycji.
- **18 VI Warszawa:** Klub Inteligencji Katolickiej przedstawia wieczór z okazji 15. rocznicy śmierci Jerzego Zawieyskiego. Biorą w nim udział Hanna Skarżanka i Józef Duriasz. Słowo wstępne wygłasza Tadeusz Mazowiecki.
- **20 VI Warszawa:** Grafiki Krzysztofa Skórczewskiego pokazuje prywatna Galeria PN (Piotra Nowickiego).
- **23–24 VI Poznań:** Odbywa się „Rekonas” po pracowniach poznańskich artystów: Irminy Felińskiej, Józefa Fliegera, Izabeli Gustowskiej, Macieja Lubowskiego, Pawła Lubowskiego, Jerzego Piotrowicza i in. Pracownia Piotra Kowalskiego prezentuje prace młodych artystów.
- **VII** W czasopiśmie „Na Przełaj” ukazuje się cykl artykułów ekologicznych pt. „Wolę być”, który zapoczątkowuje dyskusję czytelników na tematy ekologiczne.
- **21 VII:** W związku z państwowym świętem (22 lipca) Sejm PRL uchwała kolejną amnestię. Obejmuje ona m.in. osoby skazane i aresztowane tymczasowo za czyny o charakterze politycznym.
- **VIII Gdańsk:** Janusz Bogucki i Nina Smolarz organizują w bazylice pw. św. Mikołaja u oo. dominikanów wystawę „Plastycy - stoczniovcem, wystawa plastyki w rocznicę Sierpnia '80”, podczas której można obejrzeć prace: Henryka Błachnio, Bogdana Bogusławskiego, Jana Dobkowskiego, Janusza Eysymonta, Stefana Gierowskiego, Jana Góry, Zbyluta Grzywacza, Hanny Karczewskiej, Łukasza Korolkiewicz, Zbigniewa Kosmali, Bogdana Kraśniewskiego, Janusza Osickiego, Jerzego Puciaty, Stanisława Rodzińskiego, Leona Romanowa, Marka Sapetto, Hanny Sidorowicz, Jacka Sienickiego, Barbary Stępniewskiej-Patzer, Jerzego Tchórzewskiego, Józefa Walczaka, Jacka Waltoś, Henryka Wańka, Wiesława Zaremby.
- **VIII Warszawa:** Ukazuje się pierwszy numer miesięcznika „Kultura Niezależna” (przygotowany został już w grudniu 1983 r., a następnie uzupełniony w marcu), wydawanego przez Komitet Kultury Niezależnej.
- **VIII Trójmiasto:** Odbywa się szereg wystaw plastycznych, koncertów, wieczorów poetyckich i spektakli z okazji 4. rocznicy strajków sierpniowych i podpisania Porozumień Gdańskich.
- **VIII Warszawa:** Muzeum Archidiecezji Warszawskiej prezentuje *Largo. Pamięci tych, co odeszli*, w wykonaniu: Sławomiry Łozińskiej, Hanny Skarżanki i Tadeusza Czudeckiego.
- **1–4 VIII Jarocin:** Odbywa się kolejna edycja festiwalu w Jarocinie. Debiutują m.in.: Siekiera, Moskwa, Variété, Made in Poland, Piersi, Kat.
- **14 VIII Wielka Brytania:** Otwarcie wystawy „Odejscie” fotografa Ryszarda Dąbrowskiego mieszkającego od 1982 roku.
- **19 VIII Warszawa:** Audycja Radia „Solidarność” w Warszawie informuje m.in. o rozpoczynającym się procesie działaczy Komitetu Obrony Robotników (Adama Michnika, Henryka Wujca, Jacka Kuronia i Zbigniewa Romaszewskiego)
- **23 VIII Pruszków:** Na wizji Programu 1 TVP ukazuje się napis „Solidarność żyje”.
- **26 VIII Sopot:** Wystawa malarstwa, grafiki i rzeźby pod nazwą: „Próba świadectwa” zostaje zaprezentowana w kościele pw. św. Michała. Uczestniczą w niej: Alina Afanasjew, Jerzy Afanasjew, Barbara Argasińska-Łozińska, Maria Aftanas-Jujka, Halina Bajońska, Bogdan Bogusławski, Boguchwała Bramińska, Zdzisław Brodowicz, Romuald Bukowski, Maria Bylec-Dombek, Witosław M. Czerwonka, Krystyna Filipiska-Frejer, Romuald Frejer, Zbigniew Gorlak, Barbara Góra, Jan Góra, Bogusław Górecki, Krystyna Górka-Bogusławska, Anna Gwiazda, Stanisław Horno-Popławski, Wanda Irzykowska, Zbigniew Jujka, Maksymilian Kasprowicz, Henryk Komowski, Barbara Konarska, Zbigniew Kosmala, Maria Kuczyńska, Ryszard Kwiecień, Henryk Lula, Alfons Łosowski, Janusz Osicki, Inga Popławska, Maria Przyłuska, Tadeusz Rupiewicz, Jan Rzyszczyk, Beata Słuszkiewicz, Andrzej Sobieszkański, Piotr Solecki, Rosvita Stern, Barbara Stępniewska-Patzer, Mieczysław Twirbut, Magdalena Usarewicz, Józefa Wnukowa.
- **30 VIII Rzeszów:** Solidarność Walcząca w Rzeszowie i krakowskie Porozumienie Prasowe „Solidarność” Zwycięzy nadają audycję Radia „Solidarność”.
- **30 VIII Wrocław:** Ponownie emituje audycję Radio Solidarności Walczącej we Wrocławiu.
- **IX Kraków-Mistrzejowice, kościół pw. św. Maksymiliana M. Kolbego:** W ramach bojkotu oficjalnego Biennale Grafiki w Krakowie, Magdalena Hniedziewicz i Maciej Gutowski organizują w kościele wystawę krajową „Wokół grafiki”. Nagrodę Komitetu Kultury Niezależnej „Solidarność” otrzymują: Tadeusz Boruta i Leszek Sobocki.
- **IX Warszawa:** Muzeum Archidiecezji Warszawskiej przedstawia wystawę zbiorową dedykowaną Powstaniu Warszawskiemu – „Pamięć” oraz pokaz „Chleb komunijny”. Wśród uczestników są: Maria Anto, Andrzej Bielawski, Jan Bokiewicz, Tadeusz Brzozowski, Jan Dobkowski, Janusz Eysmont, Stanisław Fijałkowski, Janusz Halicki, Maria Łuszczkiewicz-Jastrzębska, Barbara Jonscher, Andrzej Kalina, Jerzy Kalina, Marian Kępiński, Marian Klincewicz, Janusz Kostrzewski, Andrzej Kowalczyk, Bogna Krasnodębska-Gardowska, Józef Łukomski, Piotr Młodożeniec, Antoni Moniuszko, Grzegorz Moryciński, Andrzej Możejko, Teresa Pagowska, Stefan Popławski, Krystiana Robb-Narbutt, Wojciech Sadley, Jacek Sempoliński, Jacek Sienicki, Irena Snarska, Leszek Sobocki, Jerzy Tchórzewski, Bohdan Urbanowicz, Jacek Waltoś, Rajmund Ziemiński, Andrzej Żarnowiecki.
- **IX Przemyśl:** Dni Kultury Chrześcijańskiej.
- **14 IX Warszawa:** Prywatna Galeria Alicji i Bożeny Wahl gości wystawę grafiki Henryka Tomaszewskiego.

- **24 IX Warszawa:** W Galerii SHS odbywa się wystawa fotografii Jana Kosińskiego.
- **27 IX Kraków:** Program *Święta Panno nad Pannami. Tryptyk Maryjny*, poezja średniowieczna i renesansowa w opracowaniu Anny Kamińskiej, reżyserii Jerzego Markuszewskiego i w wykonaniu Haliny Mikołajskiej jest prezentowana w kościele oo. karmelitów na Piasku.
- **IX–X Kraków:** W Galerii Farbiarnia trwa wystawa rysunków Grzegorza Bednarskiego, Tadeusza Boruty, Bożeny Burzym-Chawińskiej, Andrzeja Kapusty i Jarosława Kawiorskiego.
- **X Warszawa:** W mieszkaniu Marty i Andrzeja Piszczatowskich Teatr Domowy wystawia spektakl *Degrengolada*, na podstawie sztuki Pavla Kohouta *Degrengolada*; reż.: Maciej Szary; wykonanie: Maria Dłużewska (w zastępstwie: Maria Robaszkiewicz lub Joanna Ładyńska), Zygmunt Sierakowski, Piotr Machalica (w zastępstwie: Marek Frąckowiak lub Kazimierz Wysota), Bogdan Szczesiak.
- **X Jarosław:** Tydzień Kultury Chrześcijańskiej.
- **X Nowy Jork:** W teatrze „La Mamma” ma miejsce premiera sztuki Sławomira Mrożka pt. „Alfa” w przekładzie na jęz. angielski.
- **3 X Warszawa:** Anna Tokarczyk wystawia swoje obrazy w Galerii SHS.
- **4 X Warszawa:** W Galerii „Saska Kępa” grafiki pokazuje Henryk Fajlhauer.
- **8–21 X Białystok:** Dni Kultury Chrześcijańskiej.
- **8 X Warszawa:** Wieczór literacki w 15. rocznicę śmierci Jerzego Zawieyskiego zorganizowano w kościele oo. bazylianów.
- **14 X Olsztyn:** Otwarta zostaje wystawa obrazów i rysunków Bożeny Jankowskiej, Mariana Kepińskiego, Pawła Udorowieckiego w sali miejscowego Seminarium Duchownego.
- **14–20 X Olsztyn:** VI Tydzień Kultury Chrześcijańskiej.
- **15 X Warszawa:** Wystawę „Szalony młotek” Pawła Kowalewskiego i Ryszarda Woźniaka pokazuje Pracownia „Dziekanka”.
- **15 X Warszawa:** Duszpasterstwo Środowisk Twórczych przedstawia program artystyczny *Bóg - Ojczyzna* w wykonaniu Aleksandry Dmochowskiej i Anny Nehrebeckiej.
- **16–21 X Opole:** Dni Kultury Chrześcijańskiej.
- **16–22 X Kraków:** V Tydzień Kultury Chrześcijańskiej.
- **17–23 X Warszawa:** Kościół Miłosierdzia Bożego gości spektakle *Wzlot* i *Więcej niż jedno życie* Teatru Ósmego Dnia.
- **20 X Warszawa:** W mieszkaniu Andy Rottenberg swoje rysunki pokazuje Hanna Prusak-Solway z Gdańska.
- **20–21 X:** II Ogólnopolska Pielgrzymka Środowisk Twórczych na Jasną Górę.
- **21 X Wrocław:** Zespół NST (N[ie] S[amym] T[eatrem]) przedstawia w kościele pw. św. Klemensa Dworzaka premierę spektaklu *Epitafium św. Kazimierzowi*. Scenariusz: Jarosław Szymkiewicz wg Jana Pawła II, Teodora Bubnickiego, Kazimierzy Iłakowiczówny, Czesława Miłosza, Bogusława Kierca, Tadeusza Konwickiego, Adama Mickiewicza, Jarosława Marka Rymkiewicza, Józefa Piłsudskiego, Jarosława Szymkiewicza. Reżyseria: Andrzej Makowiecki, opracowanie muzyczne: Zbigniew Karnecki. Wykonawcy: Danuta Kierc, Joanna Ładyńska, Bogusław Kierc, Andrzej Makowiecki, Edwin Petrykat, Andrzej Wilk, Kazimierz Wysota. Później spektakl grany jest w innych kościołach w Polsce 33 razy, zostaje uhonorowany przez Komitet Kultury Niezależnej Nagrodą Kulturalną „Solidarności” za rok 1985.
- **21–28 X Wrocław:** VII Tydzień Kultury Chrześcijańskiej.
- **21–29 X Lubin:** Tydzień Kultury Chrześcijańskiej.
- **23 X Warszawa:** Gościem cyklu „Spotkania” w Duszpasterstwie Środowisk Twórczych jest Leszek Prorok.
- **26 X:** W gmachu polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego odbywa się okolicznościowa sesja z okazji 60. urodzin Zbigniewa Herberta.
- **28 X 1984:** Spektakl *O długim czekaniu według Józefa i jego braci* Tomasa Manna, w opracowaniu Wincentyny Wodzinowskiej-Stopkovej, zostaje przedstawiony w kościele oo. karmelitów na Piasku.
- **28–30 X Warszawa:** Na terenie kościoła pw. św. Stanisława Kostki na Żoliborzu odbywa się czuwanie modlitwne w intencji porwanego ks. Jerzego Popiełuszki.
- **29 X Warszawa:** Duszpasterstwo Środowisk Twórczych organizuje koncert w 40. rocznicę wybuchu Powstania Warszawskiego.
- **XI Warszawa:** Zbiorowa wystawa „Chaos, człowiek, absolut”, zorganizowana przez Joannę i Pawła Sosnowskich, gości w Duszpasterstwie Środowisk Twórczych w kościele pw. Nawiedzenia NMP (w ramach Tygodnia Kultury Chrześcijańskiej) Zaprezentowano na niej prace: Grażyny Borowik, Doroty Brodowskiej, Ryszarda Grzyba, Pawła Kowalewskiego, Piotra Kowalskiego, Jarosława Modzelewskiego, Romualda Oramusa, Marka Sobczyka, Stanisława Sobolewskiego, Jacka Sroki, Leona Tarasewicza, Ryszarda Woźniaka, Jacka Ziemińskiego, Henryka Zimaka, Andrzeja Zwierzchowskiego.
- **XI Warszawa:** Ukazuje się pierwszy numer pisma „Almanach Twórczości Literackiej. Littera”, wydawany przez KPN.
- **4–11 XI Nowy Targ:** I Tydzień Kultury Chrześcijańskiej.
- **4–11 XI Poznań:** III Tydzień Kultury Chrześcijańskiej.
- **8 XI Warszawa:** Na rynku wydawnictw niezależnych pojawia się pierwszy numer niezależnego pisma „PWA – Przegląd Wiadomości Agencyjnych”. Redakcję tworzą: Jan Bryłowski, Jerzy Brukwicki, Jan Doktor, Stanisława Domagalska, Andrzej Fedorowicz i Ryszard Holzer.
- **10 XI Warszawa:** Duszpasterstwo Środowisk Twórczych przedstawia koncert w 66. rocznicę odzyskania niepodległości.
- **10–11 XI Warszawa:** Pracownia Jana Rylkego wystawia obrazy tego autora oraz prace: Janusza Duckiego, Marka Koniecznego, Macieja Łubowskiego i Mirosława Plewińskiego.
- **11 XI Jelenia Góra:** Scena Czerdzieści i Cztery prezentuje przedstawienie *Wyznanie wiary* (na podstawie modlitw i kazań Jana Pawła II, w reżyserii i wykonaniu: Renaty Jasińskiej i Iwony Stankiewicz).
- **11 XI Kraków:** W kościele oo. karmelitów na Piasku przedstawiany jest program „Kto Ciebie chciał, ten wierzył”, w reż.: Piotra Paradowskiego.
- **11 XI Wrocław:** Radio Solidarność Walcząca we Wrocławiu nadaje audycję.
- **11–18 XI Bydgoszcz:** III Tydzień Kultury Chrześcijańskiej.
- **11–18 XI Lesko:** Tydzień Kultury Chrześcijańskiej.
- **12 XI Warszawa:** Kuria Metropolitalna organizuje wieczór literacki poświęcony Mironowi Białoszewskiemu.

- **15 XI Wrocław:** Grupa N[ie] S[amym]T[eatrem] przedstawia w kościele oo. jezuitów pw. św. Klemensa Dworzaka spektakl *Wyrok na Sierpień*, na podstawie stenogramów procesu sądowego Władysława Frasyniuka (scenariusz: Andrzej Falkiewicz i Krystyna Miłobędzka, reżyseria: Andrzej Makowiecki, wykonanie: Bogusław Kierc, Andrzej Makowiecki, Stanisław Melski, Edwin Petrykat, Andrzej Wilk i Kazimierz Wysota). Przedstawienie jest grane w różnych miejscach 11 razy.
- **15 XI Warszawa:** Duszpasterstwo Środowisk Twórczych organizuje spotkanie panelowe dotyczące tzw. teologii wyzwolenia.
- **16 XI Warszawa:** Waldemar Petryk prezentuje w Galerii „Kalipso” wystawę „Babel - próba rekonstrukcji”.
- **17 XI Warszawa:** Warszawskie muzeum archidiecezjalne przedstawia wystawę „W drodze... motywy z twórczości krakowskiej grupy »Wprost«”.
- **18–25 XI Gdańsk:** Tydzień Kultury Chrześcijańskiej.
- **18–30 XI Warszawa:** X Tydzień Kultury Chrześcijańskiej.
- **20 XI Poznań:** Galeria Wielka gości pokaz prac malarskich Jerzego Piotrowicza, zatytułowany „Błazenada '84”.
- **20 XI Warszawa:** Kościół pw. Św. Krzyża w Warszawie gości zbiorową wystawę „Apokalipsa – światło w ciemności” zorganizowaną przez Janusza Boguckiego (autor scenariusza) i Ninę Smolarz. W kościele dominowały cztery wielkie aranżacje przestrzenne: Włodzimierza Borowskiego, Jerzego Kaliny, Grzegorza Kowalskiego i Romana Woźniaka; w przylegającej zaś do świątyni sali katakumbowej zaprezentowano dzieła sztuki i fotografie m.in.: Adama Bujaka, Erazma Ciołka, Mariusza Wieczorkowskiego, Mariusza Hermanowicza, Zbigniewa Markiewicza, Janusza Rydzewskiego, Tomasza Tuszko, Bogusława Nieznalskiego oraz po raz kolejny niezwykle sugestywne zdjęcia z Powstania Warszawskiego Eugeniusza Lokajskiego. Prace plastyczne przedstawili także: Zdzisław Beksiński, Krzysztof Białek, Henryk Błachnio, Michał Bogucki, Wojciech Giza, Mariusz Hermanowicz, Kazimierz Jąłowczyk, Hanna Karczewska, Eugeniusz Lokajski, Józef Łukomski, Elżbieta M. Małkowska, Andrzej Matuszewski, Zbigniew Markiewicz, Edward Narkiewicz, Janusz Petrykowski, Marek Piasecki, Krystiana Robb-Narbutt, Wiesław Rosocha, Oskar Schmidt, Lidia Serafin, Elżbieta Sikorska, Krystyna Szeffler, Tomasz Tuszko i Henryk Waniek.
- **20 XI Wrocław:** W czasie spektaklu *Degrengolada* Teatru Domo-wego interweniuje Służba Bezpieczeństwa, która zatrzymuje ponad 100 osób. Część aktorów i widzów jest przetrzymywana na komisariacie MO.
- **21 XI Warszawa:** Łukasz Korolkiewicz wystawia prace malarskie w Galerii SHS.
- **27 XI Poznań:** Galeria Wielka prezentuje wystawę obrazów Tomasa Siwińskiego.
- **28 XI Poznań:** Radio „Solidarność” w Poznaniu nadaje kolejną audycję. Po niej zostaje aresztowany emiter Paweł Napieralski, który po ośmiu miesiącach aresztu i procesie otrzymuje wyrok 1,5 roku pozbawienia wolności. Przebywa w więzieniu do 3 grudnia 1985 r.
- **29 XI Wrocław:** Galeria „Na Ostrowie” inauguruje działalność wystawą „1830 - dokumenty z Powstania Listopadowego”. Nową galerią w podziemiach kościoła pw. św. Marcinam kieruje Jerzy Ryba.
- **XII Gdańsk:** Janusz Osicki z Gdyni pokazuje swe prace w bazylice pw. św. Mikołaja, u oo. dominikanów.
- **XII Warszawa:** Jerzy Kalina jest autorem szopki bożonarodzeniowej w kościele pw. św. Stanisława Kostki (Dzieciątko leży w wypełnionym sianem bagażniku starego fiata, co było nawiązaniem do porwania i mordu ks. Jerzego Popiełuszki).
- **XII:** Teatr Scena 6 wystawia premierę spektaklu *Psalmy* (reżyseria: Henryk Kowalczyk; muzyka: Przemysław Pasieczny, Witold Dąbrowski; wykonanie: Roman Baranowski, Urszula Brytan, Witold Dąbrowski, Mirosława Jaworska, Zbigniew Jaworski i Jacek Wilczyński).
- **XII Poznań:** Aktorzy Teatru im. Andrzeja Jawienia przedstawiają w kościele oo. dominikanów: program poetycko-kolędowy *Na noc nadziei*.
- **XII Wrocław:** Spektakl *Dziadów część III. Ustęp* Adama Mickiewicza, według scenariusza i w wykonaniu Zbigniewa Górskiego, zostaje wystawiony w kościele pw. św. Marcina.
- **XII Warszawa:** Ukazuje się pierwszy numer pisma „Wybór”, wydawanego przez NOW-ą, a poświęconego sprawom kultury.
- **XII:** Wydawnictwo Editions-Spotkania publikuje książkę Macieja Łopińskiego, Marcina Moskita i Mariusza Wilka pt. „Konspira. Rzecz o Podziemnej Solidarności”.
- **4 XII Poznań:** Galeria Wielka prezentuje instalacje i malarstwo grupy Koło Klipsa.
- **4 XII:** Toruńskie Radio „Solidarność” - Radio „Balonowe” gościnnie nadaje audycję na Górnym Śląsku (z terenu Chorzowskiego Parku Kultury i Wypoczynku).
- **10 XII Warszawa:** Pracownia „Dziekanka” przedstawia wystawy obrazów Zbigniewa Olkiewicza „Obrazki”, Marka Kowalskiego „Pole widzenia”, Sławomira Kolo i Leszka Podczaskiego „Obchody”, Rafała Wiśniewskiego „Akcja-instalacja”.
- **10 XII Warszawa:** Galeria SHS pokazuje prace malarskie Jacka Sienickiego.
- **10 XII Warszawa:** Kuria Metropolitalna organizuje wieczór literacki poświęcony pamięci Jerzego Zagórskiego, z udziałem Barbary Horawianki i Mieczysława Voita.
- **20 XII Warszawa:** Ukazuje się pierwszy numer pisma „Wybory”, poświęconego plastyce.
- **20 XII Warszawa:** Kuria Metropolitalna jest miejscem spotkania panelowego „Kiedy Kościół był Ojczyzną - zabór rosyjski”.
- **21 XII Toruń:** Rozprawa przed sądem w Toruniu. Stanisław Śmigiel z toruńskiego Radia „Solidarność”, aresztowany 4 listopada podczas przewożenia aparatury radiowej, otrzymuje wyrok 1,5 roku pozbawienia wolności, w zawieszeniu na 3 lata, za posiadanie urządzeń służących do emitowania audycji radiowych. Mimo zgłoszonej przez prokuraturę apelacji na niekorzyść oskarżonego - wyrok zostaje podtrzymany.
- **26 XII Warszawa:** Duszpasterstwo Środowisk Twórczych organizuje spotkanie opłatkowe dla środowisk twórczych.

1985

- Jerzy Nowosielski otrzymuje nagrodę im. Jana Cybisa.
- Nagrodę Muzeum Archidiecezji Warszawskiej otrzymują: Jerzy Nowosielski, Janusz Eysmont, Jacek K. Zielińskiego i Anna Mizeracka.
- Andrzej S. Kowalski zostaje laureatem nagrody polsko-australijskiej Fundacji Pol-Kul.
- Powstaje oficyna Wers, utworzona przez Adama Borowskiego i Wiesława Żywickiego. Działa do 1990 r.

- **17 I Warszawa:** Duszpasterstwo Środowisk Twórczych organizuje spotkanie panelowe „Kiedy Kościół był Ojczyzną - zabór pruski”.
- **22 I Warszawa:** Duszpasterstwo Środowisk Twórczych prezentuje program artystyczny w rocznicę powstania styczniowego.
- **29 I Poznań:** Galeria Wielka wystawia rysunki Jerzego Kopcia i Tomasza Sobkowiaka.
- **II Kraków:** W krążgankach kościoła oo. dominikanów prezentowana jest wystawa zbiorowa „W stronę osoby - treści podmiotowe we współczesnych figuracjach krakowskich”, zorganizowana przez Leszka Danilczyka i Tadeusza Borutę. Udział biorą: Elżbieta Arend-Sobocka, Grzegorz Bednarski, Tadeusz Boruta, Zbylut Grzywacz, Adam Hoffmann, Andrzej Kapusta, Jarosław Kawiorski, Wiesław Obrzydowski, Iwona Ornatowska, Stanisław Rodziński, Leszek Sobocki, Jacek Waltoś i Jacek Walusiak.
- **II Komitet Kultury Niezależnej** przyznaje Nagrody Kulturalne „Solidarności” za 1984 r. Otrzymują je: Stefan Bratkowski – za cykl audycji kasetowych „Gazeta dźwiękowa”, Adam Bujak – za reportaż fotograficzny z pogrzebu ks. Jerzego Popiełuszki, Erazm Ciolek – za reportaże fotograficzne o tematyce społecznej, Ewa Dałkowska i Zbigniew Zapasiewicz – za realizację spektaklu *Pan Cogito szuka rady* wg Zbigniewa Herberta w Teatrze Powszechnym w Warszawie, Tadeusz Kaczyński – za przygotowanie cyklu programów muzyki i słowa w ramach „Filharmonii im. Romualda Traugutta”, Jerzy Kalina – za oprawę plastyczną uroczystości pogrzebowych ks. Jerzego Popiełuszki, Krzysztof Krauze (Warszawa) – za film dokumentalny *Jest*, krakowskie pismo mówione „NaGłos” (Kraków), Jerzy Radziwiłłowicz – za rolę Raskolnikowa w *Zbrodni i karze* Fiodora Dostojewskiego (w reż. Andrzeja Wajdy) w Teatrze Starym w Krakowie, Jarosław Marek Rymkiewicz – za powieść *Rozmowy polskie latem 1983 roku*, Wiesław Saniewski – za film fabularny *Nadzór*, Wanda Szaad – za audycję kasetową „Dezerterzy”, Małgorzata Szejnert i Tomasz Zalewski – za książkę reportażową *Szczecin: Grudzień – Sierpień - Grudzień*, Andrzej Titkow – za film dokumentalny *Przechodzień*, Wiesław Wodyk – za utwory wokalnie-elektroniczne komponowane do tekstów współczesnych poetów, Zespół 4R – Jacek Fedorowicz i współpracownicy – za historię obrazkową *Solidarność. 500 pierwszych dni*.
- **II Warszawa:** Muzeum Archidiecezji Warszawskiej przedstawia *Psalmy* w przekładzie Romana Brandstaettera i wykonaniu Olgierda Łukaszewicza.
- **10 II Warszawa:** W siedzibie duszpasterstwa twórców odbywa się spotkanie z dziennikarzami i wykład red. Jacka Maziarzkiego „Język propagandy a powołanie dziennikarza”.
- **13 II Warszawa:** Galeria SHS prezentuje „Sztukę podziwu” – wystawę malarstwa warszawskiej Gruppy.
- **14 II Warszawa:** Marek Sapetto wystawia swoje grafiki w Galerii „Saska Kępa”.
- **14 II Warszawa:** Duszpasterstwo Środowisk Twórczych organizuje mszę w intencji ks. Jerzego Popiełuszki oraz czuwanie modlitewne środowisk twórczych i naukowych.
- **14 II Warszawa:** Gospodarzem spotkania panelowego „Czy kara śmierci jest sprzeczna z Ewangelią?” jest Duszpasterstwo Środowisk Twórczych.
- **15–28 II Warszawa:** Galeria Forma pokazuje wystawę „Rachunek”. Biorą w niej udział: Marek Bogdaszewski, Andrzej Budek, Wiesław Janasz, Wojciech Kołyszko, Antoni Rodowicz i Gruppa.
- **16 II Podkova Leśna:** Wystawą prac Adama Brinckena inauguruje działalność galeria przy kościele pw. św. Krzysztofa.
- **16 II Łódź:** Odbywa się spotkanie na Strychu: „Idzie nowe kolory... *vel* jak pomóc Kryszkowskiemu?”. Biorą w nim udział: Zbigniew Bińczyk, Marek Janiak, Jacek Józwiak, Elżbieta Kacprzak, Jacek Kryszkowski, Maria Zofia Łuczko, Adam Rzepecki, Tomasz Snopkiewicz, Andrzej Świetlik, Andrzej Wielogórski i Gruppa.
- **16 II Katowice:** Halina Mikołajska przedstawia w katedrze pw. Chrystusa Króla *Tryptyk Maryjny*.
- **18 II Warszawa:** Program *Jestem gotowy na wszystko*, z udziałem Adrianny Godlewskiej, Jacka Kałuckiego i Jana Tomaszewskiego, poświęcony ks. Jerzemu Popiełuszcze, gości w kościele pw. Nawiedzenia NMP.
- **19 II Wrocław:** Kościół oo. jezuitów jest miejscem premiery spektaklu *Anhelli* Juliusza Słowackiego, przygotowanego przez Grupę NST. Adaptacja i reżyseria – Bogusław Kierc, muzyka Zbigniew Karnecki, wykonanie: Danuta Kierc, Andrzej Makowiecki, Stanisław Melak, Edwin Petrykat, Andrzej Wilk i Kazimierz Wysota.
- **21 II Warszawa:** Duszpasterstwo twórców organizuje spotkanie panelowe „Kiedy Kościół był Ojczyzną - czas okupacji”.
- **25 II Warszawa:** Muzeum Archidiecezji Warszawskiej przedstawia *Brata naszego Boga* Karola Wojtyły w reżyserii Jana Zelnika i z wyborem tekstów Aleksandra Nebelskiego.
- **28 II Warszawa:** Audycja megafonowa Radia „Solidarność” rozbrzmiewa w Zakładach Mechanicznych „Ursus”, a w godzinach południowych w Hucie „Warszawa”.
- **II–III Kraków-Mistrzejowice:** W kościele pw. św. Maksymiliana M. Kolbego odbywa się ogólnokrajowa wystawa poświęcona pamięci ks. Jerzego Popiełuszki - „Przeciw złu, przeciw przemocy”, zorganizowana przez Jerzego Brukwickiego, Aleksandra Wojciechowskiego i Elżbietę Zawistowską, we współpracy z Jerzym Kaliną. Uczestniczą: Maria Anto, Grzegorz Bednarski, Jerzy Bereś, Bogdan Bogusławski, Jan Bokiewicz, Tadeusz Boruta, Tadeusz Brzozowski, Jan Dobkowski, Janusz Eysymont, Jan Góra, Jerzy Kalina, Hanna Karczewska, Marian Kepiński, Łukasz Korolkiewicz, Paweł Kowalewski, Bogdan Kraśniewski, Maja Kwiatkowska, Natalia LL (Lach-Lachowicz), Anna Mizeracka, Jarosław Modzelewski, Grzegorz Moryciński, Andrzej Możejko, Janusz Osiecki, Janusz Petrykowski, Jerzy Puciata, Małgorzata Puciata, Antoni Rodowicz, Teresa Rodowicz, Jan Rylke, Marek Sapetto, Lidia Serafin, Jacek Sienicki, Marek Sobczyk, Stanisław Sobolewski, Eugeniusz Get Stankiewicz, Jerzy Tchórzewski, Marian Warzecha i Mira Żelechower-Aleksium.
- **III Bytom:** Kościół pw. Podwyższenia Krzyża, oo. kapucynów, jest gospodarzem ogólnokrajowej wystawy „Czas krzyża”. Autorem wystawy jest Jerzy Brukwicki, projekt plakatu przygotował Jan Bokiewicz; uczestniczą: Dorota Adamiec, Grzegorz Bednarski, Janina Bielaw, Andrzej Bielawski, Maciej Bieniasz, Jan Bokiewicz, Tadeusz Boruta, Adam Brincken, Zofia Broniek, Przemysław Brykałski, Krystyna Brzechwa, Andrzej Budek, Maciej Buszewicz, Kazimierz Cieślak, Stanisław Ciok, Ewa Czober, Tadeusz Czober, Jacek Ćwikła, Jan Dobkowski, Krzysztof Domański, Janusz Eysmont, Jacek Frączak, Anna Gobel, Wiesław Gołuch, Jan Góra, Zbylut Grzywacz, Wiesław Janasz, Janusz Karbowniczek, Hanna Karczewska, Marian Kepiński, Paweł Kowalewski, Bogdan Kraśniewski, Jan Kukuła, Maja Kwiatkowska, Janusz Medyński, Aldona Mickiewicz, Anna Mizeracka, Piotr Młodożeniec, Grzegorz Moryciński, Andrzej Możejko, Wiesław Obrzydowski, Andrzej Oczkoś, Romuald Oramus, Janusz Osicki, Janusz Petrykowski, Andrzej Piątek, Elżbieta Pietras, Kazimierz Raba, Antoni Rodowicz, Stanisław Rodziński, Wiesław Rosocha, Teresa Rudowicz, Marek Sapetto, Lidia Serafin, Hanna Sidorowicz, Leszek Sobocki, Stanisław Sobolewski, Eugeniusz Get Stankiewicz, Tomasz Steil, Ryszard Stryjecki, Wiesław Szamborski, Andrzej Szejnwejs, Małgorzata Świdarska, Jacek Waltoś, Henryk Waniek, Włodzimierz Włoszkiewicz, Ryszard Wojciechowski, Alfred Wysocki, Maciej Zabrzewski, Barbara Zbrożyna, Jacek K. Zieliński i Jacek Ziemiński.
- **3 III Wrocław:** Kościół pw. św. Marcina – w Galerii „Na Ostrowie” prezentuje wystawę prac graficznych Wiesława Gołucha.

- Niziurska-Sobczyk, Marek Sobczyk i Ryszard Woźniak. Łącznie w wystawie bierze udział 196 artystów.
- **V Gdańsk:** W Galerii św. Jacka trwa pokaz malarstwa Wiesława Matuszka.
 - **V Lublin:** Na dziedzińcu KUL w ramach imprezy „Kulaż” odbywa się wystawa i podejmuje działania Pracownia Ryszarda Winiarskiego.
 - **V Podkowa Leśna:** Wystawa „Przeciw złu, przeciw przemocy”, dedykowana pamięci ks. Jerzego, zostaje pokazana w kościele pw. św. Krzysztofa (wystawa jest przeniesiona z Mistrzejowic).
 - **V Kraków:** W Galerii Trzech Obrazów ASP zaprezentowano wystawę Zbyluta Grzywacza „Kolejka” („Siedem okresów z życia kobiety”).
 - **3 V Warszawa:** Duszpasterstwo Środowisk Twórczych przedstawia koncert w 194. rocznicę uchwalenia Konstytucji 3 Maja.
 - **5–8 V Starogard Gdański, Tczew:** I Tydzień Kultury Chrześcijańskiej.
 - **7–9 V Warszawa:** Pracownia „Dziekanka” prezentuje wystawę „Ex Oriente Lux”. Uczestniczą: Jan Gryka, Jerzy Onuch, Anna Płotnicka, Roman Rewakowicz, Mikołaj Smoczyński i Leon Tarasewicz.
 - **9 V Warszawa:** Duszpasterstwo Środowisk Twórczych organizuje spotkanie panelowe „Wina i kara a bezpieczeństwo i godność osoby ludzkiej”.
 - **11 V Łódź:** Wystawą Jacka Sienickiego i Jana Dobkowskiego rozpoczyna działalność Galeria „Nawa św. Krzysztofa” w kościele oo. jezuitów przy Duszpasterstwie Środowisk Twórczych. Galerią kierują jezuita Piotr Jasiński i Jacek Pleskaczyński.
 - **11 V Warszawa:** Duszpasterstwo twórców przedstawia koncert w 50. rocznicę śmierci Marszałka Józefa Piłsudskiego.
 - **12 V 1985 Katowice:** Galeria Śląskiego Seminarium Duchownego wystawia grafiki Ewy Sidorowicz.
 - **12 V Warszawa:** Duszpasterstwo Środowisk Twórczych jest miejscem spotkania dziennikarzy, przygotowanego na temat: „Jałta po 40 latach - przegląd dyskusji prasowych”.
 - **13 V Poznań:** Klasztor oo. karmelitów bosych gości wystawę obrazów i rysunków Andrzeja Możejki.
 - **13–19 V Biała Podlaska:** I Podlaskie Dni Kultury Chrześcijańskiej.
 - **15 V Kraków:** Program *Hymny* Jana Kasprowicza według scenariusza Mieczysława Kotlarczyka z 1942 r., w reżyserii Danuty Michalowskiej, zostaje przedstawiony w kościele oo. pijarów.
 - **16 V Warszawa:** Duszpasterstwo Środowisk Twórczych jest gospodarzem spotkania panelowego „Kościół a polityka”.
 - **18 V Wrocław:** Odbywa się I Krajowe Biennale Młodych „Droga i prawda” zorganizowane w kościele pw. św. Krzyża; laureaci: I nagroda - Tadeusz Boruta, II nagroda - Eugeniusz Minciel, Andrzej Umiasztowski, III nagroda - Jerzy Medyński, Jarosław Modzelewski, wyróżnienie - Zbigniew Mill, Romuald Oramus i Jacek Rykała, nagroda-zakup od Muzeum Archidiecezji Warszawskiej - Tadeusz Boruta praca „Całun”.
 - **19–26 V Katowice:** II Tydzień Kultury Chrześcijańskiej.
 - **20 V Warszawa:** Pracownia „Dziekanka” przedstawia wystawę obrazów Joanny Krzysztoń, zatytułowaną „Kamień lżejszy od powietrza”.
 - **20 V Kraków:** Galeria Kamieniołom im. Jana Pawła II przy parafii św. Józefa prezentuje *Skazuję was na wielkość* – wieczór poetycki z okazji 50. rocznicy śmierci Marszałka.
 - **20 V Warszawa:** W Duszpasterstwie Środowisk Twórczych odbywa się wieczór literacki poświęcony pamięci Stanisława Balińskiego.
 - **21 V Katowice:** Wystawa rysunków, malarstwa i grafiki 14 pedagogów katowickiej uczelni jest organizowana w ramach Tygodnia Kultury Chrześcijańskiej.
 - **21 V Katowice:** W krypcie katedry zostaje otwarta wystawa rysunku, malarstwa i grafiki 14 pracowników katowickiej ASP (towarzyszy Tygodniowi Kultury Chrześcijańskiej).
 - **22 V:** Ernest Bryll zostaje zwolniony ze stanowiska kierownika literackiego Zespołu Filmowego „Oko” za brak koncepcji artystycznej zgodnej z oczekiwaniami przełożonych oraz za wystawienie *Wieżniaka*.
 - **23 V Warszawa:** Muzeum Archidiecezji Warszawskiej prezentuje *Rozmowy o Fryderyku* na podstawie listów kompozytora i fragmentów biografii, w reżyserii Hanny Skarżanki oraz w jej wykonaniu razem z Gustawem Holoubkiem.
 - **23–31 V Warszawa:** Galeria Stodoła przedstawia wystawę „Na fuku, na potryłu, na wybratne”. Uczestniczą: Janusz Błachowicz, Anna Ciba, Zbigniew M. Dowgiałło, Rafał Kostrzewa, Anna Pomijańska, Andrzej Rosołek, Wojciech Tracewski i Maciej Wilski.
 - **24 V Lublin:** Jerzy Truszkowski prezentuje w miejscowym BWA wystawę, filmy, wideo i performance pod zbiorczym tytułem „Nihilizm intelektu”.
 - **24 V Katowice:** *Wieczór poetów śląskich* w wykonaniu Anny Gołębiowskiej i Krystyny Wiśniewskiej, z oprawą muzyczną Bogny i Michała Mitków, odbywa się w kościele pw. św. Michała.
 - **25 V Poznań:** Maciej Bieniasz wystawia swoje grafiki w kościele oo. dominikanów.
 - **28 V Poznań:** Koło Klipsa pokazuje prace w Galerii Wielkiej. Udział biorą: Leszek Knaflewski, Mariusz Kruk, Krzysztof Markowski i Wojciech Kujawski.
 - **30 V Wrocław:** Kościół pw. św. Marcina - Galeria „Na Ostrowie” udostępnia wystawę malarstwa i grafiki Marka Sapetto.
 - **26V–1 VI Chojnice:** Tydzień Kultury Chrześcijańskiej.
 - **26V–2 VI Gliwice:** III Dni Kultury Chrześcijańskiej.
 - **VI Gdańsk:** Rosvita Stern przedstawia swoje prace w Galerii św. Jacka.
 - **VI Kraków:** Rysunki Adama Hoffmanna można oglądać w Galerii „Inny świat”.
 - **VI Poznań:** Wystawa malarstwa i grafiki Hanny Głowackiej, Andrzeja Piątka i Bogdana Wegnera prezentowana jest w klasztorze oo. karmelitów bosych.
 - **1 VI Warszawa:** Wystawa „Grafitaże” Moniki Małkowskiej gości w Galerii Kalipso.
 - **4–29 VI Warszawa:** Muzeum Archidiecezji Warszawskiej prezentuje wystawę malarstwa Grzegorza Bednarskiego i Tadeusza Boruty „Świadomość tradycji”.
 - **13 VI Warszawa:** Duszpasterstwo Środowisk Twórczych jest gospodarzem spotkania panelowego „Pluralizm w kulturze”.

- **9–11 XI Kraków:** Ryszard Grzyb prezentuje swoje prace malarskie w prywatnej Galerii „Zderzak”, na wystawie pod tytułem „Pojedynk na huśtawce”.
- **10 XI Poznań:** Muzeum Archidiecezjalne na Ostrowie Tumskim i kościół pw. NMP są gospodarzami krajowej wystawy malarstwa, rysunku, medalierstwa, plakatu i fotografii pt. „Nadzieja jest w nas, pokój i młodzi ludzie idą razem”, zorganizowanej przez Jerzego Bąka i Juliusza Kowalskiego wraz z zespołem artystów poznańskich. Na wystawie pokazano m.in. tryptyk fotograficzny Zofii Rydet „Obecność” (I nagroda), zestaw fotogramów Tomasza Kiznego i Andrzeja Łuca „Pielgrzymka” (II nagroda) oraz fotografie o charakterze ironicznym z okresu stanu wojennego warszawskiej grupy „6x6” (Bogdan Sarwiński, Zbigniew Markiewicz, Marek Gołowacz, Jacek Marczewski).
- **10 XI Warszawa:** Duszpasterstwo Środowisk Twórczych organizuje spotkanie dziennikarzy i wykład red. Wojciecha Gielżyńskiego „Wyrostki czy orleńta - o postawach młodych w XIX w.”.
- **12–14 XI Warszawa:** Odbywa się sympozjum duszpasterskie „Teatr w służbie ewangelizacji parafialnej”, zorganizowane przez Komisję Episkopatu Polski ds. Społecznego Przekazu przy współpracy Katedry Dramatu i Teatru KUL.
- **14 XI Warszawa:** W duszpasterstwie twórców odbywa się spotkanie panelowe „Suwerenność ducha, suwerenność narodu” z udziałem Kazimierza Dziewanowskiego, Andrzeja Szczypiorskiego, Bronisława Geremka i Jacka Salija.
- **16 XI Podkowa Leśna:** Kościół pw. św. Krzysztofa gości wystawę malarstwa Andrzeja Możejki i Marka Sapetto.
- **16–25 XI Warszawa:** XI Tydzień Kultury Chrześcijańskiej.
- **17 XI Warszawa:** Wystawa „Złoto ekonomii, kadzidło sztuki, gorzka mirra polityki” pokazana jest w parafii pw. Miłosierdzia Bożego. Uczestniczą: Jarosław Modzelewski, Paweł Kowalewski, Włodzimierz Pawlak i Marek Sobczyk.
- **17 XI Wrocław:** W kościele pw. św. Mikołaja odbywa się wystawa malarstwa Jadwigi Krawczyk-Halickiej zatytułowana „Wejście w przestrzeń”.
- **17 XI Warszawa:** Duszpasterstwo twórców inauguruje wystawę malarstwa „Ujrzyliśmy, że kłęczymy” z udziałem ponad 20 artystów.
- **17–24 XI Bielsko-Biała:** Społeczne Dni Duszpasterskie.
- **18 XI Warszawa:** Muzeum Archidiecezji Warszawskiej przedstawia program *Hejże, na Soplęcę! wg Pana Tadeusza Adama Mickiewicza*, w układzie tekstu i reżyserii Daniela Bargielowskiego.
- **19 XI Warszawa:** Muzeum Archidiecezji Warszawskiej organizuje pokaz grafiki i rysunku artystów wrocławskich oraz wystawę „W kręgu sztuki hiszpańskiej”. Uczestniczą: Jan J. Aleksjun, Mirosław Bernat, Ewa Ciepiewska, Paweł Frąckowiak, Wanda Gołkowska, Wiesław Gołuch, Alojzy Gryt, Piotr Gusta, Janusz Halicki, Józef Hałas, Konrad Jarodzki, Andrzej Klimczak-Dobrzaniecki, Roman Kowalik, Jan Kukuła, Natalia Lach-Lachowicz, Andrzej Lachowicz, Eugeniusz Minciel, Paweł Pawlak, Halina Pawlikowska, Leon Podsiadły, Anna Skibska, Eugeniusz Smoliński, Eugeniusz Get Stankiewicz, Jerzy Szewczyk, Anna Szpakowska-Kujawska, Józef Sztajer, Felicja Elżbieta Zastawny-Chachaj, Eulalia Złotnicka i Andrzej Żarnowiecki.
- **21–23 XI Zielona Góra:** Malarstwo, grafika, performance, wideo, filmy, odczyty, prezentacje autorskie itp. są częścią I Biennale Sztuki Nowej.
- **24 XI Wrocław:** Kościół oo. jezuitów gości spektakl *Prośba o ogień i pieśń* na podstawie wierszy s. Nulli (Lucyny Westwalewiczówny). Wykonawcami są Danuta i Bogusław Kiercowie.
- **27 XI Lublin:** W BWA odbywa się wystawa prac Ryszarda Woźniaka „Co się teraz dzieje w raju”.
- **XII Łódź:** W Galerii „Nawa św. Krzysztofa” jest prezentowana wystawa Stanisława Rodzińskiego.
- **XII Katowice:** Muzeum Diecezjalne przedstawia ekspozycję grafik Witolda Wedeckiego i Joanny Piech-Kalarus.
- **XII Warszawa:** Pracownia „Dziekanka” jest gospodarzem akcji „Zespół Pieśni i Tańca Ziemi Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej”. III akcja malowania w „Dziekance” odbywa się z udziałem: Pawła Kowalewskiego, Jarosława Modzelewskiego, Włodzimierza Pawłaka i Marka Sobczyka.
- **XII Francja:** W Bibliotece Polskiej zaprezentowana zostaje wystawa rysunków dzieci z Gdańska pt. „Mali świadkowie wielkich wydarzeń”. Później zostaje przeniesiona do znanej paryskiej galerii „Espace Pierre Cardin”.
- **XII Francja:** W Centre du Dialogue zaprezentowana zostaje nowa książka wydawnictwa „Edition-Spotkania” - „Zapiski 1980 - 1984” księdza Jerzego Popiełuszki.
- **6 XII Białystok:** Salon Wystawowy BWA „Arsenal” organizuje wystawę „Pokaz Prawdziwego Luxusu”.
- **7 XII Warszawa:** Dyrektor Muzeum Archidiecezji Warszawskiej ks. Andrzej Przekaziński odznacza Hanną Skarżankę honorowym medalem za społeczny wkład pracy w działalność Muzeum.
- **8 XII Warszawa:** Duszpasterstwo Środowisk Twórczych organizuje projekcję filmu *Jest* w reżyserii Krzysztofa Krauzego.
- **8 XII Wrocław:** Galeria „Na Ostrowie” przy kościele pw. św. Marcina organizuje pokaz frottage i collage Leona Podsiadły.
- **13 XII Francja:** W siedzibie Komitetu Koordynacyjnego NSZZ „Solidarność” otwarta zostaje wystawa poświęconą stanowi wojennemu w Polsce (fotografie, prasa podziemna, znaczki, emblematy).
- **13 XII Montreal:** Grupa Działania na Rzecz NSZZ „Solidarność” przygotowała wystawę znaczków poczty podziemnej z lat 1981:1985.
- **15 XII Gdańsk:** Galeria św. Jacka przedstawia wystawę sztuki zorganizowaną w 15. rocznicę tragicznych Wydarzeń Grudnia 1970 r.
- **25 XII Warszawa:** Duszpasterstwo twórców prezentuje wystawę Jacka Federowicza „Rysunki z ostatnich lat” (Mała Galeria DŚT).
- **31 XII Warszawa:** Związany z Łodzią Teatr im. Kici Koci inauguruje swoją działalność spektaklem *Kabaret Kici Koci* wg Mirona Białoszewskiego, w reżyserii Zbigniewa Micha i wykonaniu Wojciecha Królikiewicza.

1985

- **Niemcy:** W ośmiu miastach Niemiec Zachodnich zostaje zaprezentowana wystawa Niezależnej Sztuki polskiej „Polnische Kunst der Gegenwart”.

1986

- Tomasz Kizny z NAF Dementi rozpoczyna projekt „Obraz systemu”, poświęcony współczesnej historii Rosji. Jest on realizowany do 1997 roku.
- Zainicjowana zostaje seria wydawnicza pod nazwą Biblioteka Lwowska publikowana przez oficynę wydawniczą Pokolenie. Ukazuje się ona do 1989 r.

- **28 I Warszawa:** Galeria Stodoła jest gospodarzem akcji wspólnego malowania „Pierdolnik Mandżurski”. Uczestniczą: Paweł Chełmcki, Anna Ciba, Tomasz Kazikowski, Waldemar Petryk, Paweł Susid, Jerzy Truszkowski, Maciej Wilski i zespół muzyczny Praffdata.
- **2 II Warszawa:** Siedziba Duszpasterstwa Środowisk Twórczych jest gospodarzem wystawy rysunku i grafiki Jerzego Znamierowskiego „U progu poznania”.
- **2 II Katowice:** Galeria „Gołębnik” przy Wyższym Seminarium Duchownym wystawia grafiki Teresy Bryning-Adamieckiej.
- **3 II Poznań:** Andrzej Wajda prezentuje swoje rysunki w Muzeum Archidiecezjalnym na wystawie zatytułowanej „Notes”.
- **3 II Warszawa:** Galeria SHS udostępnia zwiedzającym wystawę obrazów Anny Szpakowskiej-Kujawskiej, zatytułowaną „Podróże”.
- **II Francja:** W galerii „Bernanos” otwarta zostaje 2 tygodniowa wystawa grafik 44 polskich artystów z kraju i emigracji.
- **3 II Kraków-Mistrzejowice:** Niezależną telewizja NTV rejestruje na taśmie wideo spektakl *Hejże, na Soplicę! wg Pana Tadeusza* Adama Mickiewicza (układ tekstu i reż. Daniel Bargielowski), grany w miejscowym kościele pw. św. Maksymiliana Marii Kolbego.
- **3 II Warszawa:** Galeria SHS prezentuje malarstwo na wystawie zatytułowanej: „Martwa Natura”, według scenariusza Kingi Kawalerowicz. Pokazywane są obrazy: Jana Dziędziory, Mariana Kępińskiego, Witolda Masznicza, Aldony Mickiewicz, Jerzego Nowosielskiego, Włodzimierza Panasa, Janusza Petrykowskiego, Jacka Semolińskiego, Lidii Serafin i Joanny Wiszniewskiej.
- **7–9 II Gdańsk:** Odbywa się pierwszy festiwal Nowa Scena, flagowej imprezy Gdańskiej Sceny Alternatywnej. Nazwa każdej edycji otrzymuje długi człon, jak „Złot Młodzieży Cynicznej Ery Atmowej” (pierwszy), „Nadmorski Festiwal Wyłącznieści” (drugi); ogółem festiwal ma osiem edycji, ostatnią w czerwcu 1989 r.
- **9 II Wrocław:** Galeria „Na Ostrowie” w kościele pw. św. Marcina prezentuje wystawę malarstwa i rysunków Eugeniusza Smolińskiego.
- **11 II Warszawa:** Muzeum Archidiecezji Warszawskiej prezentuje wystawę zbiorową „Tkanina wobec sacrum”.
- **13 II Warszawa:** Duszpasterstwo Środowisk Twórczych organizuje spotkanie panelowe „W kręgu spraw człowieka chorego”.
- **15 II Francja:** Ukazanie się pierwszego numeru kwartalnika społeczno-kulturalnego „Znaki Czasu” pod red. Andrzeja Micewskiego.
- **15 II Warszawa:** Wystawa „Szczęki” Jacka Sienickiego zostaje udostępniona publiczności w Galerii Antoniego Dzeduszyckiego i Pawła Sosnowskiego.
- **18–22 II Warszawa:** Pracownia „Dziekanka” pokazuje wystawę prac Włodzimierza Pawlaka „Cyrkiel i linia miary artystycznej (Obrazy, kije, muchy)”.
- **19 II Warszawa:** Muzeum archidiecezjalne gości program „Dlaczego przychodzę”, przygotowany na podstawie ankiety „Tygodnika Powszechnego” dotyczącej powrotów do Kościoła (scenariusz i wykonanie Grażyna Staniszevska).
- **21–22 II Warszawa:** Muzeum Archidiecezji Warszawskiej organizuje gościnne występy grupy N[ie] S[amym] T[eatrem] (NST) z Wrocławia z przedstawieniami *Mała siostrzyczka* i *Bądź wierny, idź*.
- **22 II Koszalin:** Wystawa „Wyzwalanie światła” Antoniego Mikołajczyka inauguruje działalność Galerii „Na plebanii” przy kościele pw. św. Ducha. Prowadzi ją Andrzej Ciesielski.
- **23 II Katowice:** Muzeum Diecezjalne pokazuje grafiki Mariusza Pałki.
- **25 II Warszawa:** Wystawa Danuty Mączak „Blaski i cienie” gości w Pracowni „Dziekanka”.
- **II–III Poznań:** Galeria Wielka gości wystawę „Twoim bohaterem, hołoto, jest nuda przynosząca nieszczęście”. Uczestniczą: Ryszard Grzyb, Paweł Kowalewski, Jarosław Modzelewski, Włodzimierz Pawlak, Marek Sobczyk i Ryszard Woźniak.
- **III Kraków:** Grupa „Wprost” wystawia swoje prace w Galerii „Inny świat”.
- **III Warszawa:** Audycja megafonowa Radia „Solidarność” zostaje wyemitowana na Uniwersytecie Warszawskim.
- **8 III Warszawa:** „Świadomość Neue Bieriemniennost” przedstawia w Pracowni Dziekanka wystawę „Kwiat jednej nocy”.
- **9 III Warszawa:** Duszpasterstwo Środowisk Twórczych organizuje spotkanie z Andrzejem Wajdą i prezentację jego prac plastycznych.
- **11–18 III Poznań:** W wystawie prac grupy Koło Klipsa w Galerii Wielkiej 19 biorą udział: Leszek Knaflewski, Mariusz Kruk, Wojciech Kujawski, Krzysztof Markowski.
- **13 III Warszawa:** Duszpasterstwo Środowisk Twórczych jest gospodarzem spotkania panelowego „Lewica, prawica a nauka społeczna Kościoła”.
- **13–20 III Gorzów Wielkopolski:** III Dni Kultury Chrześcijańskiej.
- **15 III Kraków:** wystawa malarstwa Grzegorza Bednarskiego i Tadeusza Boruty w Galerii „Inny świat”.
- **16 III Warszawa:** Drogę Krzyżową przygotowują i prowadzą artyści z duszpasterstwa twórców.
- **17 III Kraków:** Program *Godzina słowa. Wielki Post 1986* wykonują Danuta Michałowska i Kuba Abrahamowicz w krypcie kościoła oo. pijarów.
- **17–25 III Warszawa:** W Pracowni „Dziekanka” odbywa się wystawa prac Jarosława Modzelewskiego zatytułowana „Wybrane zagadnienia w problematyki malarstwa sztalugowego w aspekcie pracy własnej”.
- **18 III Warszawa:** Ekspozycję zatytułowaną „Motyw pasyjny w sztuce młodych” przedstawia Muzeum Archidiecezji Warszawskiej. Udział biorą: Tadeusz Boruta, Maksymilian Mirosław Biskupski, Maciej Buszewicz, Zbigniew M. Dowgiałło, Andrzej Góra, Piotr Józefowicz, Władysław Klamerus, Paweł Kowalewski, Marek Stępień i Bohdan Urbanowicz.
- **18 III Warszawa:** Muzeum archidiecezjalne wystawia prace Lucasa Cranacha i pasyjną grafikę niemiecką XVI w. Towarzyszy jej ekspozycja „Motyw pasyjny w sztuce młodych”.
- **20 III:** Gustaw Herling-Grudziński otrzymuje nagrodę im. Gutenberga w kategorii: „najlepsza książka roku oparta na osobistych przeżyciach” - za francuskie wydanie *Innego świata*.
- **21 III Warszawa:** Duszpasterstwo Środowisk Twórczych organizuje wieczór poświęcony pamięci Henryka Krzeczковского.
- **22 III Koszalin:** Stanisława Wolski organizuje w Galerii „Na plebanii” akcję „Znaki szczególne”.
- **22 III Gdańsk:** *Światło niewidzialne* T.S. Eliota prezentują w kościele oo. dominikanów Halina Winiarska i Jerzy Kizkisz (według scenariusza Haliny Słojewskiej).

- **17 V Katowice:** Pokonkursowa ogólnopolska wystawa grafiki „Wobec wartości” odbywa się w Muzeum Diecezjalnym. Nagrody otrzymują: Ryszard Świerad, Andrzej J. Kasprzak, Monika Handke, Ireneusz Walczak i Hubert Borys.
- **17 V Warszawa:** Pokaz linorytów Tomasza Ciecierskiego zostaje otwarty dla publiczności w Galerii Antoniego Dzieduszyckiego i Pawła Sosnowskiego.
- **18 V Warszawa:** Wystawa rysunków „Notes 85” Andrzeja Wajdy odbywa się w Galerii „Saska Kępa”.
- **19 V Warszawa:** Jacek Woźniakowski przedstawia w Duszpasterstwie Środowisk Twórczych wykład „Kościoł a kultura”.
- **21 V Warszawa:** W Galerii SHS prace pokazuje Jerzy Medyński.
- **22 V Wrocław:** Studenci z grupy samorządowej „Dwunastka”, z Krzysztofem Jakubczakiem i Pawłem Kociębą na czele, odbywają wycieczkę po Wrocławiu autokarem „Fredruś”. Uczestnicy przebrani w stroje karnawałowe śpiewają pieśni masowe i piosenki opozycyjne, wywieszają transparenty z napisami: „Solidność”, „Uwolnić lisa, wsadzić borsuka” itp. Autokar zatrzymuje milicja i przewozi uczestników wycieczki do komendy przy ul. Łąkowej, gdzie w oczekiwaniu na przesłuchanie zabawa jest kontynuowana.
- **24 V USA:** Cykl pokazów filmów dotyczących podziemia w Polsce wraz ze spotkaniami z Mirosławem Chojeckim zorganizowanych przez „Studium Spraw Polskich”.
- **25 V Koszalin:** Galeria „Na plebanii” jest gospodarzem akcji artystycznej i wystawy rysunków Witosława M. Czerwonki zatytułowanej „Pełna wypowiedź”.
- **25 V Wrocław:** Wystawę „Dzień Szatana” Pawła Kowalewskiego pokazuje Galeria „Na Ostrowie”.
- **26 V Warszawa:** Muzeum Archidiecezji Warszawskiej prezentuje program poetycki *Hymn o miłości*. Występują: Dorota Dobrowolska, Grażyna Strachota, Hanna Skarżanka, Jerzy Klesyk, Stanisław Górka; akompaniament na gitarze: Wojciech Kaleta.
- **27 V Warszawa:** Pracownia „Dziekanka” wystawia obrazy Tomasza Sikorskiego.
- **V–VI Warszawa:** Muzeum Archidiecezji prezentuje wystawę „Być razem”.
- **V–VI Warszawa:** Galeria Stodoła przedstawia wystawę „Salon pięknych sztuk. 25 młodych artystów związanych z ASP w Warszawie”. Biorą udział: Paweł Bołtryk, Paweł Chełmecki, Anna Ciba, Anna Gruszczyńska, Rafał Kostrzewa, Mariola Przyjemaska, Małgorzata Rittersschild, Andrzej Rosołek, Maciej Wilski i in.
- **VI Kraków:** Wystawa „Obrazy lat ostatnich” Łukasza Korolkiewicza ma miejsce w Galerii „Inny świat”.
- **VI RFN, Berlin Zachodni:** W Atelier DAAD odbywa się wystawa „Berliner Kindl” z udziałem Ryszarda Grzyba i Ryszarda Woźniaka.
- **VI RFN:** Powstanie Monachijskiego Klubu im. Juliusza Mieroszewskiego dla wspierania niezależnej myśli polityczno-publicystycznej
- **VI Szwajcaria:** Fundacja im. Kościelskich w Genewie przyznała nagrody młodym pisarzom mieszkającym w Polsce i na emigracji. Laureatami nagród zostali Tomasz Jastrun, Adam Michnik oraz Leszek Szaruga.
- **VI Francja:** Stowarzyszenie „Solidarite France : Pologne” zorganizowało w Francji pokazy dwóch filmów: „Przechodzień” Andrzeja Titkova i „Jest” Antoniego Krauzego, które otrzymały w 1985 roku nagrodę kulturalną „Solidarności”.
- **VI:** Powstaje Fundusz Ubezpieczeniowy Wydawnictw Niezależnych, dzięki któremu mogą one chronić się przed stratami związanymi z represjami ze strony władz.
- **VI Warszawa:** Kościół środowisk twórczych pw. Nawiedzenia NMP organizuje koncert poetycki towarzyszący sesji naukowej zorganizowanej w 30. rocznicę śmierci Jana Lechonia.
- **2 VI Kraków:** W kościele oo. jezuitów artyści wystawiają *Kazania sejmowe* Piotra Skargi (opracowanie tekstu i reżyseria Piotra Paradowskiego). W spektaklu bierze udział Krzysztof Globisz i chór Organum pod dyr. Bogusława Grzybka.
- **7 VI Warszawa:** Muzeum Archidiecezji Warszawskiej gości *Alfabet wspomnień* – wieczór poświęcony Antoniemu Slonimskiemu. Wybór tekstów i reżyseria: Maria Chwalibóg, a wykonawcami są: Maria Chwalibóg, Gustaw Holoubek, Andrzej Szczepkowski i Tomasz Burek.
- **8 VI Warszawa:** Duszpasterstwo Środowisk Twórczych przedstawia program artystyczny *Dwie Maryje* w wykonaniu Aleksandry Dmochowskiej i Anny Nehrebeckiej.
- **9 VI Poznań:** Kościół pw. Najświętszego Serca Jezusa jest gospodarzem programu poetyckiego *Pacierz za zmarłych. Na 30. rocznicę Poznańskiego Czerwca*, według scenariusza i w reżyserii Krystyny Tyszańskiej-Skołudy i Celestyna Skołudy.
- **11 VI Warszawa:** Wystawa malarstwa Jerzego Nowosielskiego zaprezentowana zostaje w Galerii SHS.
- **12 VI Warszawa:** Spotkanie panelowe poświęcone sprawom ochrony środowiska, zatytułowane: „Czekając na Apokalipsę”, organizuje Duszpasterstwo Środowisk Twórczych.
- **19 VI Warszawa:** Wykład doc. dr. Aleksandra Wojciechowskiego „Plastyka w Kościele” odbywa się w Duszpasterstwie Środowisk Twórczych.
- **20–21 VI:** Pielgrzymka warszawskiego DŚT zmierza do Kalwarii Zebrzydowskiej, Lanckorony i Wadowic.
- **23 VI Poznań:** W kościele Matki Boskiej Zwycięskiej artyści przedstawiają program poetycki *Gorzki to chleb polskość. Na 30. rocznicę Poznańskiego Czerwca*, według scenariusza i w reżyserii Krystyny Tyszańskiej-Skołudy i Celestyna Skołudy.
- **28 VI Poznań:** W 30. rocznicę Poznańskiego Czerwca 1956 roku w kościele pw. Matki Boskiej Bolesnej zostaje otwarta wystawa „Polska Pieta” (wg scenariusza Jerzego Brukwickiego we współpracy z Wojciechem Mullerem). Można oglądać prace: Doroty Adamiec, Marii Anto, Macieja Bieniasza, Tadeusza Boruty, Adama Brinckena, Zofii Broniek, Ewy Ciepielewskiej, Kazimierza Cieślaka, Tadeusza Dudzińskiego, Haliny Eysymont, Jacka Frączaka, Krystyny Golus-Możejko, Wiesława Gołucha, Anny Gosiewskiej, Krystyny Górskiej, Andrzeja Góry, Zbyluta Grzywacza, Moniki Handke, Andrzeja Karpińskiego, Mariana Kępińskiego, Zbigniewa Kosmali, Romana Kowalika, Bogdana Kraśniewskiego, Jana Kukuły, Piotra Kurki, Mai Kwiatkowskiej, Jerzego Medyńskiego, Leszka Misiaka, Anny Mizerackiej, Grzegorza Morycińskiego, Andrzeja Możejki, Wojciecha Müllera, Andrzeja Oczkosia, Janusza Osickiego, Mariusza Pałki, Henriego Poulaina, Sławomira Ratajskiego, Antoniego Rodowicza, Stanisława Rodzińskiego, Antoniego Rząsy, Marka Sapetto, Tomasza Sikorskiego, Jerzego Skąpskiego, Ireny Snarskiej, Stanisława Sobolewskiego, Ryszarda Styjeckiego, Wiesława Szamborskiego, Adeli Szwai, Ryszarda Świerarda, Jerzego Tchórzewskiego, Andrzeja Umiastowskiego, Bohdana Urbanowicza, Jacka Waltosia, Bogdana Wegnera, Andrzeja Wojciechowskiego, Ryszarda Wojciechowskiego, Jacka Wolnego, Marzanny Wróblewskiej, Terezy Zabrzęskiej, Jacka K. Zielińskiego, Miry Żelechower-Aleksium.
- **28 VI Poznań:** W kościele pw. Matki Boskiej Bolesnej zostaje zaprezentowany program poetycki *Cokolwiek będzie. Na 30. rocznicę*

- ski, Artur Gołacki, Bożena Grzyb-Jarodzka, Andrzej Jarodzki, Jerzy Kosalka, Krzysztof Kubiak.
- **12 X Wrocław:** Pokaz prac Włodzimierza Trendla organizuje Galeria „Na Ostrowie”.
 - **12 X Warszawa:** W siedzibie duszpasterstwa twórców odbywa się wieczór poezji Czesława Miłosza z okazji 75. rocznicy urodzin poety. Wiersze recytują: Gustaw Holoubek i Andrzej Szczepkowski.
 - **12–19 X Gdańsk:** V Tydzień Kultury Chrześcijańskiej.
 - **12–19 X Płock:** Tydzień Kultury Chrześcijańskiej.
 - **12–19 X Sosnowiec, Dąbrowa Górnicza, Będzin, Czeladź:** II Tydzień Kultury Chrześcijańskiej.
 - **14 X Warszawa:** Wystawę „Namiot pełen chorych dziewczynek” przedstawia Marek Sobczyk w Pracowni „Dziekanka”.
 - **16 X Warszawa:** Duszpasterstwo Środowisk Twórczych organizuje spotkanie z Jarosławem Markiem Rymkiewiczem.
 - **16–22 X Kraków:** VII Tydzień Kultury Chrześcijańskiej.
 - **18 X Katowice:** Pokaz obrazów Stanisława Rodzińskiego gości w Galerii Sztuki Współczesnej „Fra Angelico” przy Muzeum Diecezjalnym.
 - **18 X:** IV Ogólnopolska Pielgrzymka Środowisk Twórczych na Jasną Górę.
 - **19 X Wrocław:** Pokaz miniatur na szkle Zofii Forteckiej odbywa się w kościele pw. św. Macieja.
 - **19 X Wrocław:** Kościół pw. Matki Bożej Pocieszenia prezentuje malarstwo Mariana Poźniaka.
 - **19 X Wrocław:** Wystawę prac Czesława Rodziewicza, Stefana Szmidta i Andrzeja Żarnowieckiego można oglądać w kościele pw. św. Wojciecha.
 - **19–26 X Tychy:** II Tydzień Kultury Chrześcijańskiej.
 - **26 X Katowice:** Grafiki Jana Wałacha goszczą na wystawie w Galerii „Gołębnik” przy Wyższym Seminarium Duchownym.
 - **26–29 X Grodzisk:** Dni Kultury Chrześcijańskiej.
 - **27 X Warszawa:** Duszpasterstwo Środowisk Twórczych organizuje w cyklu „Poeci w sutannach” spotkanie z ks. Janem Twardowskim. Jego wiersze czytają Jerzy Zelnik i Jerzy Klesyk.
 - **13 X–XI Włochy, Rzym:** W Chiesa Santo Stefano Rotondo, zostaje zaprezentowana polska sztuka niezależna - na wystawie i kongresie SIAC '86. Udział biorą: Maciej Bieniasz, Tadeusz Boruta, Adam Brincken, Aldona Mickiewicz, Stanisław Rodziński, Teresa Stankiewicz, Jacek Waltoś i Maciej Zychowicz.
 - **XI Warszawa:** Pośmiertna wystawa Barbary Jonscher, zorganizowana w kościele twórców pw. Nawiedzenia NMP, jest częścią Tygodnia Kultury Chrześcijańskiej.
 - **XI Holandia, Rotterdam:** Gallerie Alles voor 12 en 24 volt gości wystawę „Tussen de Polen”. Uczestniczą: Anna Ciba, Zbigniew M. Dowgiałło, Rafał Kostrzewa i Sławomir Marzec.
 - **XI Warszawa:** Teatr Domowy przedstawia premierę spektaklu *Largo desolato* (scenariusz na podstawie sztuki Vaclava Havla; w reżyserii: Macieja Szarego; wykonanie: (premera) Joanna Ładyńska, Andrzej Piszczatowski, Zygmunt Sierakowski, Bogdan Szczesiak i Kazimierz Wysota).
 - **XI Jelenia Góra:** Scena Czterdzieści i Cztery prezentuje w kościele pw. św. Krzyża program *Przemiany* w opracowaniu i reżyserii Andrzeja Nowaka.
 - **XI Warszawa:** Muzeum Archidiecezji Warszawskiej organizuje wieczór poświęcony Kazimierzowi Irankowi-Osmeckiemu, zatytułowany *Cichociemny*, według scenariusza i w reżyserii Marii Chwalibóg.
 - **XI Warszawa:** Muzeum archidiecezjalne pokazuje *Sublokatorke* Hanny Krall, w reżyserii i wykonaniu Zofii Kucówny.
 - **XI Francja:** Wieczór autorski warszawskiej poetki i działaczki opozycyjnej Anki Kowalskiej w klubie „Kontakt” w Francjau.
 - **XI:** Jury w składzie: Jacek Bocheński, Tomasz Burek, Adam Michnik, Jarosław Marek Rymkiewicz i Wiktor Woroszyński przyznaje Nagrodę im. Andrzeja Kijowskiego Adamowi Zagajewskiemu za książkę *Solidarność i samotność*.
 - **8 XI Warszawa:** Pracownia Jana Rylkego gości pokaz rysunków, obrazów i fotografii: Andrzeja Bieńkowskiego, Erazma Ciołka, Waldemara Czechowskiego, Tadeusza Doktora, Janusza Duckiego, Marka Koniecznego, Joanny Krzysztoń, Tadeusza Kuczyńskiego, Anny Łopatowskiej, Andrzeja Macieja Łubowskiego, Daniela Rosińskiego i Jana Rylkego.
 - **9 XI Gdańsk:** Hanna Prusak-Solway pokazuje prace w Galerii św. Jacka.
 - **9–16 XI Bydgoszcz:** V Tydzień Kultury Chrześcijańskiej.
 - **9–16 XI Chrzanów:** IV Tydzień Kultury Chrześcijańskiej.
 - **9–16 XI Trzciel:** Tydzień Kultury Chrześcijańskiej.
 - **9–17 XI Tarnobrzeg:** Tydzień Kultury Chrześcijańskiej.
 - **11 XI Warszawa:** Pracownia „Dziekanka” prezentuje wystawę „Niemrawy młodzian śpiewa, sztywna wiruje drzewa” (IV akcja malowania), z udziałem przedstawicieli warszawskiej Grupy: Ryszarda Grzyba, Pawła Kowalewskiego, Jarosława Modzelewskiego, Włodzimierza Pawłaka, Marka Sobczyka, Ryszarda Woźniaka i Manfreda Strumpfa.
 - **11 XI Kraków:** Program poetycki *Listopad* przedstawiają w kościele oo. franciszkanów Teresa Budzisz-Krzyżanowska, Aleksander Fabisiak, Krzysztof Globisz, Jacek Romanowski i chór Organum pod dyr. Bogusława Grzybka.
 - **14 XI RFN:** Uniwersytet Ludowy w Essen organizuje wystawę twórczości grafika i malarza Andrzeja Piwairskiego.
 - **14–24 XI Warszawa:** XII Tydzień Kultury Chrześcijańskiej.
 - **15 XI Kraków:** Obrazy i rysunki wystawia w Galerii „Inny świat” Jan Rylke.
 - **15 XI Kraków:** W Galerii „Zderzak” prezentowana jest ekspozycja Andrzeja Cisowskiego „Ludzie o słabym charakterze”.
 - **16 XI Wrocław:** Wystawę zbiorową „Droga Krzyżowa” pokazuje Galeria „Na Ostrowie” przy kościele pw. św. Marcina. Udział biorą: Roman Kowalik, Jan Kukuła, Marek Stepień, Grażyna Zielińska i Mira Żelechower-Aleksium.
 - **16–23 XI Częstochowa:** III Tydzień Kultury Chrześcijańskiej.
 - **17 XI Warszawa:** Zofia Kulik i Przemysław Kwiek realizują czterodniowy performance w Pracowni „Dziekanka”.
 - **19 XI Warszawa:** Muzeum Archidiecezji Warszawskiej przedstawia *Modlitwę przeciw rozpacy* – program poświęcony pamięci ks.

Jerzego Popiełuszki, wg tekstów Bogusława Kierca, autorem scenariusza i reżyserem jest Kazimierza Wysota.

- **23 XI**: Wojciech Skowron, emiter i organizator grupy NIL-3 – nadającej audycje Radia „Solidarność” (związanej organizacyjnie z warszawskim Radiem „Solidarność”) zostaje zatrzymany. Kolegium ds. wykroczeń karze go grzywną 50 tys. zł za posiadanie nadajnika do emisji audycji.
- **23–26 XI Chodzież**: Dni Kultury Chrześcijańskiej.
- **23–29 XI Bielsko-Biała**: III Tydzień Kultury Chrześcijańskiej.
- **27 XI Warszawa**: Duszpasterstwo Środowisk Twórczych organizuje prelekcję Andrzeja Drawicza „Ku wieczności wyciągam dłoń... - sacrum we współczesnej literaturze rosyjskiej”.
- **28 XI Wrocław**: Uczestnicy WiP-u demonstrują w sprawie zamknięcia Huty Siechnice, zatruwającej ujęcie wody pitnej dla Wrocławia. Dwa dni wcześniej pojawia się oświadczenie dotyczące zagrożenia, jakie niesie ze sobą przenikanie do wód gruntowych chromu z haldy żużla.
- **30 XI Lublin**: Odbywa się premiera spektaklu *Pętanie* Sceny Plastycznej KUL.
- **XII Łódź**: Powstaje Galeria u Zofii. Do maja 1987 r. prowadzi ją Zofia Łuczko. Galeria jest kontynuacją łódzkiego Strychu.
- **7 XII Warszawa**: Duszpasterstwo Środowisk Twórczych otwiera wystawę fotograficzną „Znaki Boga w Tatrach”.
- **10 XII Warszawa**: Krzysztof Bednarski pokazuje swoje prace w Galerii SHS.
- **10 XII Francja**: Otwarcie w Hotel des Invalides w Francjau wystawy poświęconej 10-letniemu dorobkowi kultury niezależnej w Polsce.
- **11 XII Warszawa**: Spotkanie panelowe „Między bezsilnością a zagrożeniem”, z cyklu „Kondycja i Etos”, odbywa się w siedzibie duszpasterstwa twórców.
- **12 XII Warszawa**: Miejskowa Galeria Działań przedstawia wystawę „4 x Ursynów”. Biorą w niej udział: Janusz Ducki, Paweł Kwasiński, Waldemar Petryk i Jerzy Truszkowski.
- **14 XII Wielka Brytania**: W budynku POSK w Wielkiej Brytanii otwarta zostaje wystawa podziemnych wydawnictw, druków, plakatów zorganizowaną przy współpracy pisma „Voice of Solidarity”.
- **17 XII Warszawa**: Duszpasterstwo Środowisk Twórczych prezentuje wykład prof. Tadeusza Łepkowskiego „Lęk społeczny i odwaga”.
- **18 XII Lublin**: Sesję naukową poświęconą działalności paryskiego Instytutu Literackiego organizuje Koło Polonistów KUL.
- **20 XII Warszawa**: Pokaz obrazów Zbigniewa M. Dowgiałły i Wojciecha Tracewskiego odbywa się w pawilonie wystawienniczym SARP (zorganizowany jest z inicjatywy Andrzeja Bonarskiego).
- **25 XII Grecja**: W Atenach ukazuje się pierwszy numer pisma „Uchodźca Polski”.

1987

- Na niezależnym rynku wydawniczym pojawia się Biblioteka Drogi związana z pismem Konfederacji Polski Niepodległej „Droga”. Działa do 1989 r.
- Rozpoczyna działalność Biblioteka Aletheia. Kontynuuje ją do 1989 r.
- Nagrodę im. Jana Cybisa otrzymuje Jan Lebenstein.

- **Kraków**: Galeria Gołogórski&Rostworowski pokazuje wystawę prac Adama Brinckena.
- **Kraków**: Galeria Gołogórski&Rostworowski wystawia prace Jacka Sroki.
- **Gdańsk**: Powstaje Galeria Wyspa (znana także jako Wyspa Progress).
- **Warszawa**: Galeria Antoniego Dzieduszyckiego i Pawła Sosnowskiego prezentuje prace Jacka Sroki.
- **USA, Nowy Jork**: Nagrodę Fundacji im. Alfreda Jurzykowskiego otrzymuje Hanna Rudzka-Cybisowa.
- **Warszawa**: Muzeum Archidiecezji Warszawskiej wyróżnia nagrodą Jerzego Kalinę i Jacka Sempolińskiego. Uehonorowani zostają także młodzi artyści - Grzegorz Bednarski i Tadeusz Boruta.
- **Kraków**: Powstaje Agencja Fotograficzna Federacji Młodzieży Walczącej.
- **Kraków**: Nagrodę krakowskiego pisma „Arka” otrzymują: Tadeusz Żenczykowski - za publicystykę historyczną ze szczególnym uwzględnieniem książki *Polska lubelska 1944*, Włodzimierz Bolecki [ps. „Jerzy Malewski”] - za książkę *Jedynie prawda jest ciekawa*.
- **I Kraków**: Danuta Michałowska przedstawia w kościele oo. pijarów (w krypcie) *Grotę pełną światła* – spektakl o Bożym Narodzeniu, według objawienia Anny Katarzyny Emmerick.
- **I Warszawa**: Muzeum Archidiecezji Warszawskiej przedstawia *Ślawcie usta Ciało Pana* – program religijny przygotowany z okazji Kongresu Eucharystycznego, z wyborem tekstów Katarzyny Łaniewskiej.
- **4 I Szwecja**: Wystawa niezależnych wydawnictw polskich otwarta w Bibliotece Centrum Kultury w Szwecji z inicjatywy polskich organizacji niepodległościowych.
- **6–16 I Warszawa**: Pracownia „Dziekanka” prezentuje prace Mikołaja Smoczyńskiego na wystawie „Secret Performances (1983-1987)”.
- **8 I Warszawa**: Duszpasterstwo Środowisk Twórczych organizuje w cyklu „Kondycja i Etos” dyskusję panelową „Przyzwolenie czy tolerancja - o podstawowych rozróżnieniach moralnych”.
- **10 I Wrocław**: Marsz ekologiczny zorganizowany przez WiP we Wrocławiu przechodzi z Rynku pod Hutę Siechnice. Milicja zatrzymuje 25 osób. 30 stycznia Wojewódzka Rada Narodowa zaleca likwidację Huty Siechnice do 31 grudnia 1990 r.
- **10 I Koszalin**: Lech A. Mrozek w Galerii „Na plebanii” przedstawia performance zatytułowany „Tak nie rzeczywistości”.
- **15 I Gdańsk**: Uczestnicy WiP-u podczas rozprawy przeciwko Małgorzacie Gorczewskiej organizują akcję protestacyjną zabarwioną absurdalnym humorem Pomarańczowej Alternatywy, eksponując hasła: „Niech żyją kolegia bez wykroczeń”, „Ukarać Gorczewską” itp.
- **15 I Warszawa**: Muzeum archidiecezjalne wystawia jasełka dla dzieci Wandy Majer, zatytułowane *Aktorowie w stajence* w reżyserii Janusza Bukowskiego.
- **16 I Warszawa**: Pokaz malarstwa Łukasza Korolkiewicza i Krystyny Herling-Grudzińskiej oraz ekspozycja „Kwiaty w sztuce od XVI do XIX wieku” zostają zaprezentowane w Muzeum Archidiecezji Warszawskiej.
- **19 I Warszawa**: W Galerii Stodoła grupa „Świadomość Neue Bieriemniennost” przedstawia „Neue Bieriemniennost na rzecz Jeana

- **18 III Warszawa:** Duszpasterstwo Środowisk Twórczych pokazuje film *Zamach na Papieża*.
- **19 III Wrocław:** *Marsz weselny* – spektakl autorski Danuty i Bogusława Kierców z ich udziałem zostaje pokazany w kościele oo. jezuitów.
- **19 III Francja:** Wystawa „10 lat niezależnych wydawnictw polskich” otwarta w czasie targów książki „Foire du livre” w Francjau.
- **20 III:** Uczestnicy WiP-u demonstrują w Szczecinie przeciwko zanieczyszczeniom powodowanym przez Zakłady Chemiczne Police i przeciwko budowie elektrowni atomowej w Żarnowcu. Skandują hasła: „Extra Mocne = Police bez filtra”, „Żarnowiec na Madagaskar”, „Międzyrzecz atomowym śmietnikiem Europy” itp. Milicja zatrzymuje 19 osób.
- **21 III Warszawa:** Wystawa „Keine »Neue Bieriemienost« na rzecz wiosny” odbywa się w Zakładzie Remont z udziałem Mirosława Filonika i Marka Kijewskiego.
- **21 III Warszawa:** W Galerii „Kalipso” Jan Rylke pokazuje swoje prace.
- **21 III Podkova Leśna:** Wystawa rysunków i prac graficznych Bogdana Kraśniewskiego gości w kościele św. Krzysztofa.
- **21 III Warszawa:** Muzeum Archidiecezji Warszawskiej pokazuje program *Anna Kamińska*. Teksty wybiera Maria Zalewska, a występują: Halina Mikołajska, Hanna Skarżanka, Grażyna Staniszevska.
- **22 III Warszawa:** Artyści związani z duszpasterstwem twórców prowadzą Drogę Krzyżową, według tekstów Andre Frossarda.
- **23 III:** WiP zbiera podpisy pod petycją do Sejmu PRL przeciwko budowie elektrowni w Żarnowcu. W trakcie akcji milicja na kilka godzin zatrzymuje uczestników.
- **23 III Warszawa:** Duszpasterstwo Środowisk Twórczych organizuje spotkanie autorskie z ks. Wiesławem A. Niewęglowskim, w cyklu „Poeci w sutannach”
- **27 III Kraków:** Uczestnicy WiP-u organizują akcję przeciwko degradacji środowiska naturalnego w Krakowie. Protest odbywa się przed bramą Huty im. Lenina w Nowej Hucie oraz na Rynku. W obu demonstracjach interweniują MO i SB, i zatrzymują uczestników.
- **28 III Kraków:** W krypcie kościoła oo. pijarów odbywa się wieczór poezji Zbigniewa Herberta i Zygmunta Krasińskiego w wykonaniu Haliny Mikołajskiej.
- **31 III Warszawa:** Program *Od powietrza, głodu, wojny...*, w reżyserii Jerzego Zelnika, wystawia muzeum archidiecezjalne.
- **21 III–1 IV Gorzów Wielkopolski:** Tydzień Kultury Chrześcijańskiej.
- **IV Katowice:** Ekspozycję malarstwa i rysunków „Droga Krzyżowa” gości Galeria Sztuki Współczesnej „Fra Angelico”. Udział biorą: Eugeniusz Bednarek, Grzegorz Bialik, Maciej Bieniasz, Tadeusz Biernot, Tadeusz Boruta, Ireneusz Botor, Tadeusz Brzozowski, Mirosław Cieślak, Piotr Czadankiewicz, Ewa Czober, Tadeusz Czober, Romuald Dziurosz, Zbylut Grzywacz, Janusz Karbowniczek, Bogdan Kraśniewski, Bogdan Król, Jerzy Nowosielski, Emilia Posyłek, Stanisław Rodziński, Ewa Satalecka, Tadeusz Siara, Ewa Sidorowicz, Elżbieta Skrzypiec, Waldemar Stach, Tomasz Struk.
- **IV Łódź:** Malarstwo Mariana Kepińskiego prezentuje Galeria „Nawa św. Krzysztofa”.
- **IV Międzyzlesie:** Centrum Zdrowia Dziecka gości spektakl *Mit o Perseuszu* według Charlesa Kingsleya, w wykonaniu Teatru Kici Koci. Spektakl reżyseruje Zbigniew Mich. Scenariusz przygotował: Andrzej Malec, a występują: Jerzy Gudejko, Artur Kaczmarski, Wojciech Królikiewicz, Magdalena Kuta i Grażyna Wolszczak.
- **IV Szwecja:** Wystawa krajowych grafików, w tym Andrzeja Mleczki „Erotyzm i satyra” w centrum Szwecjau.
- **IV RFN:** Wieczór autorski Lothara Herbsta, pisarza i tłumacza w Darmstadt z odczytem pt. „Trzy obiegi literatury polskiej : emigracyjny, oficjalny, niezależny”.
- **1 IV Wrocław:** „Dwunastka” organizuje happening „Przejęcie władzy na Uniwersytecie Wrocławskim”. W oknach gmachu głównego wiszą portrety komunistycznych bohaterów oraz organizatorów happeningu stylizowanych na komunistycznych przywódców i przodowników pracy. Uczestnicy śpiewają pieśni masowe i wygłaszają patetyczne przemówienia utrzymane w stylu ówczesnej retoryki władzy. Następnie inscenizują przejęcie władzy przez studentów w formie „zamachu stanu” - studenci „zdobywają” balkonik nad wejściem głównym, zjeżdżając na niego na linach z wieży astronomicznej. Happening spotyka się z ogromnym zainteresowaniem. Druga część imprezy odbywa się po południu w stołówce akademika „Dwudziestolatka” przy pl. Grunwaldzkim.
- **1 IV Wrocław:** Pomarańczowa Alternatywa przedstawia happening „Święto Garnków”. Uczestnicy przechodzą w pochodzie „uzbrojeni” w artykuły gospodarstwa domowego, głównie sztuńce i garnki.
- **5 IV Wrocław:** Wojciech Kołyszko pokazuje swoje rysunki w Galerii „Na Ostrowie”.
- **5 IV Wrocław:** Galeria „Na Ostrowie” w kościele św. Marcina wystawia rysunki Wojciecha Kołyszki.
- **6–11 IV Warszawa:** Pracownia „Dziekanka” przedstawia wystąpienie i wystawę „Dzieciatko Berlina. Taniec Nolandu” Ryszarda Grzyba i Ryszarda Woźniaka.
- **13–19 IV Warszawa:** Marek Kijewski ma swoją wystawę „CCCH-HALLOOO MAMOM” w Pracowni „Dziekanka”.
- **15 IV Warszawa:** *Misterium Męki, Śmierci i Zmartwychwstania Jezusa Chrystusa* wystawiają artyści w kościele pw. św. Trójcy na Solcu, we współpracy z Muzeum Archidiecezji Warszawskiej, według scenariusza Tadeusza Boruty i Piotra Mucharskiego. Uczestniczą: Zbigniew Bajek, Grzegorz Bednarski, Maciej Bieniasz, Tadeusz Boruta, Przemysław Brykalski, Krystyna Brzechwa, Kazimierz Cieślak, Janusz Eysmont, Ryszard Grzyb, Zbylut Grzywacz, Andrzej Kapusta, Marian Kepiński, Paweł Kowalewski, Andrzej Kowalski, Aleksander Markowski, Aldona Mickiewicz, Leszek Misiak, Eugeniusz Mucha, Roman Nowotarski, Wiesław Obrzydowski, Włodzimierz Pawlak, Teresa Pągowska, Sławomir Ratajski, Stanisław Rodziński, Teresa Rudowicz, Marek Sapetto, Jacek Sempoliński, Jacek Sienicki, Stanisław Sobolewski, Teresa Stankiewicz, Wiesław Szamborski i Jacek Waltoś.
- **21 IV Warszawa:** Wystawa malarstwa Tomasza Ciecierskiego gości w Pracowni „Dziekanka”.
- **21–25 IV Strzyżówice:** IV Dni Kultury Chrześcijańskiej.
- **22–23 IV Warszawa:** Obrazy Marka Sobczyka i Ryszarda Woźniaka są zaprezentowane na wystawie „Kaźda z twoich sierot, Michale Aniele...”, w pawilonie wystawowym SARP, przygotowanej z inicjatywy Andrzeja Bonarskiego.
- **24 IV:** W pierwszą rocznicę wybuchu elektrowni jądrowej w Czarnobylu WiP w całej Polsce zbiera podpisy przeciwko budowie elektrowni atomowej w Żarnowcu. Akcji towarzyszą antyżarnowieckie transparenty i ulotki.

- i Jan Turnau. Wśród prac są: grób wielkanocny autorstwa Jerzego Kaliny, kaplica protestancka Grzegorza Kowalskiego, kaplica prawosławna Michała Boguckiego, izba żydowska Stanisława i Moniki Krajewskich, kaplica buddyjska Marii Derladzkiej, kaplica mużelniska Aleksandry Król, kaplica hinduizmu grupy Raja Joga. Oprócz artystów od kilku lat związanych z ideami Boguckiego (Włodzimierz Borowski, Jerzy Kalina, Henryk Waniek), swoje prace wystawili artyści posługujący się fotografią, np. postkonceptualista poszukujący dalekowschodniej duchowości Tomasz Sikorski i Mariusz Wieczorkowski (Kaplica Syna Marnotrawnego).
- **4 VI Warszawa:** Duszpasterstwo Środowisk Twórczych organizuje spotkanie panelowe „Czekając na Papieża”.
 - **5 VI Warszawa:** Wystawa Anny Marii Bauer zostaje zaprezentowana w Galerii Antoniego Dzieduszyckiego i Pawła Sosnowskiego.
 - **7 VI Warszawa:** Aleksandra Dmochowska i Anna Nehrebecka prezentują w duszpasterstwie twórców program artystyczny *Wszystko nam dałeś...*
 - **9–12 VI Warszawa:** W kościele pw. św. Anny trwa sesja naukowa towarzysząca II Kongresowi Eucharystycznemu w Polsce.
 - **13 VI Łódź:** Kościół oo. jezuitów jest gospodarzem programu Montaż poezji narodowej według scenariusza i w reżyserii Grzegorza Królikiewicza.
 - **13 VI Warszawa:** Kościół pw. św. Krzyża jest świadkiem spotkania Ojca Świętego Jana Pawła II ze środowiskami twórczymi, ludźmi kultury i artystami.
 - **13 VI:** Zostaje nadana audycja Radia „Solidarność” przygotowana przez działaczy Ruchu Politycznego Wyzwolenie.
 - **13 VI–20 IX Niemcy, Kassel:** Artyści biorą udział w wystawie zbiorowej „Kuda Gierman. Künstlergruppen zeigen Gruppenkunstwerke”. Uczestniczą: Grupa (Ryszard Grzyb, Paweł Kowalewski, Jarosław Modzelewski, Włodzimierz Pawlak, Marek Sobczyk, Ryszard Woźniak) oraz Koło Klipsa (Leszek Knaflewski, Krzysztof Markowski, Robert Moroń).
 - **20 VI Koszalin:** Wystawę i dyskusję „Dowody podróży” organizuje Galeria „Na plebanii”. Udział biorą: Andrzej Ciesielski, Elisabeth Fjallmann, Leszek Golec, Jerzy Grzegorski, Perl Hellmark, Elżbieta Kalinowska, Adam Klimczak, Irena Kozera, Andrzej Lachowicz, Zdzisław Pacholski, Józef Robakowski, Zygmunt Rytko, Marek Wawro, Wojciech Zamiała.
 - **20 VI Koszalin:** Kościół św. Ducha w Galerii „Na plebanii” organizuje wystawę i spotkanie dyskusyjne „Dowody podróży”.
 - **21 VI Wrocław:** Galeria „Na Ostrowie” prezentuje pokaz obrazów Mariana Kępińskiego.
 - **VII Gdańsk:** Małgorzata Puciata przedstawia swoje obrazy w Galerii św. Jacka.
 - **1 VII Wrocław:** Uczestnicy happeningu Pomarańczowej Alternatywy „Precz z U-Pałami” mają na sobie koszulki z poszczególnymi literami przewodniego hasła i spacerują po rynku zwartym szeregiem, z którego co jakiś czas „znika” osoba z literką „U”. W happeningu bierze udział Józef Piniór - nosi koszulkę z jedną z liter. Niektórych uczestników happeningu zatrzymuje milicja.
 - **2 VII:** Jarosław Cieszyński wysłał do Sejmu PRL petycję podpisaną przez 4544 osoby, zawierającą protest przeciwko budowie elektrowni atomowej w Żarnowcu.
 - **17 VII:** Wisława Szymborska i Jerzy Ficowski odmawiają przyjęcia nagrody ministerialnego Funduszu Literatury. Sławomir Mrozek przyjmuje nagrodę.
 - **VIII RFN:** Wystawienie sztuki „Auto da fe” (według „Małej apokalipsy” Tadeusza Konwickiego) przez Teatr Dnia Ósmego w Kolonii.
 - **VIII RFN:** Cykl wykładów Lothara Herbsta, pisarza i tłumacza na Uniwersytecie w Moguncji pt. „Drogi i bezdroża polskiej literatury oficjalnej, niezależnej i emigracyjnej. Próba oceny”.
 - **13–15 VIII Olsztyn k. Częstochowy:** Odbywa się Trzeci Hyde Park zorganizowany przez WiP i RSA podczas zlotu hippisów. W ramach Hyde Parku odbywa się happening przeciwko militarystycznemu wychowaniu dzieci i militarnym zabawkom. Pojawiają się transparenty o treści: „Nie strzelaj do mnie nawet dla zabawy”, „Lepszy miś pluszowy niż karabin maszynowy”, „Mamo, kup mi karabin”, „Mamo, kup mi czołg” itp.
 - **23 VIII Gdańsk:** Wystawa malarstwa Jerzego Puciaty gości w Galerii św. Jacka.
 - **IX Warszawa:** Galeria Młodych prezentuje wystawę „Rysunki” Ryszarda Grzyba.
 - **IX RFN:** Wystawa plakatu polskiego w berlińskiej galerii „Galerie am Holzendorffplatz” ukazująca polską szkołę plakatu na przełomie lat 70-tych i 80-tych.
 - **1 IX Wrocław:** Podczas happeningu antywojennego WiP-u i Pomarańczowej Alternatywy we Wrocławiu wykorzystywane są hasła na transparentach: „Nigdy więcej faszyzmu”, „Ribbentrop - nie, Mołotow - tak”. Milicja zatrzymuje kilkanaście osób.
 - **2 i 6 IX Międzyrzecz:** WiP protestuje przeciwko składowaniu odpadów radioaktywnych. W następstwie akcji w Międzyrzeczu miejscowa Rada Narodowa Miasta i Gminy 30 września ustosunkowuje się negatywnie do ewentualnej lokalizacji składowiska odpadów radioaktywnych na terenie Międzyrzeckiego Rejonu Umocnionego. Protesty nadal jednak trwają.
 - **12 IX Karkonosze:** Odbywa się manifestacja ekologiczna WiP-u i Solidarności Polsko-Czeskiej na Szlaku Przyjaźni Polsko-Czechosłowackiej w Karkonoszach. Demonstranci domagają się wspólnych polsko-czeskich działań przeciwko degradacji środowiska w Karkonoszach. Uczestników marszu zatrzymuje zmotoryzowany patrol Wojsk Ochrony Pogranicza, do którego dołącza funkcjonariusz SB. Zatrzymani zostają przewiezieni do WUSW w Jeleniej Górze, są przesłuchani, a następnie zwolnieni.
 - **19 IX Gdańsk:** Radio „Solidarność” w Gdańsku nadaje na paśmie audycji III Programu Polskiego Radia w trakcie emisji niezwykle popularnego programu radiowego – Listy Przebojów Programu III.
 - **20 IX Przemyśl:** W zbiorowej wystawie „Człowiek - Bóg - Świat”, zorganizowanej w podziemiach kościoła oo. franciszkanów, biorą udział artyści z Przemyśla, Rzeszowa, Krosna, Jarosławia, Sanoka i okolic. Wystawie towarzyszy dwudniowa sesja naukowa poświęcona twórczości Józefa Czapskiego i Konstantego A. Jeleńskiego. Laureatami nagród zostają: Beata Bober, Emil Polit, Marian Fugiel. Komitet Kultury Niezależnej przyznaje nagrodę Alicji Łatce-Lewandowskiej.
 - **20 IX Gdańsk:** Galeria św. Jacka prezentuje wystawę obrazów Bogusława Góreckiego z cyklu „Morze”.
 - **20–27 IX Myślenice:** Tydzień Kultury Chrześcijańskiej.
 - **25–27 IX Teofilów:** Odbywa się III Plener Prywatny z udziałem Zbigniewa Libery.
 - **28 IX:** Audycję Radia „Solidarność” przygotowują i nadają działacze Ruchu Wolność i Pokój.
 - **27 IX–4 X Przemyśl:** Tydzień Kultury Chrześcijańskiej.

Mikołajów oraz elfy i choinki rozdają cukierki, trąbki i gwizdki. Milicja interweniuje, zatrzymując przebierańców. Informacja o tym przedostaje się za sprawą korespondentów zagranicznych do mediów na Zachodzie, kompromitując system komunistyczny w Polsce.

- **8 XII Warszawa:** Duszpasterstwo Środowisk Twórczych przenosi swoją siedzibę do kościoła pw. Wniebowzięcia NMP i św. Józefa Oblubieńca przy ul. Krakowskie Przedmieście 52/54.
- **9 XII Warszawa:** Kuria Metropolitalna organizuje sesję naukową „Polskie instytucje kulturalne na Obczyźnie”.
- **11–12 XII Koszalin:** Szósty raz odbywa się spotkanie-wystawa z cyklu „Po roku”, zorganizowana w pracowni Andrzeja Słowika. Spotkania takie mają miejsce cyklicznie w prywatnych mieszkaniach w Koszalinie z inicjatywy Andrzeja Ciesielskiego jako przegląd osiągnięć artystów z Koszalina, Bydgoszczy, Gdańska, Łodzi, Warszawy i Wrocławia. Uczestnikami są: Janusz Bałdyga, K. Bytnerowicz, Andrzej Ciesielski, Witosław Czerwonka, Jan Fabich, A. Homan, Andrzej Janaszewski, Elżbieta Kalinowska-Motkowicz, Krzysztof Kochnowicz, Józef Markiewicz, Ryszard Motkowicz, Zdzisław Pacholski, E. Robak, Jerzy Ryba, Zygmunt Rytka, Aleksandra Sieńkowska, Andrzej Słowik, Andrzej Szczepłocki, Andrzej Świetlik, Wojciech Zamiara.
- **19 XII Katowice:** Galeria Sztuki Współczesnej „Fra Angelico” przy Muzeum Diecezjalnym prezentuje wystawę rzeźb Jolanty Kłyszcz z cyklu „O śmierci”.

1987/1988

- **14 XII–31 I Warszawa:** Muzeum Narodowe gości wystawę „Realizm radykalny. Abstrakcja konkretna. Sztuka drugiej połowy lat osiemdziesiątych”. Uczestniczą: Krzysztof Bednarski, Andrzej Bielawski, Beata Begier-Maldzis, Zbigniew M. Dowgiałło, Edward Dwurnik, Grzegorz Kłaman, Edward Łazikowski, Eugeniusz Minciel, Jarosław Modzelewski, Eugeniusz Mucha, Wiesław Obrzydowski, Krzysztof Skarbek, Marek Sobczyk, Jacek Staniszewski, Leon Tarasewicz, Wojciech Urlich, Ryszard Woźniak.

1987/1988

- **IV–V Kraków:** Audycje nadaje Radio „Solidarność” w Krakowie. Za wyjątkiem kilku ważnych rocznic miały one charakter audycji informacyjnych, tworzonych na bazie wychodzącej wówczas na południu Polski prasy podziemnej. Aby wzmocnić efekt oraz w celu zmylenia tropów, radiostacja używa zamiennie nazw Radio „Solidarność” i Rozgłośnia Solidarności. W tym czasie stacja nadaje cotygodniowe audycje emitowane dziewięciokrotnie, dodatkowo zdarzały się tzw. emisje „dzikie”.
- **V–II Małopolska:** Można słuchać audycji Radia „Solidarność” Małopolska. Do lutego 1988 roku jeden program emitowano trzy razy w środku tygodnia w Krakowie oraz sześć razy poza rejonem miasta. W tym czasie poza Krakowem nadawano w miejscowościach: Gdów, Łapanów, a także w woj. sądeckim (Tymbark, Limanowa, Nowy Sącz, Żegocina, Stary Sącz), woj. tarnowskim (Tarnów, Tuchów, Ciężkowice). Najdalej w stosunku do Krakowa emitowano w Jaśle i Bieżdziej. Rozgłośnia działa do połowy 1988 roku. Łącznie odbywa się ponad 300 emisji.

1988

- Wychodzi pierwszy numer pisma „Gąbka” (z podtytułem „Esej, literatura, publicystyka”). Redagują go studenci i pracownicy naukowci Uniwersytetu Śląskiego i Uniwersytetu Jagiellońskiego. Wydawcą jest Górnośląska Oficyna Wydawnicza, filia Wydawnictwa Myśl, Bielsko-Biała, Katowice, Kraków.

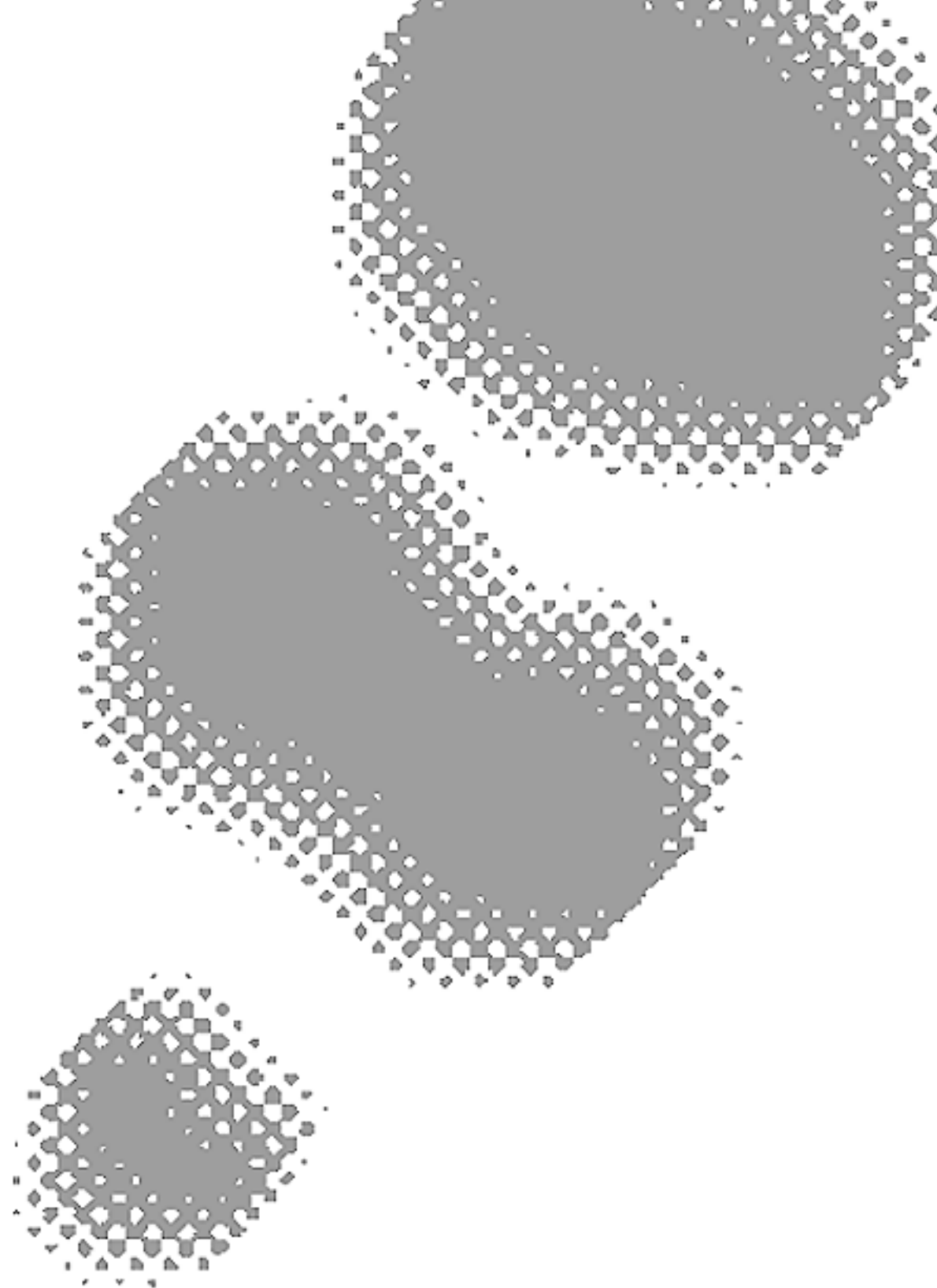
- Nagrodę im. Andrzeja Kijowskiego za 1988 r. otrzymuje Anna Borsarska - za eseje literackie i historyczne lat 1981-1988.
- Nagrodę krakowskiego pisma „Arka” otrzymują: Stanisław Barańczak - za tom przekładów Josifa Brodskiego, zbiór szkiców o poezji *Przed i po* oraz tom wierszy *Widokówka z tego świata*, oraz Zbigniew Machaj „za najbardziej znaczące wejście w literaturę ostatnich lat”.
- Po raz pierwszy zostają przyznane Nagrody Literackie im. Barbary Sadowskiej. Laureatami są Włodzimierz Paźniewski, Piotr Sommer i Andrzej Szmidt.
- **Łódź:** Ukazuje się pierwszy numer pisma „Biuro przewodników po sztuce i kulturze” Andrzeja Paruzela.
- **Kraków:** Galeria Inny Świat pokazuje ekspozycję prac Krzysztofa Skórczewskiego.
- **Warszawa:** Galeria PN prezentuje wystawę prac Krzysztofa Skórczewskiego.
- **Kraków:** Galeria KIK wystawia malarstwo i grafiki Iwony Ornatowskiej-Semkowicz.
- **Łódź:** Na rynku niezależnym pojawia się pismo „Uwaga” wydawane przez Andrzeja Ciesielskiego i Józefa Robakowskiego.
- **Przemysł:** Do czytelników trafia pierwszy numer pisma literacko-artystycznego „Strych kulturalny”, pod reakcją Mirosława Kociola, Marka Kuchcińskiego i Jana Musiała.
- **USA, Nowy Jork:** Nagrodę Fundacji im. Alfreda Jurzykowskiego otrzymuje Stanisław Rodziński.
- **Warszawa:** Jerzy Panek otrzymuje nagrodę im. Jana Cybisa.
- **Warszawa:** Nagrodę Muzeum Archidiecezji Warszawskiej otrzymują Stefan Gierowski i Hubert Hilscher. Nagroda Młodych trafia do Jacka Frączaka.
- **Poznań:** Stefan Wojnecki przedstawia wystawę „Polska fotografia intermedialna lat 80.”, na której pokazano m.in. społeczno-patriotyczne realizacje Jerzego Lewczyńskiego, Marka Gołowacza, Zdzisława Pacholskiego, Grzegorza Zygiera, ale przede wszystkim Zofii Rydet.
- **Wrocław:** Radio „Solidarność” Wrocław zaczyna ponownie nadawać. Emisje, przy których organizowaniu ważną rolę odegrało wsparcie członków Niezależnego Zrzeszenia Studentów, trwają do końca sierpnia 1988 r.
- **Wrocław:** Ukazuje się pierwszy numer pisma „Kontur” (z podtytułem: „Kwartalnik literacki. Pismo niezależne”. Wydawcą jest Spółdzielnia Wydawnicza Profil. W redakcji są: Marek Andrzejak, Jarosław Broda, Andrzej Dobrowolski, Mirosław Jasiński, Tadeusz Kuranda, Maciej Niemiec i Mirosław Spychalski. Pismo jest związane z Ruchem Społecznym Solidarność oraz dotowane przez Komitet Kultury Niezależnej.
- **I Gdańsk:** Wystawę malarstwa Aldony Mickiewicz i Tadeusza Boruty można oglądać w Galerii św. Jacka.
- **3 I Wrocław:** Ekspozycję instalacji Andrzeja Jarodzkiego, Wojciecha Ulricha i Janusza Klekota wystawia Galeria „Na Ostrowie”.
- **4 I Warszawa:** Wystawa „Obrazy 87-88” Waldemara Umiastowskiego gości w pawilonie wystawowym SARP (zorganizowana przez Andrzeja Bonarskiego).
- **7 I Warszawa:** Andrzej Bonarski organizuje wystawę „Tra-la-la” Szymona Urbańskiego w pawilonie wystawowym SARP.

- **13 I Warszawa:** Odbywa się happening warszawskiej „Pomarańczowej Alternatywy” pod hasłem „Święci Mikołaje przewodnią siłą narodu”.
- **23 I Koszalin:** Performance „Zdania dla sztuki” Zbigniew Warpechowski pokazuje w Galerii „Na plebanii”.
- **24 I Warszawa:** Duszpasterstwo Środowisk Twórczych organizuje spotkanie panelowe „Stan komunikacji społecznej”.
- **29 I Warszawa:** Pokaz prac zatytułowany „6xP” Zbigniewa Makarewicza odbywa się w Galerii Działań na Ursynowie.
- **II Katowice:** Pokaz rysunków i grafik Janusza Karbowniczka odbywa się w Galerii „Fra Angelico”
- **II Łódź:** Galeria „Nawa św. Krzysztofa” organizuje ekspozycję prac Tadeusza Boruty.
- **II Katowice:** Galeria Sztuki Współczesnej „Fra Angelico” przy Muzeum Diecezjalnym wystawia rysunki i grafiki Janusza Karbowniczka.
- **II Siedlce:** Na falach UKF zbliżonych do Programu III Polskiego Radia nadaje w Siedlcach Radio „Solidarność”.
- **7 II Wrocław:** W Galerii „Na Ostrowie” można oglądać ekspozycję fotoakryli i pasteli Andrzeja Lachowicza z cykli: „Energia luzu”, „Rysunki z pustyni Subbiya”, „Rysunki niewidzialne”.
- **7 II Warszawa:** Gościem w Duszpasterstwie Środowisk Twórczych w cyklu spotkań z autorem jest Wiktor Woroszyński.
- **12 II Warszawa:** Galeria Działań na Ursynowie pokazuje instalację Jana Świdzińskiego.
- **13 II Warszawa:** Artyści przedstawiają w Muzeum Archidiecezji Warszawskiej program poetycki *Cień proroczy* w wykonaniu Krzysztofa Kolbergera i Janusza Olejniczaka (fortepian).
- **16 II Wrocław:** Odbywa się kolejny happening Pomarańczowej Alternatywy we Wrocławiu „Karnawał Rio-botniczy” pod hasłem: „Niech żyją księża, tajniacy, anioły, kardynałowie, opozycja i milicja oraz wariaci”. W happeningu bierze udział ok. 5 tys. osób, większość w strojach karnawałowych oraz przebraniach m.in. Pszczółki Mai, komandosów, członków Ku-Klux-Klanu itp. Obecne są transparenty z napisami w rodzaju: „II etap - Karnawał, III etap - Post”, „Otwórzcie granice, biegniemy do Calgary”. Pojawia się też kukła gen. Jaruzelskiego z napisem „VI etap reformy - Kochajmy się”. Zebrani skandują hasła: „Milicja też się bawi” i „Niech żyją smerfy” oraz śpiewają komunistyczne pieśni masowe i piosenki dla dzieci. Happening spotyka się z brutalną reakcją milicji i nagonką w prasie oficjalnej.
- **17 II Warszawa:** Pracownia „Dziekanka” wystawia prace malarskie Pawła Susida.
- **18 II Koszalin:** Galeria „Na plebanii” przy kościele św. Ducha gości na spotkaniu filmowca Józefa Robakowskiego, któremu towarzyszy pokaz jego własnych filmów wideo.
- **19 II Warszawa:** Muzeum archidiecezjalne prezentuje program *My wszyscy z Niego. Rzecz o kardynale Stefanie Wyszyńskim*, w wykonaniu Krzysztofa Kumora i Andrzeja Szczepkowskiego.
- **20 II Gdańsk:** Galeria św. Jacka pokazuje wystawę grafik Marka Sapetto z cyklu „Niuanse”.
- **20 II Koszalin:** Kościół św. Ducha, w Galerii „Na plebanii”, gości performance Janusza Bałdygi „1/2 piramidy”.
- **21 II:** Trójmiejski Ruch Wolność i Pokój organizuje happening ekologiczny pod hasłem „Uwolnić Węgorza”. Uczestnicy wykorzystują transparenty z hasłami: „Niech żyje Węgorz”, „Precz z Centralą Rybną”, „Ryby TAK, wypaczenia NIE”. Skandują hasła w rodzaju: „Niech żyje morze”, „My chcemy żyć”. Uczestnicy happeningu rozdają zgromadzonym puszkę rybne i skandują hasła: „Uwolnić grube ryby”.
- **21 II Warszawa:** Duszpasterstwo Środowisk Twórczych jest gospodarzem spotkania panelowego „Opinie dotyczące przyszłości Polski”.
- **21–28 II Gorzów Wielkopolski:** V Gorzowskie Dni Kultury Chrześcijańskiej.
- **22 II Podkowa Leśna:** Galeria przy kościele pw. św. Krzysztofa pokazuje malarstwo Romualda Oramusa.
- **24 II Warszawa:** Wystawę „Metaloplastyka na rzecz Huty Warszawa” prezentuje Galeria „Dziekanka”. Uczestniczą: Mirosław Bałka, Mirosław Filonik, Marek Kijewski, czyli „Świadomość Neue Biemiennost”.
- **26–28 II Gliwice:** Ruch WiP organizuje Międzynarodowe Seminarium Ekologiczne w kościele pw. św. Krzyża.
- **28 II Warszawa:** W cyklu: „Spotkanie z aktorem” w Duszpasterstwie Środowisk Twórczych gości Andrzej Szczepkowski.
- **III:** Poza zasięgiem cenzury ukazują się pierwszy numer czasopisma „Nike - Niezależny Informator Kulturalny”, kwartalnik Łódzkiego Towarzystwa Kulturalnego, pod redakcją Iwony Śledzińskiej-Katarasińskiej i Mariana Miszalskiego. Pismo zostało wydane przez Wydawnictwo Społeczne „Fakt”.
- **III Warszawa:** Komitet Kultury Niezależnej przyznaje Nagrody Kulturalne „Solidarności” za rok 1987. Otrzymują je: Jerzy Beres – za twórczość rzeźbiarską; Maciej Bieniasz – za twórczość malarską i rysunkową; Jacek Bocheński – za książkę *Stan po zapaści*; Waldemar Fydrych „Major”, twórca ruchu Pomarańczowa Alternatywa – za aranżację happeningów; Henryk Mikołaj Górecki – za utwór na chór à capella *Miserere*; Marek Grzesiński – za inscenizacje operowe w warszawskim Teatrze Wielkim: *Mistrz i Małgorzata* Rainera Kuna da wg Michała Bułhakowa oraz *Bramy rajy* Joanny Bruzdowicz wg Jerzego Andrzejewskiego; Julia Hartwig – za tom poezji *Obcowanie*; Alina Kowalczykowa – za książkę *Warszawa romantyczna*; Waldemar Krzystek – za debiut filmowy *W zawieszeniu*; Zygmunt Kubiak – za przekład i opracowanie *Eneidy* Wergiliusza; Maria Turlejska [pod ps. „Łukasz Socha”] – za książkę *Te pokolenia żalobami czarne... Skazani na śmierć i ich sędziowie 1944-56*; Jan Józef Szczepański – za książkę *Kadencja*; Wisława Szymborska – za tom poezji *Ludzie na moście*; Jacek Krzysztof Zieliński – za twórczość graficzną.
- **III Dania:** W Kopenhadze wraz z pismem Komitetu Wspierania Solidarności „Polen Nyt” kolportowano wydanie „Tygodnika Mazowsze w języku duńskim.
- **III Kraków:** Kościół pw. św. Tomasza jest gospodarzem programu *Jak powstało „Requiem” Anny Achmatowej?*, według scenariusza i w wykonaniu Danuty Michałowskiej.
- **1 III Wrocław:** „Dzień Tajniaka” to kolejny happening Pomarańczowej Alternatywy we Wrocławiu. Uczestnicy starali się upodobnić do stereotypowego tajniaka. Stąd ubrani są w płaszcze prochowce, kapelusze i mają ciemne okulary. Legitymują i rewidują przechodniów oraz „podsluchują” ich przez kuchenne lejki.
- **1 III Warszawa:** „Mała Galeria” ZPAF prezentuje wystawę prac Pawła Kwieka „Ekumenizm sztuki”.
- **4 III Warszawa:** Teresa Starzec prezentuje swoje grafiki w Galerii Antoniego Dzieduszyckiego i Pawła Sosnowskiego.
- **6 III Warszawa:** Drogę Krzyżową prowadzą artyści sceny, związani z Duszpasterstwem Środowisk Twórczych.

- się ukazywać pismo satyryczne „Przebiegię pały”, którego pierwszy numer podpisany jest jako „Pismo Ruchu Wolność i Pokój Łódź”. Kolejne ukazują się pod szyldem Galerii Działań Maniakalnych. Pismo ma nakład 3-5 tys. egzemplarzy. Ostatni numer pojawia się w czerwcu 1989 r. w nakładzie 10 tys. egzemplarzy.
- **V: Krzysztof Galiński** z trójmiejskiego WiP-u i Wojciech Jankowski z RSA redagują ulotkę, w której wzywają do jednoczenia się środowisk anarchistycznych i powstania Międzymiastówki Anarchistycznej jako Sieci Wymiany Pozytywnej. W akcję od początku zaangażowany jest Totart. W czerwcu pojawia się Manifest Międzymiastówki Anarchistycznej. Do Wymiany Pozytywnej włączają się również grafficiarze, którzy przesyłają kolegom z całego kraju swoje szablony.
 - **V Katowice:** Ekspozycja grafiki Andrzeja J. Kasprzaka gości w Galerii „Fra Angelico”.
 - **V Szczecin:** Teatr Kana przedstawia *Moskwa – Pietuski* Wieniedikty Jerofijewej w reżyserii Zygmunta Duczyńskiego.
 - **V Katowice:** Galeria Sztuki Współczesnej „Fra Angelico” przy Muzeum Diecezjalnym wystawia grafiki Andrzeja J. Kasprzaka.
 - **3 V Warszawa:** Andrzej Bonarski w pawilonie SARP organizuje wystawę dedykowaną Brunonowi Schulzowi. Uczestniczą: Mirosław Bałka, Jerzy Caryk, Zbigniew M. Dowgiałło, Mirosław Filonik, Anna Gruszczyńska, Bożena Grzyb-Jarodzka, Ryszard Grzyb, Marek Kijewski, Grzegorz Klamana, Jerzy Kopeć, Paweł Kowalewski, Mariusz Kruk, Piotr Kurka, Eugeniusz Minciel, Piotr Młodożeniec, Jarosław Modzelewski, Agnieszka Niziurska-Sobczyk, Włodzimierz Pawlak, Małgorzata Ritterschild, Krzysztof Skarbek, Marek Sobczyk, Joanna Stańko, Zbigniew M. Taszycki, Wojciech Tracewski, Jerzy Truszkowski, Waldemar Umiastowski, Szymon Urbański, Wiesław Waszkiewicz, Sławomir Witkowski, Ryszard Woźniak.
 - **6 V Łódź:** Galeria Działań Niekomercyjnych organizuje w klubie studenckim „Balbina” w Łodzi (z udziałem studentów działających w WiP-ie i RSA, w tym Krzysztofa Skiby) imprezę artystyczno-plastyczną. Ma charakter happeningu, była reklamowana jako „totalny wieczorek anarchistyczny”. Bierze w niej udział ok. 200 osób.
 - **6 V Warszawa:** Pokaz rysunków Zbigniewa M. Dowgiałły odbywa się w Galerii Antoniego Dzieduszyckiego i Pawła Sosnowskiego.
 - **9 V Wrocław:** „Dzień Zwycięstwa” - happening Pomarańczowej Alternatywy we Wrocławiu zostaje połączony z otwarciem wystawy Sławomira Montkiewicza pt. „Pomarańczowa Alternatywa” na Ostrowie Tumskim. Milicja nie interweniuje.
 - **11 V Warszawa:** Zaprezentowany zostaje spektakl *Ku polepszeniu ludzkości wg latającego Holendra Wagnera i Wolnego strzelca Webera* w reżyserii Zbigniewa Macha. Wśród wykonawców są: Łukasz Kos lub Tomasz Mamcarz, Wojciech Królikiewicz, Magdalena Kuta, Maria Maj.
 - **15 V Warszawa:** Marek Sapetto przy udziale miejscowej Rady Osiedla i wykładowców warszawskiej ASP organizuje na terenie kortów tenisowych na Wawrzyszewie wystawę plenerową „Obecność”. Obok ekspozycji odbywa się piknik oraz koncerty Antoniny Krzysztoń i grupy Krzysztofa Knitla „Wawrzyszew Be”. Prace prezentują: Andrzej Bielawski, Paweł Bołtryk, Krystyna Brzechwa, Jerzy Budziszewski, Jan Dobkowski, Tadeusz Dominik, Mirosław Duchowski, Jacek Dyrzyński, Marek Dzieńkiewicz, Stefan Gierowski, Zofia Glazer, Krystyna Gokus, Leszek Jasiński, Jerzy Kalina, Mikołaj Kasprzyk, Andrzej Kos, Wiesław Kruczkowski, Wiesław Łuczaj, Ryszard Ługowski, Zygmunt Magner, Franciszek Maśluszczak, Andrzej Możejko, Adam Myjak, Juliusz Narzyński, Roman Owidzki, Janusz Pastwa, Janusz Petrykowski, Jan Rylke, Marek Sapetto, Ryszard Sekuła, Lidia Serafin, Irena Snarska, Henryk Stażewski, Rafał Strent, Andrzej Stroka, Wiesław Szambrski, Jan Tarasin, Krzysztof Wachowiak, Henryk Waniek, Mieczysław Wasilewski, Ryszard Wi-
 - niarski, Jarosław Wójcik, Jacek Ziemiński, Rajmund Ziemiński, Andrzej Zwierzchowski, Michał Adamczyk.
 - **15 V Bydgoszcz:** Ekspozycję obrazów Jerzego Puciaty „Wzrastanie” i Małgorzaty Puciaty „Światło nadziei” prezentuje Galeria „Kruczta” w miejscowej bazylice.
 - **18 V Warszawa:** Galerii SHS wystawia prace Janusza Petrykowskiego „Silva rerum” i Lidii Serafin „Srebrna walizeczka”.
 - **19 V Lublin:** Wystawa i koncert „Narodowy Alians Orgiastyczny” z udziałem Zbigniewa Libery i Jerzego Truszkowskiego odbywają się w Galerii Białej oraz Sali Widowiskowej LDK.
 - **19 V Warszawa:** Duszpasterstwo Środowisk Twórczych jest gospodarzem spotkania panelowego „Stan nauki polskiej”.
 - **21 V Poznań:** Galeria „Bazart” przedstawia grafiki Romualda Oramusa.
 - **25 V:** Członkowie PEN Clubu wystosowują apel do przewodniczącego Rady Państwa gen. Wojciecha Jaruzelskiego i marszałka Sejmu Romana Malinowskiego domagając się reaktywowania polskiej sekcji PEB Clubu: „Przeświadczenie, że praktyczna nieobecność Pen Clubu w życiu literackim kraju i na forum międzynarodowym wyrządza szkodę kulturze narodowej, dezintegruje środowisko twórcze i ujemnie wpływa na obraz Polski w świecie. [...] Zwracamy się do Przewodniczącego Rady Państwa i do Marszałka Sejmu PRL z apelem o wzgląd w ten absurdalny naszym zdaniem stan rzeczy i osobistą z ich strony pomoc w przywróceniu do życia polskiego PEN Clubu”. List podpisuje ponad 150 członków PEN Clubu. Wśród sygnatariuszy są m.in.: Bronisław Geremek, Stefan Kisielewski, Stanisław Lem, Tadeusz Mazowiecki, Jan Józef Szczepański, Andrzej Kuśniewicz, Julian Strykowski, Władysław Terlecki.
 - **25 V Warszawa:** Gospodarzem pokazu audiowizualnego Tomasa Sikorskiego „Nowy Jork - sztuka ulic 1984-1988” jest Galeria „Dziekanka”.
 - **28 V Gdańsk:** Jacek Mydlarski wystawia swoje prace malarskie w Galerii św. Jacka.
 - **30 V Holandia:** XIX Kongres Międzynarodowej Federacji Dziennikarzy w Maastricht przyjął rezolucję w sprawie legalizacji Stowarzyszenia Dziennikarzy Polskich zdelegalizowanego przez władze PRL w marcu 1982 roku.
 - **V-VI Lublin:** Galeria Sceny Plastycznej KUL prezentuje wystawę prac Jacka Waltosia z cyklu „Płaszcz miłosiernego Samarytanina”.
 - **VI Kraków:** Ukazuje się pierwszy numer pisma „Tumult”. W redakcji są: Leszek Danilczyk, Maria Fita, Łukasz Guzek, Marian Hanik, Bogdan Klich, Katarzyna Mieziań, Jan Piekło, Maria Anna Potocka, Jan Strzałka i Bogdan Wojnar.
 - **VI Warszawa:** Na placu przed kościołem pw. św. Anny Janusz Siewierski przedstawia rzeźbę „Człowiek, zdjęcie z krzyża”.
 - **1 VI Wrocław:** Ulice miasta są świadkiem „Rewolucji Krasnali” - happeningu Pomarańczowej Alternatywy we Wrocławiu. Jest to pochód uczestników ubranych w czapki krasnali. Z Rynku udają się pod gmach Wojewódzkiej Rady Narodowej, gdzie wnoszą okrzyki: „Chodźcie z nami, krasnalami!” i wrzucają cukierki do otwartych okien. Następnie pochód wędruje na Plac Grunwaldzki. W akcji uczestniczy ponad 10 tys. osób. Niesione są transparenty: „Jesteśmy przed” i „Jesteśmy za” (na początku i na końcu pochodu), „Krasnoludki wszystkich krajów łączcie się”, „Chcemy Śmieszka, nie Wojcieszka”, „Vivat Jałta, Smerfy i auta”. Można usłyszeć hasła: „Nie ma wolności bez krasnoludków”, „Precz z Gargamelem”, „Jaruzelski smok wawelski” itp.
 - **1 VI Warszawa:** Warszawska Pomarańczowa Alternatywa w porozumieniu z wrocławską organizuje akcję-happening „Krasnale

1989

- **10 XI Warszawa:** Duszpasterstwo Środowisk Twórczych organizuje sesję naukową „Kościół wobec nauki za pontyfikatu Jana Pawła II”.
- **11 XI Wrocław:** Kościół pw. św. Marcina, w Galerii „Na Ostrowie”, przedstawia wystawę plastyki poświęconą ofiarom terroru stalinowskiego, żołnierzom AK i WiN zamordowanym przez funkcjonariuszy UB i pochowanym na Cmentarzu Osobowickim we Wrocławiu.
- **13 XI Warszawa:** Duszpasterstwo Środowisk Twórczych jest gospodarzem programu poetycko-muzycznego *Pomimo wszystko (od C.K. Norwida do Z. Herberta)* w wykonaniu Jerzego Zelnika oraz Joanny Kurpiowskiej (fortepian).
- **13–20 XI Gruzno:** II Tydzień Kultury Chrześcijańskiej.
- **14 XI Katowice:** Muzeum Diecezjalne pokazuje drugą pokonkursową wystawę „Wobec wartości”. Nagrody zdobywają: Blanka Łątka, Andrzej J. Kasprzak, Ireneusz Walczak, Hubert Borys, Jacek Frączak (wyróżnienie), Adam Olejniczak (wyróżnienie).
- **29 XI Warszawa:** Happening „Wielkie Żarcie” organizuje warszawska Pomarańczowa Alternatywa. Uczestnicy akcji w Pasażu Śródmiejskim kąpią z referendum z 1987 r. dotyczącego reform gospodarczych. Happenerzy jedzą ciastka, paluszki i różne słodczy polskiej produkcji. Rozlegają się okrzyki „Smacznego!”. Happening kończy interwencja milicji, która zatrzymuje ok. 200 osób.
- **XII Łódź:** Zbiorowa wystawa „Spotkanie” odbywa się w Galerii „Nawa św. Krzysztofa”. Udział biorą: Joanna Wiszniewska-Domańska, Leon Jeż, Andrzej Kabała, Marian Kępiński i Czesław Wojciechowski.
- **11 XII Warszawa:** Program artystyczny *Sny o Polsce* z udziałem znanych aktorów można obejrzeć w katedrze pw. św. Jana Chrzciciela.
- **12 XII Wrocław:** Pomarańczowa Alternatywa w przeddzień rocznicy wprowadzenia stanu wojennego prezentuje happening „Wigilia wielkiej rocznicy”. Tłum odzyskuje kartonowe czołgi zablokowane przez cywilnych pracowników WUSW, a następnie uczestnicy podkładają pod nie petardy i je wysadzają. Podczas happeningu pojawia się niefortunny transparent o treści „Pomścimy Wujka i Ciocię”, który powstał w wyniku ingerencji (dopisku) rodziców jednego z happenerów. Miało to złagodzić pierwotnie przygotowane hasło: „Pomścimy Wujka”, co było nawiązaniem do masakry górników z 16 grudnia 1981 r. Do protestujących w tej kopalni milicja otworzyła ogień, zabijając lub przyczyniając się do śmierci w wyniku odniesionych ran dziewięciu z nich.
- **13 XII Łódź:** Galeria Działań Maniakalnych w Łodzi organizuje happening „Dzień solidarności z MO” pod hasłem: „Pomóż milicji, pobij się sam”. Milicja nie interweniuje.
- **14 XII Warszawa:** Wykład prof. Stanisława Stommy „Stałe i zmienne elementy obecnej sytuacji polskiej” można wysłuchać w siedzibie Duszpasterstwa Środowisk Twórczych.
- **16 XII Warszawa:** Swoją ekspozycję przedstawia w Galerii Antoniego Dzieduszyckiego i Pawła Sosnowskiego Marek Jaromski.
- **18 XII Warszawa:** Duszpasterstwo Środowisk Twórczych gości Andrzeja Szczypiorskiego.
- **18 XII Warszawa:** Zostaje utworzony Komitet Obywatelski przy Przewodniczącym NSZZ „Solidarność”, z udziałem intelektualistów i działaczy związkowych, zebranych na zaproszenie Lecha Wałęsy.
- **1 XII Rzym:** Międzynarodowe jury przyznaje Kazimierzowi Brandysowi nagrodę literacką im. Ignazio Silone za cykl *Miesiące*.
- **Józef Robakowski** tworzy film wideo *Zabawy Polaków*, w którym traktuje manifestacje i walkę z milicją jako swoistą zabawę.
- Nagrodę im. Barbary Sadowskiej otrzymują Bronisław Maj – za tom *Zmęczenie*, Tadeusz Nyczek – za książki *Powiedz tylko słowo* i *Emigranci*, Jan Polkowski – za tom *Drzewa*.
- **Warszawa:** W „Starej Galerii” ZPAF odbywa się prezentacja wystawy Tomasza Kiznego „Ocaleni z Gułagu”, będąca częścią projektu „Obraz systemu”.
- **Gdańsk:** Dział Dokumentacji Diecezjalnej i Pomocy Duszpasterkiej Video zaczyna używać nazwy Video Studio Gdańsk. Działalność umożliwia m.in. dofinansowanie ze strony amerykańskiego funduszu na rzecz demokracji National Endowment for Democracy, co ułatwiło odtworzenie bazy technicznej Video.
- **I:** Wielkopolska: Apel do niezależnych środowisk literackich w sprawie utworzenia niezależnej od ZLP organizacji formułuje 11 wielkopolskich twórców, m.in. Rafał Grupiński, Jan Komolka, Waław Oszejca, Sergiusz Sterna-Wachowiak, Ryszard Krynicki.
- **I Warszawa:** Decyzją Sądu Najwyższego PRL zostają złagodzone przepisy dotyczące przywozu do Polski publikacji „o treści szkodliwej dla dobra interesów PRL”. Zakaz sprowadzania książek przestaje obowiązywać biblioteki naukowe i stowarzyszenia twórcze.
- **14–15 I Warszawa:** Podczas zebrania w Duszpasterstwie Środowisk Twórczych 147 jego uczestników – niezrzeszonych pisarzy (którzy po rozwiązaniu ZLP w 1983 r. nie wstąpili do związku koncesjonowanego przez rząd) wyłania Komitet Założycielski nowego Stowarzyszenia Pisarzy Polskich (w składzie: Jan Józef Szczepański, Andrzej Braun, Kazimierz Dziewanowski, Marian Grześczak, Andrzej Jarecki, Jerzy Stanisław Sito, Andrzej Szczypiorski), który ma opracować statut stowarzyszenia.
- **15 I Wrocław:** Jan Jaromir Aleksyuk pokazuje swoje prace w Galerii „Na Ostrowie”.
- **18 I Warszawa:** Galeria SHS prezentuje prace malarskie Tadeusza Boruty.
- **20 I Warszawa:** Stolica jest świadkiem akcji „Niewidzialna Armia, czyli Konspira Musi Być” – happeningu warszawskiej Pomarańczowej Alternatywy. Happenerzy odgrywają pantomimę przedstawiającą działalność konspiracyjną: rozrzucanie ulotek, drukowanie, wnoszenie okrzyków i transparentów. Milicja nie interweniuje.
- **22 I Sopot:** Uczestnicy WiP oraz Międzymiastówki Anarchistycznej organizują happening przeciwko aresztowaniu Wojciecha Jankowskiego „Jacoba”, współzałożyciela gdańskiego oddziału Ruchu Wolność i Pokój. W jego trakcie niesione są transparenty oraz skandowane hasła: „Uwolnić Wojtkę Jankowskiego”, „Szwejk na Moskwę”, „Niech żyje Soc-realizm”, „Więcej Piwa”, „Niech żyją śledzie” itp.
- **29 I Warszawa:** W duszpasterstwie twórców odbywa się spotkanie z Januszem Onyszkiewiczem na temat genezy powstania, celów i zadań oraz zakresu pracy Komitetu Obywatelskiego.
- **II:** Komitet Kultury Niezależnej przyznaje Nagrody Kulturalne „Solidarności” za 1988 r. Otrzymują je: redakcja czasopisma „Almanach Humanistyczny”, redakcja Biblioteki Kwartalnika Politycznego „Krytyka” – za wydanie polskiego przekładu książki Karla Raimunda Poppera *Spoleczeństwo otwarte i jego wrogowie*, Marian Brandys – za książkę *General Arbus*, Kazimierz Dziewanowski – za książkę *Złom żelazny, śmiech pokoleń*, Michał Grynberg – za opracowanie książki *Pamiętniki z getta warszawskiego. Fragmenty i rejestry*, Andrzej Jagodziński – za książkę *Banici. Rozmowy z czeskimi pisarzami emigracyjnymi*, Jerzy Jarocki – za inscenizację sztuki Sławomira

POKO

WYSTAWA

Tadeusz Boruta

Wystawa „Pokolenie ‘80” – wprowadzenie

Przygotowując wystawę „Pokolenie ‘80”, uświadomiłem sobie, że w tym roku minęło ćwierć wieku od czasu, kiedy we wrocławskim kościele p.w. Św. Krzyża zostało otwarte I Krajowe Biennale Młodych „Droga i prawda”. Kompletując listę artystów, których prace chciałem pokazać na obecnej wystawie, ze zdziwieniem skonstatowałem, że zdecydowana większość z nich uczestniczyła w owej niezależnej, wrocławskiej prezentacji pokoleniowej lub w jej drugiej edycji, dwa lata później. Z grona twórców, którzy ćwierć wieku temu dostali nagrody i wyróżnienia, na wystawie „Pokolenie ‘80” są obecni: Tadeusz Boruta, Eugeniusz Minciel, Jarosław Modzelewski, a także uhonorowani nagrodami na wspomnianym kolejnym niezależnym biennale młodych: Ryszard Woźniak, Grzegorz Bednarski, Stanisław Sobolewski, Paweł Jarodzki, Paweł Kowalewski, Łukasz Skąpski i Jarosław Kawiorski. Podczas wystawy „Pokolenie ‘80” prezentujemy również dzieła artystów, którzy przed laty uczestniczyli w pierwszej lub drugiej edycji wystawy „Droga i prawda”: Zbigniewa Bajka, Ewy Ciepielewskiej, Zbigniewa Dowgiałły, Bożeny Grzyb-Jarodzkiej, Moniki Handke, Andrzeja Kapusty, Stanisława Koby, Aldony Mickiewicz, Piotra Młodożeńca, Eugeniusza Skorwidera, Mikołaja Smoczyńskiego, Marka Sobczyka, Andrzeja Zwierzchowskiego i Jacka Ziemińskiego.

*

Trzonem bieżącej ekspozycji w krakowskim Muzeum Narodowym jest około sto pięćdziesiąt prac plastycznych (obrazy, rzeźby, plakaty, grafiki, fotografie) kilkudziesięciu twórców, reprezentatywnych dla różnych nurtów artystycznych, którzy byli szczególnie aktywni w drugim obiegu, a z perspektywy czasu nadal kształtują obraz polskiej sztuki. Na wystawie są pokazane działania znanych grup artystycznych i kontrkulturowych, takich jak: Luxus, Gruppa, NAO Sternenhoch, Koło Klipsa czy Neue Bieremiennost. Obszernie prezentowane są dzieła z kręgu figuracji krakowskiej, które w twórczości Grzegorza Bednarskiego, Aldony Mickiewicz, Jarosława Kawiorskiego, Stanisława Sobolewskiego czy Zbigniewa Bajka tworzą malarski symbolizm egzystencjalny. Ważnym uzupełnieniem ekspozycji są ekspresyjne prace: Jacka Sroki, Andrzeja Zwierzchowskiego, Jacka Ziemińskiego, plakaty Piotra Młodożeńca, rzeźby Mirosława Bałki i Grzegorza Klamana, a także reporterskie zdjęcia – młodych wtedy – fotografów, ukazujące tragizm i patos ówczesnego czasu.

Wspólną cechą tej twórczości jest manifestowanie poprzez różnorakie formy artystyczne niezależności, gdyż tylko niezależna kultura jest w stanie wyrazić doświadczenie pragnienia wolności. Sztuka prezentowana na wystawie „Pokolenie ‘80” ukazuje proces dojrzewania do wolności, który w pierwszym momencie był najczęściej buntem, odmową, wykrzyknięciem: „nie!” rzeczywistości stanu wojennego, by stopniowo, szczególnie w pokoleniu młodych, kształtować postawę niezależności, także artystycznej. Swą aktywnością, twórcy lat 80. definiowali na nowo pojęcie niezależności w sztuce jak i w życiu społecznym.

Obok prac plastycznych, których podstawę stanowią dzieła z kolekcji krakowskiego Muzeum Narodowego, na wystawie „Pokolenie '80” można zapoznać się z powstałymi w owym szczególnym czasie utworami literackimi, twórczością muzyczną, działaniami teatralnymi i alternatywnymi. Zostały one tak dobrane, by ukazać specyfikę i różnorodność artystycznej formy, języka i poruszanej tematyki w dziełach ówczesnego młodego pokolenia.

Pragnąc uzyskać pełny obraz kultury niezależnej, odtwarzamy na wystawie filmy prezentujące niezależną literaturę, teatr, plastykę a także nagrania koncertów muzycznych, zarówno bardów „Solidarności”, jak i rokowych kapel z festiwalu w Jarocinie. Można tu także zobaczyć setki egzemplarzy oryginalnych, drugo-obiegowych książek, czasopism, plakatów i znaczków pocztowych.

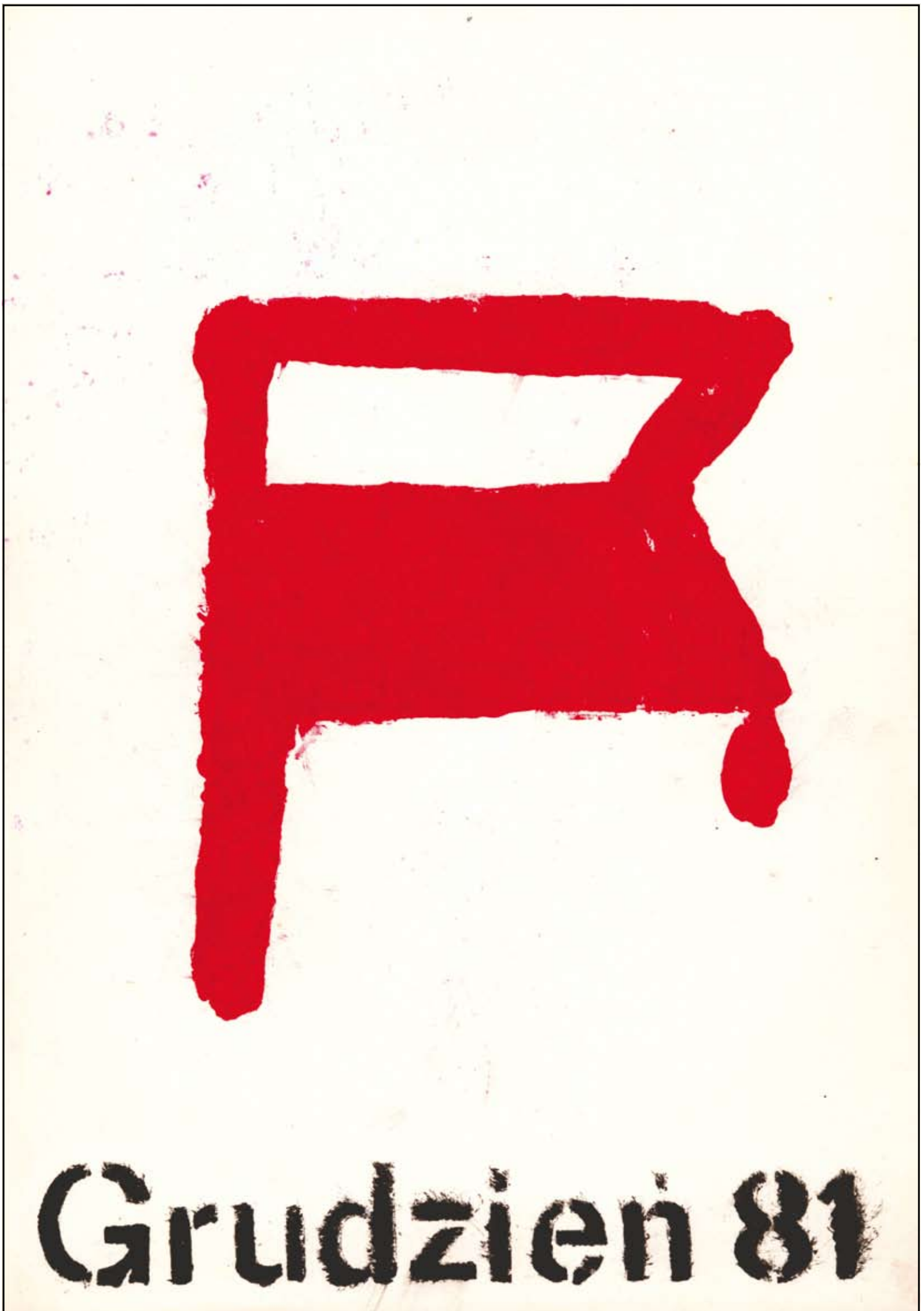
Interdyscyplinarny charakter wystawy pomaga odpowiedzieć na pytania: Jakie środki wyrazu były wspólne dla różnych dyscyplin sztuk, a jakie zaznaczały się różnice? Czy cezura pokoleniowa wyznaczała różnice tematyczne i formalne w stosunku do artystów starszych, którzy także uczestniczyli w ruchu kultury niezależnej? Na ile samodzielną drogą twórczą podążali młodzi i czy istniały jakieś specyficzne cechy ówczesnej sztuki polskiej w stosunku do sztuki innych krajów?

Zarówno w publikacji, jak i w ekspozycji prezentujemy bogactwo i różnorodność postaw i trendów artystycznych, manifestowanych w latach 80. w niezależnym ruchu kultury, które mocno odcisnęły ślad na rzeczywistości tamtego czasu. Mamy nadzieję, że w efekcie projektu „Pokolenie '80” ukaże się panorama młodej niezależnej twórczości lat 80., która dzisiaj, z perspektywy paru już dziesięcioleci, stanowi jeden z fundamentów oryginalności współczesnej kultury polskiej.

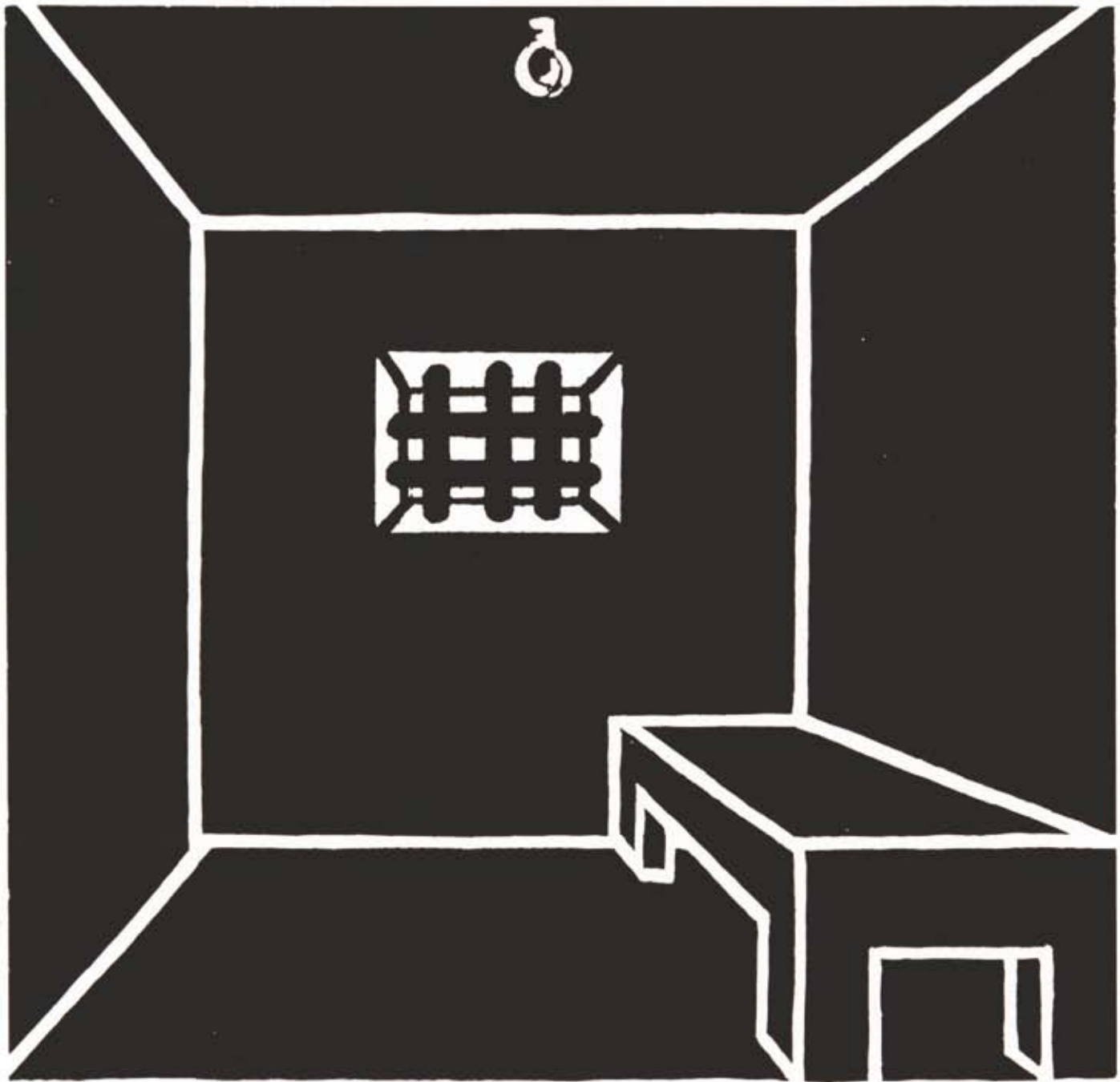
- Piotr Młodożeniec, *Szczęśliwego nowego 86*, sitodruk, 1986

SZCZĘŚLIWEGO NOWEGO

• Piotr Młodożeniec, *Grudzień 70*, szablon 1981

**POKOJ LUDZIOM
DOBREJ WOLI**

- Jacek Sroka, *Więzienie w Pińczowie*, 1987, olej na płótnie, 120x130, wł. artysty

• Zbigniew Maciej Dowgiałło, *Miłość i dekadencja*, 1987, olej na płótnie, 250x390 cm wł. artysty

• Zbigniew Maciej Dowgiałło, *Zatonięcie tratwy pełnej komunistów*, 1987, olej na płótnie, 400x 480 cm wł. artysty

- Eugeniusz Minciel , *The Best Berlin*, 1986, olej na płótnie, wł. MN W-wa

- Grzegorz Kłaman, *Kłęczący w czerwonym płaszczu*, 1987, drewno polichromowane, blacha, wł. CSW Zamek Ujazdowski

- Jacek Ziemiński, *Góra im. Andrieja Tarkowskiego*, 1988, olej na płótnie, 200 x 280, wł. artysty

- Andrzej Zwierzchowski, *Światło*, 1984; olej na płótnie, 170 x 130, wł. kolekcja Andy Rottenberg

- Włodzimierz Pawlak, *Droga z piekła do piekła*, 1985, olej na płótnie, 118 x 130, wł. MNK

- Jarosław Modzelewski, *Rok 1984, 1982*, olej na płótnie, 90 x 180, wł. MNK

- Jarosław Modzelewski, *Zabijanie świni*, 1983, olej na płótnie, 131 x 170, wł. MNK

- Ryszard Woźniak, *Montaż głowy (dla Nadeжды Mandelsztam)*, 1982, olej na płótnie, 70 x 53, wł. autora

- Paweł Kowalewski, *Wściekły czerwony pies na zielonym tle*, 1982, olej na płótnie, 80,5 x 100, wł. MNK

• Marek Sobczyk, *Topielec*, 1983/1984, olej na płótnie, 210x135, MNK

- Piotr Kurka, *Fotel*, 1986, rzeźba, 70 x 80 x 70, wł. Muz. Sztuki w Łodzi

- Leszek Knaflewski, *xxx (bawół)*, 1986, rzeźba, 190 x 95 x 87, wł. Muz. Sztuki w Łodzi

- Mariusz Kruk, *Postać siedząca na krześle*, 1987, drewno, tkaniny utwardz., tech. własna, 230 x 50 x 60, wł. kolekcja Barbary i Andrzeja Bonarskich/depozyt w Muz. ASP w Warszawie

LUXUS

SPECIAL:
MIKI MA ~~LUXUS~~OLEUM

20 maj 85
20 szt.

ceną z reszty
roku

- Paweł Jarodzki, *cb*, 1989, olej na płycie, 100 x 100, wł. artysty

- Ewa Ciepielowska, *Klaus Szulce zabijający polską publiczność*, 1984, olej na płótnie, 110 x 129, wł. artystki

- Agencja „Dementi”: Dokumentacja happeningów Pomarańczowej Alternatywy, Wrocław, 1987-88, Fotografie o wym. 26x36, wł. MN Wrocław

- Andrzej Kapusta, *Herodiada (Cztery Głowy)*, 1981, olej na płótnie, 164 x 125, wł. Tadeusz Nyczek

- Jarosław Kawiorski, *Balkon X*, 1986, olej na płótnie, 140x140, wł. prywatna

- Grzegorz Bednarski, *Poruszenie z postacią ekstacyzną*, 1986, olej na płótnie, 24x35, wł. A. Mickiewicz

- Grzegorz Bednarski, *Tron V* z cyklu *Poruszenie z postacią ekstacyzną*, 1987, olej na płótnie, 190x310

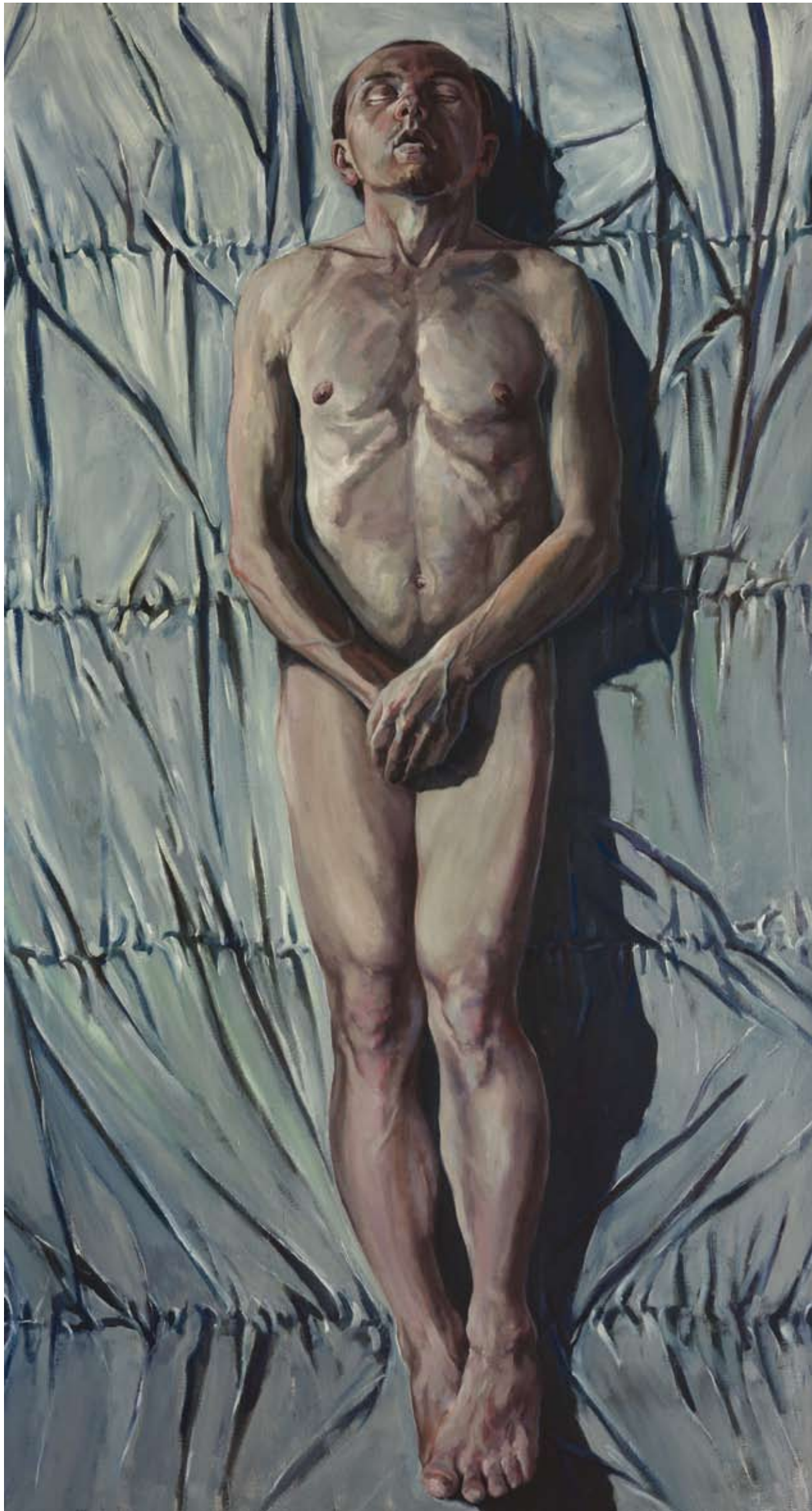
• Tadeusz Boruta, *Niosący* z cyklu *Via Crucis*, 1987, olej na płótnie 210x290, wł. prywatna

• Tadeusz Boruta, *Miserere* z tryptyku *Niemota*, 1986, olej na płótnie 190x240, wł. prywatna

- Tadeusz Boruta, *Miserere – Wstawiennictwo z tryptyku Niemota*, 1985-87, olej na płótnie 240x190, wł. MNK

• Tadeusz Boruta, *Płaszczonica*, 1984 olej na płótnie, 185x101, wł. Muzeum Śląskie w Katowicach

- Tadeusz Boruta, *Catun*, 1985, olej na płótnie, 184x134, wł. Muzeum Archidiecezjalne, Warszawa

- Tadeusz Boruta, *Złożenie do grobu* z cyklu *Eli, Eli lama sabachtani*, 1985/86, olej na płótnie, 185x135, wł. prywatna

- Tadeusz Boruta, *Leżący* z cyklu *Eli, Eli lama sabachtani*, 1983, olej na płótnie, 135x185, wł. MN Wrocław

- Tadeusz Boruta, *W ciemnicy* z cyklu *Eli, Eli lama sabachtani* 1983/84, olej na płótnie, 185x135, wł. artysty

- Aldona Mickiewicz, *Wieczernik*, 1986, olej na płótnie, 100x120, kolekcja Muzeum Archidiecezjalnego, Warszawa

- Stanisław Sobolewski, *Po burzy*, z cyklu „Krajobrazy szpitalne”, 1980/81, akryl na płótnie, 128 x 102, wł. artysty

- Stanisław Sobolewski, *Blisko nieba*, z cyklu „Krajobrazy szpitalne”, 1980/81, akryl na płótnie, 128 x 102, wł. artysty

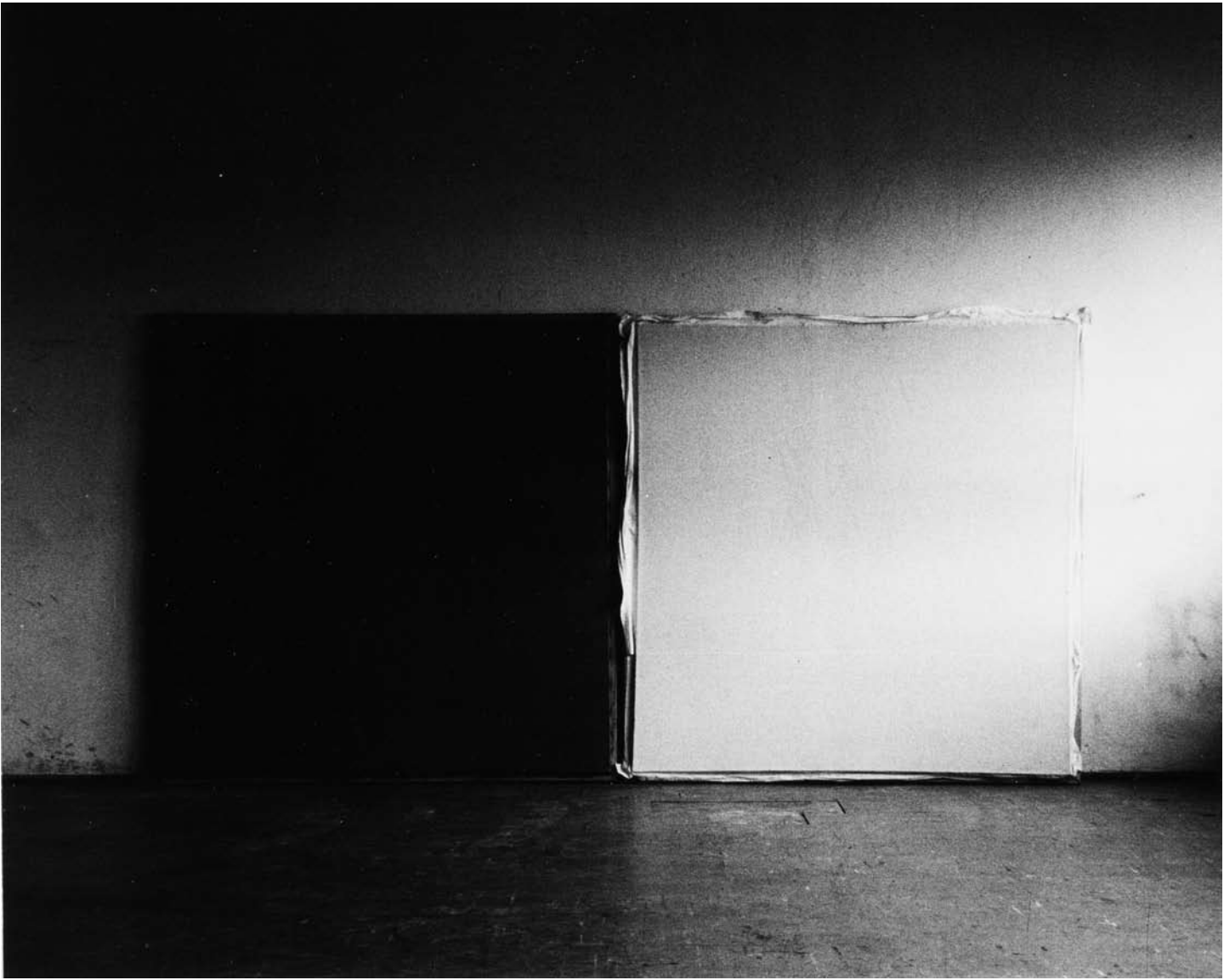

• Zbigniew Sałaj, *Korytarz*, 1985, olej na płótnie, 180 x 120, wł. autora

- Zbigniew Bajek, *Mandyliony*, 1984-1986, fotogram na płótnie, 80x60, wł. MNK
- Zbigniew Bajek, *Dotyk*, fragment wystawy „Wszystkie nasze codzienne sprawy” w klasztorze oo. dominikanów, Kraków 1987. Fot. z archiwum T. Boruty

- Marek Kijewski, *Rozmyślenia króla Zygmunta III na temat kobiety upadłej na duchu*, 1987, technika mieszana, wł. Fundacja Eggit, depozyt w Centrum Rzeźby Polskiej, w Orońsku

- Mirosław Bałka, *Kain*, 1987, płótno malowane, technika mieszana, wł. Fundacja Eggit, depozyt w Centrum Rzeźby Polskiej, w Orońsku

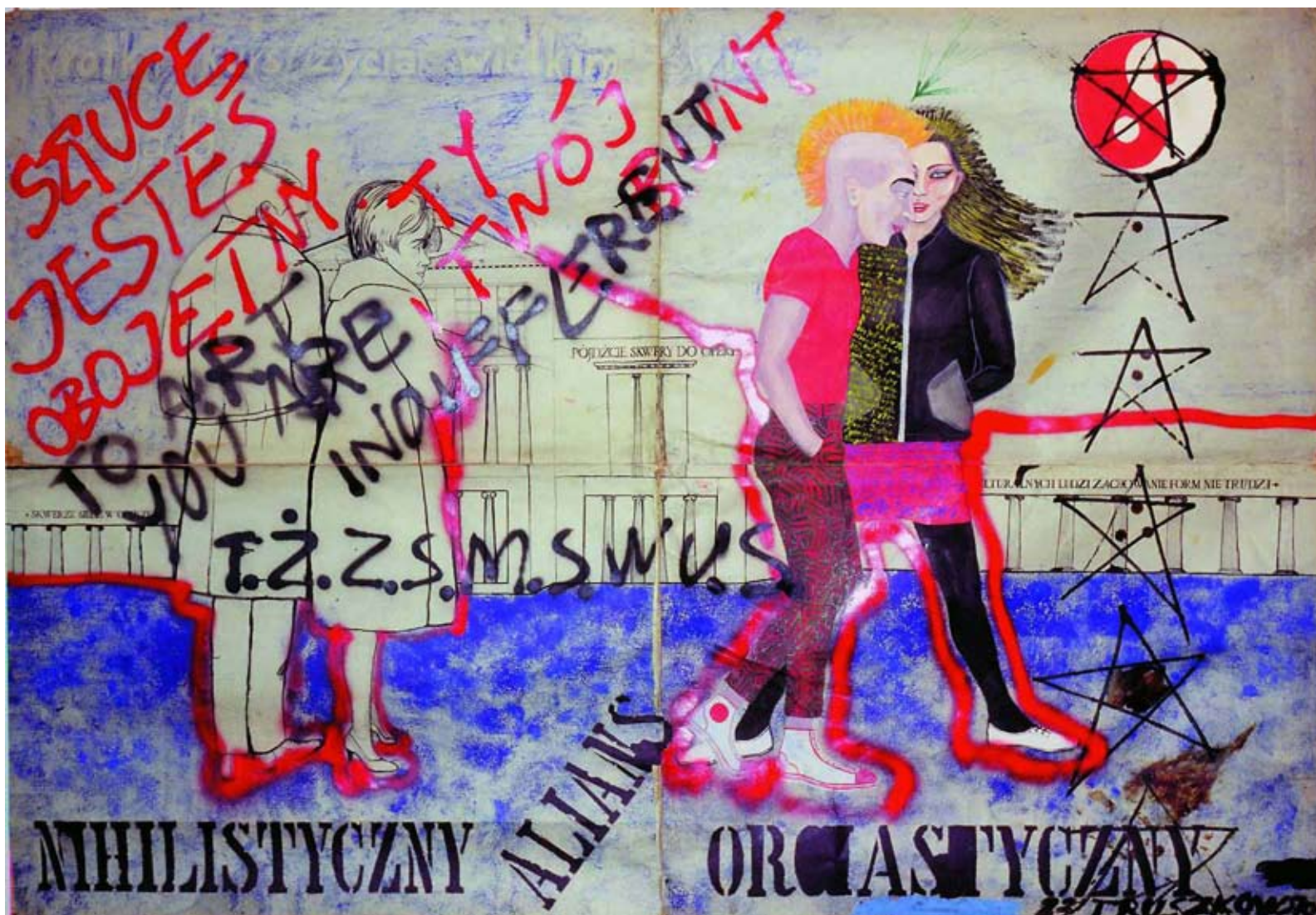
- Stanisław Koba, *Ptak*, lakier na płótnie 300x260, wł. autora

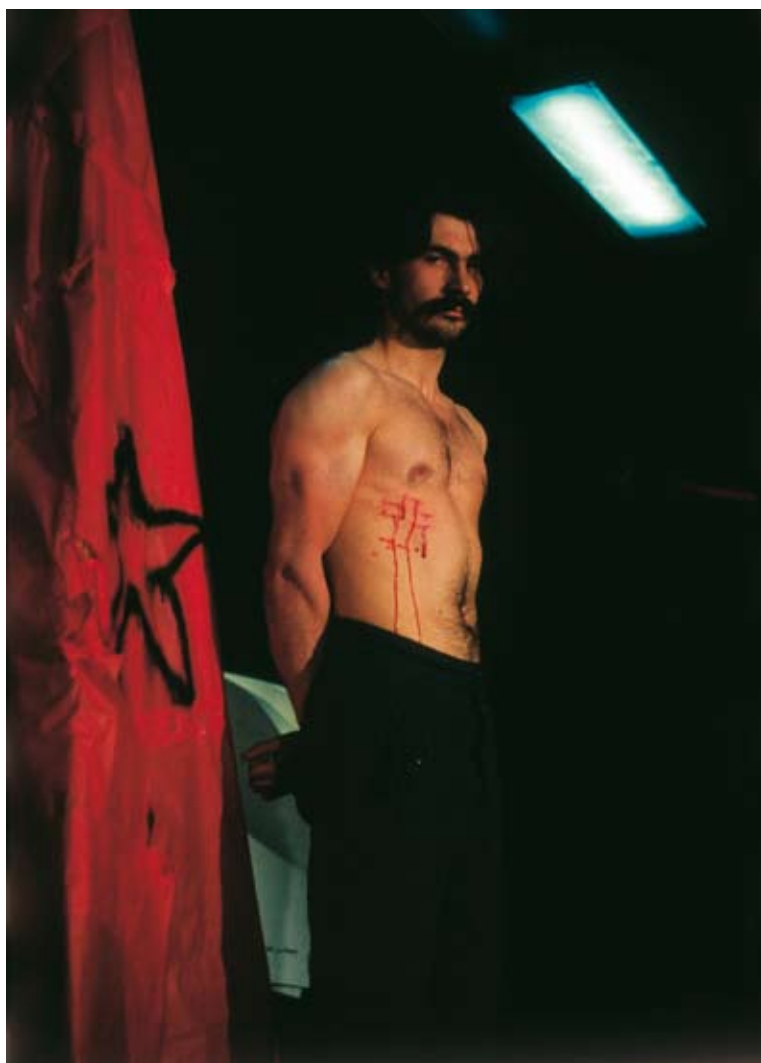
- Łukasz Skąpski, *Czerwona limuzyna*, 1987, akryl płótno, 232x65, wł. autora

- Łukasz Skąpski, *Wołga*, 1987, akryl płótno, 232x65, wł. autora

- Jerzy Truszkowski, *NAO*, 1983, tempera, lakier samochodowy, krew artysty na kolorowym kartonie 140 x 200 cm, wł. artysty

- Jerzy Truszkowski, *Wielki Mistrz [Great Master]*, Cibachrome 60 x 40 cm, performance 21 marca 1986, Galeria BWA Lublin

- Jerzy Truszkowski, *ppp-fff [piano pianissimo - forte fortissimo]*, Cibachrome 60 x 40 cm, 150 x 115 cm, performance 04 czerwca 1985 GaleriaDzial

- Zdjęcia ukazujące walki na ulicach Nowej Huty 31 sierpnia 1982. Fot. Bogusław Dąbrowa-Kostka

• Kadry filmu „Wigilia”, 1986, reżyseria Bogusław Dąbrowa-Kostka